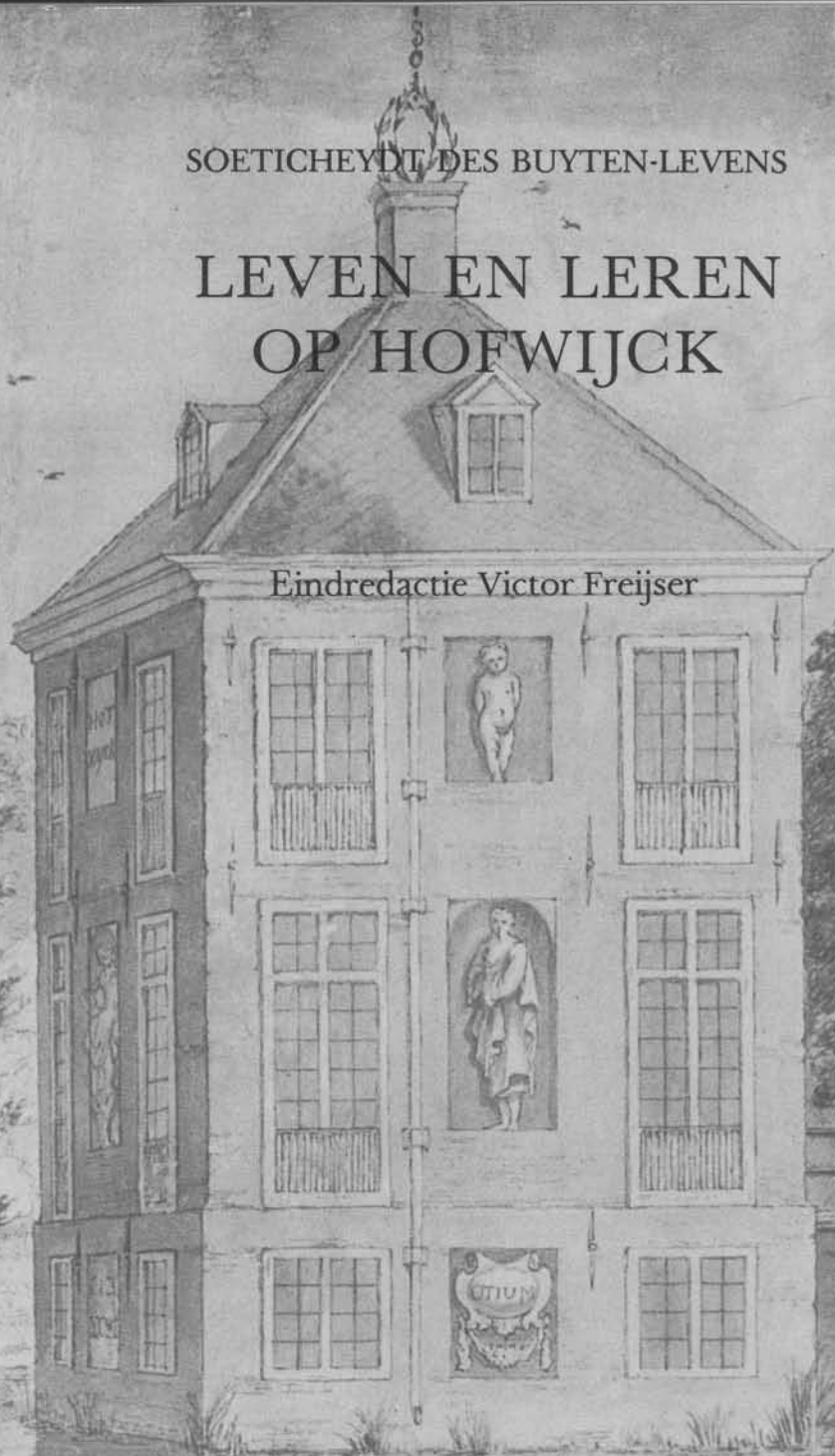


SOETICHEYDT DES BUYTEN-LEVEN'S

LEVEN EN LEREN OP HOFWIJCK

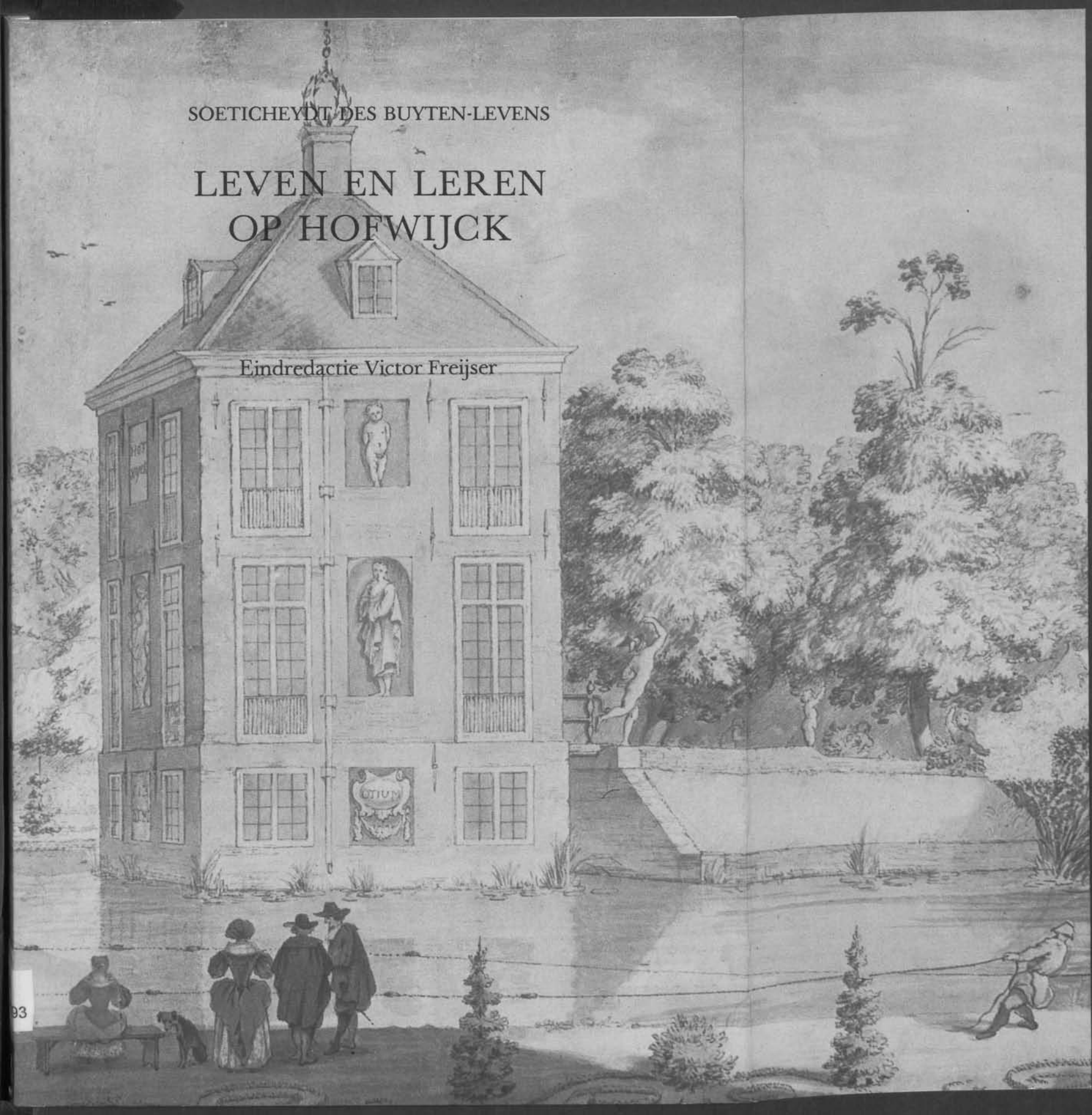
Eindredactie Victor Freijser



SOETICHEYDT DES BUYTEN-LEVENS

LEVEN EN LEREN OP HOFWIJCK

Eindredactie Victor Freijser





Leven en leren op Hofwijck

745028
3064675
TR 2994293



Afb. 1 *Constantijn Huygens in zijn werkvertrek. Olieverfschilderij door Thomas de Keyser, 1627. (Coll. National Gallery, Londen)*

Soeticheydt des Buyten-levens

Leven en leren op Hofwijck

eindredactie Victor Freijser



Delftse Universitaire Pers/1988

Uitgegeven door:

Delftse Universitaire Pers
Stevinweg 1
2628 CN Delft

(015) 783254

In opdracht van:

Huygensmuseum Hofwijck
Westeinde 2
2275 AD Voorburg

(070) 872311

Omslag:

Constantijn Huygens met gasten op Hofwijck, gekleurde tekening door F. de Moucheron 1633-1686). (Coll. Huygensmuseum Hofwijck)



De tentoonstelling 'Soeticheydt des Buyten-levens – leven en leren op Hofwijck' is mede mogelijk gemaakt door Shell Nederland B.V.

Dank zij de steun van overheid, fondsen en bedrijfsleven konden kunstvoorwerpen, bibliotheek en inventaris van het Huygens Museum Hofwijck worden gerestaureerd en kon het gebouw een opknapbeurt ondergaan. Het Bestuur van de Stichting 2000 Jaar Voorburg en de Vereniging Hofwijck zijn grote dank verschuldigd aan

- AEGON VERZEKERINGEN
- Wilma Vastgoed BV en Wilma Bouw BV
- Seiko - Hattori Nederland BV
- Ministerie van W.V.C.
- Gemeente Voorburg
- Anjerfonds Zuid-Holland
- M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting
- Van der Mandele Stichting
- Frans Mortelmans Stichting

Tenslotte wordt met dankbaarheid genoemd de Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, die het mede mogelijk maakte deze publicatie het licht te doen zien.

CIP-gegevens, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

ISBN 90-6275-431-7

© 1988 by Delft University Press

All rights reserved. No part of the material protected by this copyright notice may be reproduced or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without written permission from the publisher: Delft University Press.

Printed in the Netherlands

Voorwoord

De nationale herdenking van gebeurtenissen uit het verleden vormt veelal een gerede aanleiding tot hernieuwd historisch onderzoek naar alles wat met die gebeurtenissen samenhang. De herdenking heeft de belangstelling van een breed publiek voor het onderwerp gewekt en die belangstelling wordt door de onderzoekspublicaties nog een tijdlang gevoed.

Een recent voorbeeld is de Huygensherdenking van 1987. Hernieuwd onderzoek leverde hier naast detailstudies vooral de ontdekking van twee onbekende composities en Huygens' beschrijving van de jeugd van zijn kinderen.

Het is daarom een gelukkig toeval te noemen dat in 1988 Huygens' buitenplaats 'Hofwijck' als belangrijk Voorburgs monument in het kader van de viering van 2000 jaar Voorburg extra zorg en aandacht krijgt en dat het tegelijkertijd binnen de tentoonstelling, gewijd aan buitenplaatsen langs de Vliet die onder de titel 'De soeticheydt des buytenlevens' in museum Swaenesteijn is ingericht, functioneert als voorbeeld van zo'n buitenplaats. Het onderzoek dat in het kader van de tentoonstelling is verricht naar de functie van de buitenplaats in het familieleven en de maatschappelijke positie van de buitenplaatsbezitter sluit voortreffelijk aan bij onderzoek naar de functie van Hofwijck in het leven van de familie Huygens zoals die voor een deel al zijn verricht ter gelegenheid van de Huygensherdenking. Vooral het toen ontdekte dagboek van vader Constantijn biedt hiervoor talrijke aanknopingspunten. Het is de verdienste van drs A.R.E. de Heer met zijn ontdekking van het handschrift de impuls te hebben gegeven tot verder onderzoek van de nu aan het licht gekomen aspecten.

In het voor u liggende boek hebben zeven auteurs, ieder vanuit hun eigen invalshoek, het familieleven op Hofwijck belicht. Samen geven deze artikelen een helder beeld van de opvoeding en de onderlinge familieverhoudingen. Zo vormt het boek een welkome aanvulling op de reeks van publicaties die het Huygensjaar al heeft opgeleverd.

In 1621 publiceerde Petrus Hondius zijn 'Dapes inemptae, of de Mouse-schans'. Het is het tweede in een lange rij van Nederlandse Hofdichten waarin ook Huygens' hofdicht zijn plaats heeft. Hondius gaf zijn hofdicht naar de mode van die tijd een ondertitel mee die tevens een uitleg is: 'dat is, de soeticheydt des buytenlevens, verghegesellschaft met de boucken'. Voor vader Constantijn en zijn kinderen waren buitenleven en boeken lezen inderdaad onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vandaar de keuze van de ondertitel voor de tentoonstelling en dit boek: Leven en leren op Hofwijck.

K. van Tuil
voorzitter Museum Hofwijck



Afb. 2 Constantijn Huygens omringd door zijn kinderen. Olieverfschilderij door A. Hanneman, 1640.
(Coll. Mauritshuis, 's-Gravenhage)

Biografie en autobiografie; Christiaan en Constantijn Huygens over hun kinderen en Constantijn over zichzelf*

Chris L. Heesakkers

I. Christiaan en Constantijn over Constantijn

Afb. 1

De in 1986 door A.R.E. de Heer herontdekte en in 1987 voor het eerst integraal gepubliceerde Nederlandstalige handschriften, waarin Christiaan Huygens Senior en zijn zoon Constantijn de jongelingsjaren van hun respectievelijke kinderen beschrijven, werpt een heel bijzonder licht op vele facetten en onderdelen van de Latijnse autobiografie in proza die Constantijn in handschrift naliet en die al veel eerder een moderne uitgave en inmiddels ook tweemaal een Nederlandse vertaling mocht beleven. Een frappant groot aantal van de details die wij in de Latijnse autobiografie aantreffen, heeft een parallel of een pendant in de Nederlandse teksten. Dat betekent ook dat de vragen waarvoor deze ingewikkelde Latijnse tekst de lezer stelt, in de nieuw gevonden aantekeningen niet zelden een gedeeltelijk of zelfs een volledig antwoord vinden. Met dat al is de lectuur van de autobiografie gemakkelijker, maar vooral ook intrigerender geworden.

Zoals bekend, is de autobiografie vooral een geschiedenis van de opvoeding van Constantijn en in mindere mate van zijn broer Maurits naar de zeer uitgesproken pedagogische principes van hun vader Christiaan Huygens Sr. De stemming in deze terugblik van Constantijn op zijn jeugdijaren wordt gedragen door zijn gevoelens van bewondering en dankbaarheid jegens zijn vader en soms lijkt het er bijna op, dat het

* In het onderstaande wordt met de letter 'L', gevolgd door het paragraafteken en een nummer verwezen naar de editie van de in het Nederlands gestelde Levensschetsen, verzorgd door A.R.E. de Heer en A. Eyffinger, in A. Eyffinger (Red.), *Huygens herdacht, Catalogus bij de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek ter gelegenheid van de 300ste sterfdag van Constantijn Huygens*, Den Haag 1987, p. 79-152; in deze editie hebben de uitgevers de tekst voorzien van een zeer bruikbare indeling in 196 korte paragrafen; verder is de editie nogal sober gehouden, kennelijk onder de druk van de beperkte tijd die na de herontdekking van het manuscript nog beschikbaar was voor de voorbereiding van een uitgave ter gelegenheid van het Huygensjubileum in maart 1987; zo is, behoudens twee bladzijden inleiding en de overigens zeer nuttige samenvattingen van de zeventiende-eeuwse tekst, afgezien van elk vorm van toelichting (die wordt voor een later tijdstip in het vooruitzicht gesteld); zelfs een register van eigennamen is achterwege gebleven; tenslotte is het mijn indruk dat de transcriptie sporen van haast vertoont: ik constateerde bij toeval een lacune van vijf regels in § 114, reden om het lange citaat uit § 9 naar het originele handschrift te citeren, zodat het op een paar punten lichtelijk afwijkt van de editie.

Met de letter 'A', gevolgd door een pagina-aanduiding, wordt verwezen naar de jongste Nederlandse vertaling van de Latijnse autobiografie: *Constantijn Huygens. Mijn Jeugd*, Vertaling en toelichting C.L. Heesakkers, Amsterdam 1987; in het nawerk bij deze vertaling kan men de diverse personen die met name in de voorlaatste alinea van de onderhavige bijdrage genoemd worden via het naamsregister gemakkelijk terugvinden; daarom zijn hier afzonderlijke verwijzingen voor deze personen achterwege gelaten.

werk hoofdzakelijk bedoeld is als een erbetoon aan deze wel zeer bijzondere opvoeder. Op vrijwel elke bladzijde geeft Constantijn blijk van zijn respect en bewondering voor de moeiten en kosten die Christiaan zich getroostte voor de opvoeding van zijn kinderen en voor de successen, die de juistheid van Christiaan's opvoedkundige inzichten bewezen.

In de nieuw ontdekte tekst komt vader Christiaan ook in eigen persoon aan het woord. Het handschrift opent namelijk met diens beschrijving van het opgroeien van zijn kinderen, waarbij de aandacht in het bijzonder uitgaat naar zijn twee zoons Maurits en Constantijn. Zoals na de karakterisering in de autobiografie verwacht mocht worden, is Christiaan een man van grote zakelijkheid, maar van weinig woorden. Zijn tekst beperkt zich tot zes bladzijden. Vier ervan gaan over de jongens Maurits en Constantijn. Wie reeds vertrouwd is met de inhoud van de autobiografie van de zoon, bemerkt bij de lectuur van de aantekeningen van Christiaan bij alle verschil in uitvoerigheid toch onmiddellijk de verwantschap tussen de beide teksten. Het ligt voor de hand dat Constantijn, die in zijn eigen levensverhaal bij herhaling verzekert, allerlei papieren van zijn vader te bezitten en deze met zorg voor het nageslacht te bewaren (A p. 43, p. 56, p. 57), bij het opstellen van zijn autobiografie gebruik heeft gemaakt van de aantekeningen waarin Christiaan de ontwikkeling van zijn kinderen geschetst had. Een voorbeeld moge dat illustreren.

Constantijn begint zijn opvoedingsgeschiedenis met een uitvoerige inleiding over de afstamming van zijn beide ouders, waarna hij een beschrijving van zijn geboorte en doop laat volgen. Voor het verslag van deze gebeurtenissen kon hij uiteraard niet bij zijn eigen geheugen te rade gaan. Toch is hij op dit punt opmerkelijk gedetailleerd. Dag en uur van de geboorte worden met precisie aangegeven en van elk van de peten bij de doop, die met zorg gekozen blijken, weet hij naam en functie te vermelden. Wie deze passage legt naast hetgeen Christiaan over zijn zoon schrijft, ziet met een oogopslag waar Constantijn deze bijzonderheden vandaan gehaald heeft. Want ook Christiaan is op dit punt in verhouding buitengewoon uitvoerig en haast plechtig:

'Constantin onsen tweeden geboren zone is deur Godts genade ter werelt gecomen in s'Gravenhaghe op eenen woonsdach s'avonds recht voor thien uren den vyerden dach septembris int jaer XVc zessentnegentich naerden nyeuwen stijl inde nobelstrate. Ende is gedoopt in s'Gravenhaghe inde capelle opt hoff op eenen donderdach daeraen volgende voor noen naede predicatie. Sijne peterens zijn den Raedt van Brabandt aldoen die Justitie administrerende vuer die steden ende quartieren van Brabant der Vereenichden Provincien subiect aldan wesende, welcken Raedt nochts resideerde ende gehouden werdde in s'Gravenhaghe. Van desselffs Raedt weggen waren hyer toe gedeputeert die heeren Niclaes Bruyninck, Andries Hessels, Raden van Sijne Excellencie ende oyck mede vanden voorseide Raedt van Brabandt met Mr. Louys Meganck, Raedt van Brabandt. Den anderen peteren is joncker Justinus van Nassau bastaertzone van wylen Sijne Excellentie mijn heere die Prince van Oraengien enz. wesende jegenwoordelyck admirael van Zeelandt. Sijne Pete is die stadt van Breda van derwelcker weggen hyertoe gedeputeert was Jonffrouw Agneta vander Haghen, huysvrouw van joncker Godefroy Montens als jegenwoordelyck borgemeester derselver stadt van Breda. Die ghifte van den Raedt van Brabandt was eenen vergulden verdeckten kop van ontrent

tweehondert gulden. Die van Breda was een schoon groote ongedeelte vergulde schale van wel ruym tweehondert gulden, ende die ghifte vanden voorseide here admiraal was een cleyn verguld gedeckt koppen weerdich tsestich gulden' (L § 9).

Wat Constantijn doet, is op sommige punten niets anders dan de tekst van zijn vader woordelijk in het Latijn vertalen. Terugvertaald naar het Nederlands luidt zijn mededeling als volgt:

'Uit deze ouders nu werd ik geboren krachtens het eeuwige raadsbesluit van de Algoede en Allerhoogste God. Ik aanschouwde het levenslicht in het jaar 1596, op woensdag 4 september tegen tien uur 's avonds. De geboorte vond plaats in Den Haag, in het huis . . . dat gelegen was aan de Nobelstraat in de westelijke wijk van de plaats' (A p. 15).

Hierna last hij naar antieke traditie een beschouwing in over zijn lichaamsgestel en over zijn temperament, dat ook in die tijd nog steeds in verband gebracht werd met de onderlinge verhouding der vier lichaamsvochten. Vervolgens neemt hij de draad weer op, ongetwijfeld wederom aan de hand van de notities van zijn vader:

'Daags na mijn geboorte heb ik het heilige sacrament van de doop ontvangen in de Hofkerk, na afloop van de Waalse ochtenddienst. Als peetouders, of laat ik zeggen als borgen, had ik behalve mijn vader de Provinciale Raad van Brabant, die toen evenals nu in Den Haag zetelde en de rechtspraak behartigde ten dienste van de Brabanders die onderdaan waren van de Verenigde Nederlanden. De raad werd vertegenwoordigd door Nicolaas Bruyninck, Andries Hessels (beiden tevens zeer gerespecteerde leden van de raad van prins Maurits) en Lodewijk Meganck, alle drie raadsleden van Brabant. Op persoonlijke titel was ook Justinus van Nassau aanwezig, de bastaardzoon van prins Willem en toentertijd Maurits' luitenant-admiraal in Zeeland' (A p. 16-17).

Na een nieuwe uitweiding over de eventuele samenhang tussen de naamsvormen Constantinus en Justinus, beschrijft hij, weer geheel in de trant van het verslag van zijn vader Christiaan, de keuze van de derde peetouder, de stad Breda:

'Het gebruik eiste dat er naast de twee mannelijke peetouders een derde, vrouwelijke, aanwezig was. De liefde voor zijn land van herkomst en misschien ook nog andere motieven brachten mijn vader ertoe hiervoor de stad Breda te vragen. Deze was hem zeer verplicht en ook zeer toegedaan. Agnes van Haghe, de vrouw van de toenmalige Bredase burgemeester Govert Montens, werd bereid gevonden de stad te vertegenwoordigen' (A p. 17).

Het relaas van Christiaan eindigde met de opsomming der geschenken van de peetouders, maar het lijkt alsof de zoon zich enigszins hiervoor geneert: hij vervangt de beschrijving der geschenken door een zegenwens voor Justinus van Nassau en voor de stad Breda.

Andere details die de verwantschap tussen de beide teksten bevestigen, betreffen onder meer de beschrijving van de benarde situatie van de anderhalf jaar oude

Constantijn, toen deze beklemd raakte tussen de spijlen van het haardscherf (L § 3 en A p. 19) en van het incident naar aanleiding van een huilbui die hij op die leeftijd had (L § 10 en A p. 18). Vooral de aandacht die gevraagd wordt voor de datering der diverse gebeurtenissen, vertoont bij vader en zoon grote gelijkenis. Het lijkt dan ook niet teveel gezegd, als wij aannemen, dat de schets van Christiaan een hoofdbron vormt voor het feitenmateriaal van de autobiografie van Constantijn, waarbij wij niet moeten vergeten, dat de feitelijke gegevens in het laatstgenoemde werk ondergeschikt zijn aan de veel uitvoeriger algemene beschouwingen over de methodiek van het onderwijs, over de verworvenheden en de toenmalige stand van zaken in de verschillende disciplines en over de belangrijkste vertegenwoordigers van diverse takken van kunst en wetenschap.

Het valt moeilijk uit te maken, wat Constantijn bewogen heeft om kort na de geboorte van zijn tweede kind en zijn aankomst in het legerkamp van de stadhouder bij Den Bosch aan te vangen met een Latijnse levensbeschrijving, die een uitwerking was van de notities van zijn vader en die uiteindelijk ongeveer dezelfde periode zou bestrijken als deze. In dit licht bezien is de abrupte afbreking van de Latijnse autobiografie ook beter verklaarbaar en is de abruptheid van dat einde wellicht niet meer dan schijn. De keuze van de taal zou erop kunnen wijzen dat Huygens een autobiografie van hogere status wilde, die bij een eventuele gedrukte uitgave bovendien een bredere en zelfs internationale lezerskring zou kunnen bereiken. Deze gedachte wordt echter weersproken door de herhaalde mededeling dat hij het verhaal van zijn jeugd uitsluitend te boek stelt ten behoeve van zijn eigen kinderen en kleinkinderen. De notities van zijn vader waren hiervoor in zijn ogen vermoedelijk al te summier en ze misten een stilistische inkleding. Een uitwerking ervan in een fraai Latijn bood hem meteen ook de gelegenheid zijn mening over allerlei facetten van de opvoeding ten beste te geven en zichzelf te presenteren als het levende bewijs voor het succes dat zijn vader met zijn uitzonderlijke pedagogische methoden had weten te bereiken.

II. Constantijn over zichzelf en over zijn kinderen

Afb. 2 De aantekeningen van Christiaan Huygens over de jeugdjaren van zijn kinderen zijn niet alleen de bron geweest voor de autobiografie van Constantijn, maar zij hebben de laatste ook een navolgenswaardig model aan de hand gedaan om de wetenswaardigheden omtrent het opgroeien van zijn eigen kinderen voor dezen zelf te documenteren. De levensschetsen vormen het bewijs dat Constantijn de inzichten van zijn vader volledig geaccepteerd had en in staat was, deze bij de opvoeding van zijn eigen kinderen in praktijk te brengen. De teksten zijn een illustratie van de pedagogisch leitmotieven die in de autobiografie herkenbaar zijn. Omgekeerd laat de laatste iets zien van de overwegingen en motieven die aan de opvoedingspraktijk van Constantijn, zoals betuigd in de levensschetsen, ten grondslag liggen. Zo valt het op dat de intellectuele en culturele vorming van al de kinderen tot aan hun intrede in de academische wereld geheel aan huis gerealiseerd dient te worden. Als Huygens zich een keer genoodzaakt ziet, hierop een uitzondering te maken, doet hij dat kennelijk met enige tegenzin (L § 192). In de autobiografie had hij dezelfde voorkeur voor het huisonderwijs bij zijn vader geconstateerd en gemotiveerd beaamd (A p. 27-28).

Doordat de opvoeding en het onderwijs aan huis geschieden, hadden de ouders

ook op het laatste een zeer sterke greep. In dit opzicht evenwel was Constantijn ten opzichte van zijn vader in het nadeel. In de beschreven periode, die loopt van 1628 tot 1647, vertoefde hij immers menig jaar vanaf april of mei tot diep in het najaar in het legerkamp van de stadhouder, die hij diende als secretaris. Daarbij kwam, dat zijn vrouw een veel zwakkere gezondheid had dan zijn moeder en dan ook veel jonger stierf, zodat hij veel eerder alleen kwam te staan voor de opvoeding van zijn kinderen dan Christiaan Sr. Toch constateren wij eenzelfde intense betrokkenheid bij het opgroeien van zijn kinderen en eenzelfde zorg bij het uitkiezen van hun leermeesters. Ook hier krijgen dezen nauwkeurige instructies omtrent de methodiek van het onderricht en omtrent de keuze van de hulpmiddelen. Bovendien weet Constantijn het programma op een dusdanige manier te sturen, dat hij in de gelegenheid blijft, een aantal onderdelen van het onderwijs zelf persoonlijk te begeleiden. Zijn zoon Christiaan leert hijzelf de eerste beginselen van de zang (L § 50). In de winter van 1637 gebruikt hij de tijd na het avondeten om zijn twee oudste zoontjes in het rekenen in te wijden (L § 57). Persoonlijk brengt hij, naar het voorbeeld van zijn eigen vader (A p. 23-24), zijn oudste en via deze zijn tweede zoon de danskunst bij (L § 114).

Het meest intensief zijn Constantijns bemoeienissen met het onderricht in het Latijn. In de winter van 1635 kreeg de zevenjarige Constantijn Jr van zijn vader de eerste oefeningen in deze taal (L § 45). Zodra dit onderricht vastere vormen ging aannemen en ook het tweede kind voor deelname daaraan in aanmerking kwam, schreef vader Constantijn zelf een Nederlandse handleiding voor de beginselen van de Latijnse grammatica (L § 49). Toen zijn oudste zoontje kort daarop in verband met een medische behandeling voor langere duur naar Utrecht vertrok, kreeg hij een copie van deze handleiding mee, zodat hij enigszins kon bijhouden wat hij tot dan toe geleerd had (L § 49). Vanaf juli 1637 nam de nieuwe huisleraar Abraham Mirkinius het onderwijs over, maar Constantijn werd nauwkeurig op de hoogte gehouden van de vorderingen, doordat de beide leerlingetjes hem te velde met Latijnse briefjes verrasten (L § 55). Men hoeft zich nauwelijks af te vragen, van wie dit initiatief is uitgegaan! Bij zijn thuiskomst op 7 november constateerde Constantijn bij zijn kinderen zulke goede vorderingen in hun kennis van het Latijn, dat hij zich genooddaakt voelde, voor hen een handleiding voor het onderdeel 'etymologie' samen te stellen.

Deze en andere handleidingen bij het taalonderricht, die Constantijn vervaardigde, worden in de levensschetsen compendia genoemd (L § 55). Ook hier trad Constantijn in het voetspoor van Christiaan Sr, die evenzeer gezworen had bij compendia en deze eveneens zelf, al dan niet in samenwerking met zijn huisleraren, samenstelde (A p. 37; 42; 44; 45; 57).

Het jaar daarop kwam de syntaxis aan de beurt, die Constantijn wist te reduceren tot een compendium van slechts vier blaadjes (L § 112). Omdat hij bemerkte, dat zijn kinderen plezier kregen in de cadans van de Latijnse metrieke, goot hij de te formuleren grammaticale regels in versvorm (L § 112). Ook hierin was Christiaan Sr hem voorgegaan (A p. 36).

Zodra de kinderen toe waren aan het lezen van Latijnse auteurs, was het weer de vader die de keuze en de volgorde bepaalde. In het begin van 1639 liet hij op advies van zijn eigen vroegere Leidse leermeesters Daniel Heinsius zijn kinderen kennis maken met de Tristia van de meeslepende dichter Ovidius, hetgeen hun enthousiasme voor de Latijnse dichtkunst losmaakte: 'Met het lezen vande verssen quam den

lust tot de Poesie te groeijen, soo dat ick van haer selfs tot de Prosodie geperst wierde, die ick haer in Martio dede voorhouden, doende copieren het oude exemplae, dat ick in mijne kindsheid daerof onder Dedel hadde geschreven' (L § 121). Hier kruisen de levensschetsen en de autobiografie elkaar bijna letterlijk en het is duidelijk bij wie de primeur ligt: bij Christiaan Sr! In de laatste had Huygens namelijk geschreven: 'Ik mag niet verzwijgen dat mijn vader ook hier weer de beginselen voor zijn rekening nam. Hij zorgde dat wij, nu met assistentie van Dedel, de regels van de versleer (die ik in mijn eigenhandig geschreven dictaat voor het nageslacht bewaar) leerden aan de hand van een gemakkelijke samenvatting, zoals dat tot nu toe met alles gegaan was' (A p. 37). Bij een ander onderdeel van de literaire vorming van de kinderen kon Constantijn zelfs teruggrijpen op een handleiding die hem door zijn vader letterlijk gedicteerd was en dus door beknoptheid excelleerde: 'Gelijckelick op dese tijd gaf ick haer Institutiones oratorias in handen, die mijn vader saliger voor ons hadde bij een gestelt, ende beviel haer de korthed daerof seer wel' (L § 130; vergelijk A p. 43).

In de Latijnse literatuur was Huygens vanzelfsprekend veel beter thuis dan Christiaan Sr ooit geweest was. Hij kon dan ook nauwlettend oog houden op de volgorde waarin de auteurs het best gelezen konden worden. Hij stelde vast wanneer de kinderen er rijp voor waren om met het oog op een opvoering gedeelten van een tragedie van Seneca uit het hoofd te leren (L § 132) of in een later stadium een boek

Afb. 3 *Judas die zilverlingen terugbrengt aan de hogepriester. Olieverfschilderij door Rembrandt, 1629. (Coll. Mulgrave Castle, Withby) Van de contemporaine kunst had Constantijn Huygens voor dit schilderij de meest vurige bewondering.*





Afb. 4 *Getekend portret van Suzanna Huygens door Constantijn Huygens jr., circa 1660. (Coll. Rijksprentenkabinet, Leiden)*

uit de Aeneis van Vergilius (L § 136). Het is interessant vast te stellen, dat Huygens ook Neolatinse auteurs in het lektuurprogramma opnam, zoals de wereldgeschiedenis van Sleidanus (L § 121) en de brieven van de in 1613 overleden Leidse hoogleraar Dominicus Baudius (L § 137). Christiaan Sr schijnt zich in dezen, voorzover wij uit de autobiografie kunnen concluderen, tot antieke auteurs beperkt te hebben.

De uitzonderlijke zorg die Huygens besteedde aan de klassieke opvoeding van zijn kinderen, vooral wat het Latijn betrof, en de duidelijke trots waarmee hij de imponerende creativiteit van zijn oudste zoon, Constantijn Jr, gadesloeg, wanneer deze zich zette aan het schrijven van Latijnse gedichten en brieven, lijkt enigszins te contrasteren met het gezonde relativisme ten aanzien van de antieke cultuur en literatuur waarvan de autobiografie blijk geeft. Daar distantieerde Huygens zich uitdrukkelijk van een blinde verering voor de oudheid en in dat licht wees hij met

Afb. 3 voldoening op het ongeëvenaarde niveau van de contemporaine schilderkunst en op allerlei nieuwe literaire, artistieke en wetenschappelijke vindingen en ontwikkelingen. Maar van een echte verandering van visie is geen sprake. De opvoeding die hij zijn kinderen geeft, is even veelzijdig als die welke hijzelf van zijn onvermoeibare vader gekregen had. Wij zagen reeds, dat hij persoonlijk zijn kinderen niet alleen de eerste beginselen van het Latijn, maar ook die van het rekenen en zelfs die van het dansen bijbracht. Daarnaast komen in de levensschetsen vrijwel alle andere vakken en vaardigheden aan de orde, waarmee de autobiografie ons al kennis liet maken. Ook de kontekst, waarbinnen de vakken hun entree doen, vertoont in beide geschriften grote overeenkomsten. Zo constateerde Constantijn bij zijn kinderen een zeer vroegtijdige tekenlust (L § 28, 40), die hij zich ook van zichzelf en zijn broer Maurits herinnerde (A p. 70), maar die hij niet teveel wilde stimuleren (L § 43). Dezelfde reserve vinden wij bij Christiaan Sr (A p. 73). Alle stappen bij de uitbreiding van het leerprogramma vinden hun parallel in de autobiografie. Al in hun kleuterjaren leren de kinderen spelenderwijs zingen, spellen en een beetje Frans, precies zoals hun vader had gedaan. Zij mogen hun zangkunst laten horen op de wekelijkse muziekavonden, die Constantijn organiseerde (L § 110), zoals deze zelf eertijds met zijn viola da gamba was opgetreden bij de muzikale sessies onder Sweelinck, ten huize van de Amsterdamse Calandrini's (A p. 25). Natuurlijk moesten de kinderen dit muziekinstrument, evenals het andere favoriete instrument van hun vader, de luit, ook zelf leren bespelen. Ze leerden dansen, omdat dat zo goed was voor hun houding (L § 165; hetzelfde motief A p. 24) en vroegtijdig paardrijden, zodat ze later in dezen niet de spotlust van ervaren paardrijders zouden opwekken en een gek figuur zouden slaan (L § 165; A p. 55). Op de sierlijkheid van houding en beweging lag ook het accent bij het schaatsen (L § 133; A p. 54).

Afb. 5 De vermeldingen van de meer schoolse vakken in de Levensschetsen herinneren ons evenzeer veelvuldig aan de opvoeding van Constantijn zelf. Voor Frans vond Christiaan Sr een lector van de Waalse kerk (A p. 27) en Constantijn een gewezen predikant (L § 156). De laatste hechtte evenveel waarde aan de schrijfkunst (L § 56; A p. 27), de tekenkunst (L § 169; A p. 71), de logica (L § 147; A p. 105), de wiskunde (L § 164; A p. 51), de kennis van de hemelglobe en de aardglobe ofwel van de astronomie en de geografie (L § 120; A p. 114) als zijn vader gedaan had.

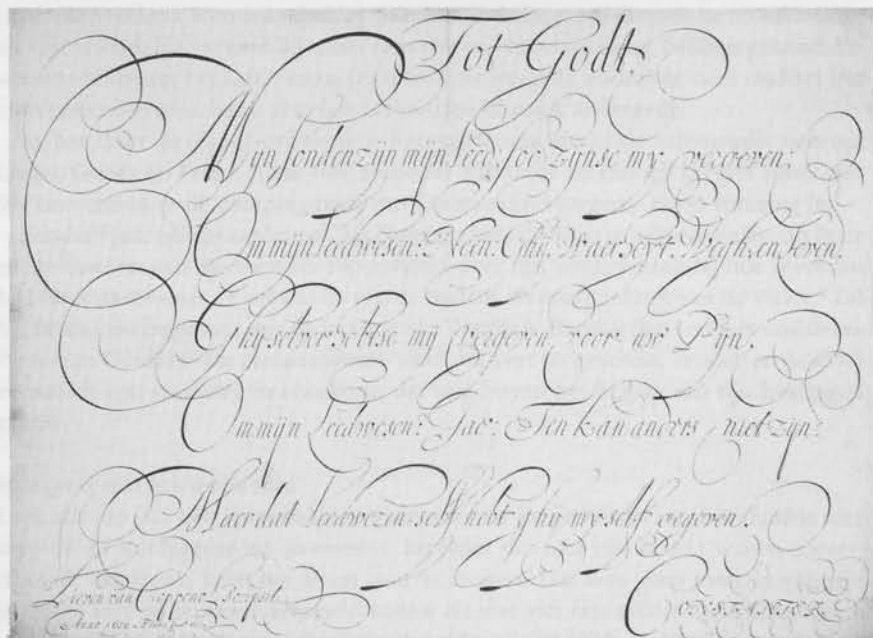
Afb. 6 Het spreekt vanzelf dat aan de verwantschap tussen het opvoedingsprogramma van Christiaan en dat van Constantijn verwante algemene principes ten grondslag liggen. Beiden benadrukken dat het leren zoveel mogelijk spelenderwijs en 'altoos sonder eenighe rigueur' (L § 42), 'zachtens ende met discretie' (L § 89, op p. 111) dient te geschieden. Beiden laten de kinderen de praktische bruikbaarheid van het geleerde zo veel mogelijk zelf aanvoelen (een methode die later bij Rousseau tot een opvoedkundig systeem zal worden uitgewerkt), bijvoorbeeld door te vergen dat zij hun dichtkunst beproeven bij een bruiloft in hun vriendenkring (A p. 121) of door in het Latijn geschreven brieven van hen te verwachten, wanneer hun vader langdurig afwezig is (L § 55). Terwijl Constantijn zijn kinderen hun kennis laat toetsen door hen tot leraar van hun jongere broertjes aan te stellen, schroomt Christiaan niet, zelf bij zijn zoontje in de leer te gaan, wanneer deze met een vak bezig is, dat hijzelf nooit geleerd heeft (L § 109; A p. 114). Beiden proberen de ijver van hun kinderen te stimuleren door hun prestaties zelfs geldelijk te belonen. De zorg waarmee beiden hun huisleraren uitkozen, kwam reeds ter sprake.

Behalve de didactische en pedagogische aanknopingspunten zijn er natuurlijk nog



Afb. 5 Musicerend gezelschap. Ets door A. Bosse, z.j. (Coll. Gemeentemuseum, 's-Gravenhage)

Afb. 6 Gecalligrafeerd gedicht van Constantijn Huygens, door Lieven van Coppenol, 1659. (Coll. Rijksprentenkabinet, Amsterdam)



andere verbindingslijnen te trekken tussen de beide geschriften van Constantijn Huygens die ons hier bezighouden. Een aantal personen met wie Constantijn blijkens zijn autobiografie in zijn jeugd in aanraking kwam, komen ook in het jeugdverhaal van zijn kinderen voor, zoals de huisleraar Johan Dedel en zijn vrouw Isabella de Vogelaer; Louise van der Noot, die met een bruiloftszang vereerd was (L § 92); de beroemde arts Christiaan Rumpf (L § 100); de luitleraar Jeronymus van Someren (L § 139); zijn inwonend nichtje Z. Zuerius (L § 78) was de dochter van zijn met ere vermelde oom Jacob Sweerts.

Natuurlijk zijn er ook verschillen tussen de beide boeiende en zeer leeswaardige geschriften aan te wijzen, al was het alleen maar, dat de autobiografie in principe over slechts één kind gaat en de Levensschetsen over vijf. In de Levensschetsen vraagt het fysieke welzijn der kinderen veel meer aandacht, misschien omdat hun vader als kind een betere gezondheid had. En zo is er meer te noemen. Toch behoeft het na het bovenstaande nauwelijks betoog, dat de herontdekte Levensschetsen van grote betekenis zijn voor het verstaan van de autobiografie, terwijl omgekeerd het Nederlandse geschrift op vele plaatsen aan de hand van de autobiografie verduidelijkt zal kunnen worden. De bestudering van de twee door Huygens in handschrift nagelaten werken, die nu eindelijk beide in gedrukte vorm beschikbaar zijn, zal voortaan slechts zinvol geschieden, wanneer men ze in hun onderlinge samenhang bekijkt.

De dichter Henrick Bruno: gouverneur van Huygens kinderen

L. Strengholt

I Een jonge huisleraar

Afb. 7 Op een dag in november 1638 deed de Leidse student Henrick Bruno zijn intrede in den huize Huygens. Zeventien of hooguit achttien jaar was hij op dat moment, nog niet eens echt afgestudeerd; in elk geval lag er nog een theologische disputatie in het verschiet, maar daar lijkt tenslotte niets van gekomen te zijn.¹ Theologie studeren was een traditie in de familie Bruno. Henricks vader stond als predikant in Alkmaar, zijn broer Johannes werd voorganger in Egmond aan Zee. Maar Henricks grote liefde waren de klassieken en zijn talent toonde hij heel jong al in het schrijven van knappe Latijnse verzen.²

Mogelijk was het die gave die voor Constantijn Huygens de doorslag gaf, toen hij wegens het vertrek van Abraham Mirkinius omzag naar een nieuwe gouverneur voor zijn zoons. De fysionomie van de jongeman scheen 'modestie ende probiteit' te beloven, schrijft Huygens, en hij verzuimt niet te vermelden dat Bruno 'seer begeerigh' was bij hem te wonen.³

Afb. 39 Henrick Bruno wou zo graag! De eerste maanden in het grote huis aan het Plein in Den Haag moeten een adembenemende tijd voor hem zijn geweest. In de directe nabijheid van de bewonderde dichter der *Otia*, de eerbiedwaardige secretaris en raad van Frederik Hendrik, daarbij zo'n beminnelijk man, die een bevel inkleedde als een vriendelijk verzoek-hij moet momenten van verrukking hebben gekend. En wat een zeldzaam begaafde knaapjes waren die jongens, vooral de twee oudste! Die converseerden nota bene al in het Latijn toen Henrick arriveerde.

In het door de vader ontworpen lesprogramma stond de talenstudie voorop: Latijn, Grieks en Frans. Maar ook zaken als wiskunde en muziek kregen aandacht. We herkennen er de componenten van Constantijn Huygens' eigen vorming in.

Een half jaar na zijn aankomst, als Huygens met de Prins te velde is en Bruno in de eerste brieven aan zijn meester rapporteert over zijn werk, vertelt hij hoe tevreden hij is met name over de prestaties van de oudste, de naamgenoot van de vader.⁴ Zal hij, Bruno, nu beginnen met de lectuur van Vergilius' *Bucolica* dan wel met de *Libri ex Ponto* van Ovidius? De *Metamorphosen* vindt hij niet zo geschikt, omdat er naar hij vermoedt een en ander in voorkomt dat nog boven het begrip van zijn leerlingen gaat.⁵

Mijn gezag over hen is echt nihil

Leek alles zo van een leien dakje te gaan voor de jonge huisleraar, het duurde niet lang of de intelligente en inventieve kereltjes die aan zijn hoede waren toevertrouwd, begonnen hem het leven zuur te maken. Dat was geen kwestie van zijn jeugdige leeftijd en onervarenheid zozeer als wel van een tekort aan pedagogisch talent en overwicht. Omstreeks de jaarwisseling 1639-1640 doet Henrick aan Huy-



Afb. 7 *Henrick Bruno. Olieverfschilderij door Arnold van Halen naar een 17de eeuwse gravure door Reinier van Persijn. (Coll. Panpoeticon Batavum, Rijksmuseum, Amsterdam)*

gens verslag van de treurige situatie: 'Om het kortweg te zeggen: mijn gezag over hen is echt nihil, of tenminste al sedert vele maanden twijfelachtig. Geen van hen stoort zich aan wat ik opdraag, vermaan of verzoek, maar met enorme brutaliteit verzetten ze zich ertegen en weigeren het, als het niet precies naar hun zin is.' Hij is veel te toegevend geweest, 'misschien omdat ik te zeer op ze gesteld ben,' klaagt de getergde gouverneur. Hij is diep teleurgesteld, altijd had hij gemeend dat men met levendige en zelfbewuste naturen beschaafd en voorkomend moet omgaan, dat men ze moet leiden en niet dwingen. Aan gedragsregels houden ze zich al evenmin. Als Bruno ze daarover berispt bijten ze fel van zich af. Ze doen alleen wat ze zelf willen. 'Ik stel ondertussen niets voor in hun ogen, Bruno bestaat niet, is lucht, verder niets.'⁶

Arme Henrick! Uitgelachen door zijn pupillen, bespot als een 'verzenmaker'! In zijn jammerend epistel neemt hij de toevlucht tot de autoriteit van zijn gerespecteerde meester.

Het kan wel niet anders of Huygens moet Bruno's wanhopige brief met een glimlach gelezen hebben. Maar tegenover zijn jongens heeft hij er natuurlijk geen twijfel over laten bestaan, dat hun jonge leraar *zijn* vaderlijk gezag vertegenwoordigde en dat ze hun houding grondig hadden te herzien. Zulke kermende brieven als de geciteerde komen we daarna inderdaad niet meer tegen. De jongens bonden in. Maar het was de steun van de vader die de autoriteit van de jeugdige pedagoog overeind hield.

Tot halverwege 1647 is Henrick Bruno in Huygens' dienst gebleven.⁷ Als de vader van huis is, houdt hij deze door zijn brieven op de hoogte van de vorderingen van zijn leerlingen en vraagt hij advies of instructie met betrekking tot het vervolg van het onderwijsprogramma. De overgeleverde correspondentie geeft in vereniging met Huygens' eigen aantekeningen over de jeugdijaren van zijn kinderen een gedetailleerd beeld van het 'vakkenpakket' en van de grote plaats die het lezen van de klassieke auteurs daarin besloeg.⁸ Bruno's onhandige pedagogie heeft niet kunnen verhinderen dat vooral Constantijn en Christiaan geverseerd raakten in de schrijvers van de Oudheid.

Latijnse verzen leren schrijven hoort er, met een vader als Constantijn Sr. en een leermeester als Henrick Bruno, vanzelfsprekend eveneens bij. De oudste zoon toont er zich heel bedreven in. Maar Christiaans interesse gaat een andere kant uit. Hij fabriceert molentjes en andere apparaatjes en weigert Latijnse versregels te bedenken. Bruno is er enigszins ongerust over: 'U wilt toch niet dat uw zoon een handwerksman wordt?'⁹ Achteraf kunnen we erom glimlachen als we lezen hoe hij zich zorgen maakt over de jongen die zich in de volgende vijftien jaar van zijn leven zal ontpoppen als een geniaal natuurkundige: 'Het ontbreekt hem niet aan verstand, maar wat voor verstand? Niet zo vlug en slagvaardig als dat van Constantijn, maar zeker niet minder. (. . .) Wat moet ik doen? Dwingen wil ik niet.'¹⁰

Huygens laat er in zijn notities betreffende zijn kinderen geen twijfel over bestaan dat Henrick Bruno als pedagoog en didacticus weinig of niets voorstelde. Bij het jaar 1645 schrijft hij: 'Endtelijck in den jare 1644, siende dat sij bij Bruno niet meer en hadden te leeren, ende dat sijn respect bij haer dagelix afnam, resolveerde ickse beide aen het studium Juris te setten binnen Leiden.'¹¹ Vernietigend voor de onderwijsman Bruno is wat Huygens zegt met betrekking tot zijn jongste zoon, de wat minder vlugge Philips. Gegeven de 'wackere verstanden' van de andere jongens behaalde de leraar makkelijk succes, maar met de vorming van de middelmatige Philips, die wat meer leiding en pedagogische volharding behoefte, verdiende hij 'geener hand danck.'¹² Als de jonge aan de zorg van een predikant in Poederoyen wordt toevertrouwd, blijkt uit 'den spoedighen voortganh' die hij dan maakt zonneklaar 'door wiens faulte hij tot noch toe onderbleven was.'¹³

Een seer goed literateur ende Poeet

We kunnen ons afvragen wat Huygens dan wel bewogen heeft, Henrick Bruno niet minder dan bijna negen jaar als gouverneur van zijn zoons aan te houden. Op deze vraag geven de eerder genoemde aantekeningen, althans voor een deel, antwoord. Ook na het vertrek van Philips naar Poederoyen hield Huygens Bruno 'noch tot inde winter dese jaers' (te weten de winter van 1646 op 1647) bij zich, en wel 'tot mijn

eighen gebruijck,' dat wil zeggen als een soort van literair secretaris, 'alsoo hem niet kan benomen werden, dat hij een seer goed literateur ende Poet is; ende ick in die tyd voor hadde onder sijne correctie mijne Nederlandsche gedichten te doen drucken.'¹⁴

Al eerder was Huygens begonnen, Bruno allerlei karweitjes op te dragen die verband hielden met zijn letterkundige oogmerken. In 1644 bijvoorbeeld zien we de gouverneur, samen met zijn pupillen, doende met de correctie der drukproeven van de Latijnse dichtbundel *Momenta desultoria*, die officieel onder het editoriale toezicht van Caspar Barlaeus verscheen. In de zomer van hetzelfde jaar zorgt Bruno voor de verzending van tal van present-exemplaren aan Huygens' vrienden en bekenden. Het lijkt aannemelijk, dat de dichter van Bruno's literaire deskundigheden eveneens heeft geprofiteerd voor het in het net schrijven van zijn Latijnse poëzie ten behoeve van de kopij.

Interessant is in dit verband wat Huygens schrijft over zijn plan om Henrick Bruno te laten werken aan de voorbereiding van de uitgave van zijn Nederlandse gedichten. Met dat idee liep de dichter dus al in 1647 rond. Voorlopig kwam het er evenwel niet van, zoals Huygens zelf noteert: 'daervan doch voor dit jaer (1647) niet en gebeurde, komende alleenlyc uijt het werxken genaemt Euphrasia ofte Oogen-troost.'¹⁵ Voor de editie van *Oogen-troost* in het voorjaar van 1647, in de tijd van Frederik Hendriks laatste ziekte en overlijden, heeft Bruno zich derhalve verdienstelijk gemaakt. Zo begrijpen we ook beter, dat Huygens in die voor hem enerverende maanden toch met een belangrijk literair werk te voorschijn kon komen.

Afb. 8

Kinder-Coningh ben ick eens wel eer geweest

Kort na zijn vertrek uit Den Haag in de vroege zomer van 1647 doet Bruno pogingen om professor in de letteren te worden aan de nieuw gestichte Academie te Harderwijk. Hij vraagt zijn invloedrijke voormalige meester om een aanbeveling. Anders dan voor de Latijnse school acht deze hem blijkbaar voor het wetenschappelijk onderwijs in de klassieke letteren geschikt, een maand later bedankt Bruno Huygens tenminste voor zijn protectie ten behoeve van een soortgelijke functie aan het Athenaeum illustre in Deventer.¹⁶ Huygens' taxatie was zonder twijfel juist: voor het middelbaar onderwijs moest je ordeproblemen aan kunnen, en dat was uitgerekend Henricks zwakke stee. Maar voor de hogeschool kwam het op geleerdheid aan en met de erkenning van Bruno's gaven op dat punt had Huygens, zoals we zagen, geen moeite. Niettemin heeft onze brave Henrick het nooit zo ver gebracht. De wat zonderlinge, wereldvreemde man miste, naar ik gissen durf, allure. Een representatieve figuur werd hij nooit.

Afb. 9

In de loop van 1648 komt er een nieuwe kans en krijgt Henrick Bruno een aanstelling tot rector van de Latijnse school in Rhenen. Een rijk bevolkt instituut zullen we ons daarbij niet hoeven voor te stellen. Huygens zal misschien bemiddeld hebben, in de gedachte dat zelfs een linkse figuur als Bruno op zo'n klein schooltje niet mislukken kon. Toch horen we de Rhenense rector al spoedig klagen dat hij helemaal niet meer aan poëzie doet, aangezien er toch niemand is in zijn omgeving die een Latijnse vers zou begrijpen; en ook het geschreeuw van de schooljeugd is voor een dichter niet dienstig.¹⁷ Duidelijker dan hier kan hij zich nauwelijks bloot geven. De poëzie is zijn enige echte interesse, het les geven geschiedt alleen om den brode. Binnen een jaar wordt er al een opvolger voor hem in Rhenen benoemd.¹⁸

Het mag ons dan ook verwonderen, dat hij in 1650 conrector wordt van de



Afb. 8 Vier generaties prinsen van Oranje: v.l.n.r. Willem de Zwijger, Maurits, Willem II, Frederik Hendrik en Willem III. Olieverfschilderij door Willem van Honthorst. (Coll. Rijksmuseum, Amsterdam)

Latijnse school in Hoorn. Daar heeft hij het meer dan een decennium weten vol te houden. Een paar jaar voor zijn dood in 1664 vroeg hij of kreeg hij zijn ontslag. Er is wel gesuggereerd dat dat het gevolg was van een of andere vorm van wangedrag. Helemaal duidelijk is de gang van zaken niet. We zullen er wel niet ver naast zitten als we aannemen dat hij zich ook in Hoorn slechts met de grootste moeite maar deed hij er werkelijk moeite voor? als schoolmeester staande wist te houden, dat hij zijn geestkracht vooral richtte op de beoefening van de letteren, en dat zijn ontslag voor alle partijen de lang begeerde afsluiting was van een niemand gelukkig makende situatie. We horen Bruno zelf getuigen van zijn dankbaarheid dat hij van het schoolwerk af is, in een puntdicht dat tevens kenmerkend is voor zijn galgumor:



Afb. 9 Vechtende jongens op het Buitenhof, 's-Gravenhage. Gravure door Adriaan van de Venne, 1625. (Coll. Gemeentearchief 's-Gravenhage)

*Op mijn slaepen op't selfde bedt daer de
Coningh van Engelandt Carolus de Tweede
te Sevenbergen op geslapen had*

Een Kinder-Coningh ben ick eens wel eer geweest;
Dat hoff is uyt, Godt danck; 't Is item het geneest.
Van 't hooft-sweer ben ick vry; ick mag mijn rust vry raepen,
Op Coningh Carels bedt magh ick met vreden slaepen.
Hoe-wel mijn Coningh-rijck van 't school is af-gedaen,
Soo hanght mijn neers nochtans yet Coninghlijcks noch aen.¹⁹

Een vermogentje om ambteloos van te leven had Henrick Bruno niet. Daarom werd hem in Hoorn een plaats in het Sint-Pietershof vergund, een onderkomen dat hem in elk geval voedsel en een dak boven zijn hoofd verschafte. Voorts logeerde hij niet zelden bij zijn vriend en weldoener Rochus Hoffer in Zierikzee, bij wie hij ook voordien al dikwijls te gast was geweest.

Hij overleed op 22 april 1664 in Alkmaar en werd in Hoorn begraven.

II Bruno's talent: de literatuur

Wij namen al kennis van het punt waarop Huygens aan de mislukte pedagoog het volle pond wenste te geven. Bruno's talent lag bij uitsluiting op het terrein van de literatuur. Zijn zonderlingheid bestond juist daarin, dat hij niet meer dan verzenmaker was. We krijgen hem scherp in beeld dankzij een herinnering van Christiaan Huygens, waarvan Elisabeth Keesing melding maakt. Hij had Bruno eens gezien 'met drie jassen over elkaar op de hoek van de Molsteeg en de Wagenstraat, daar stond hij midden in de winter op straat een Latijns vers te maken.'²⁰

In de twintigste eeuw beweegt het oordeel der literatuur-historici zich tussen de vernietigende uitspraak van Meertens, die van de postume bundel *Mengel-moes* (van 1666) zei: 'volmaakt onbelangrijk,' en de terloopse opmerking van Buitendijk, dat hij 'vrij goede' verzen schreef.²¹ Het komt me voor, dat Meertens enigszins eenzijdig is afgegaan op de soms wat platvloerse grapjes in Bruno's epigrammen.²² Een systematisch onderzoek naar Bruno's werk, de thematiek en de stijl en de literair-historische wortels ervan, heeft nog nimmer plaats gevonden.

Er kan geen sprake van zijn dat in die leemte binnen het bestek van deze bijdrage zou worden voorzien. We kunnen slechts proberen het terrein te verkennen en in grote lijnen in kaart te brengen. Een eerste indeling is mogelijk op grond van de gehanteerde talen, het Latijn en het Nederlands.

Reeds bij Henricks sollicitatie in 1638 kreeg Huygens gedrukte Latijnse gedichten van de jongeman onder ogen. Het is me niet bekend of deze vroege proeven bewaard gebleven zijn. Tot de tamelijk vroege verzen kunnen we ook nog wel rekenen de gedichtjes van Bruno in het drempelwerk van Huygens' *Momenta desultoria* (1644).²³

Bij het inventariseren van het Latijnse dichtwerk dienen we erop bedacht te zijn, dat er verzen in handschrift overgeleverd kunnen zijn. Eén voorbeeld is mij daarvan in elk geval bekend, een lofdicht op Huygens' *Heilighe Daghen* (1645), waarvan de autograaf zich in de bibliotheek van de Vrije Universiteit bevindt.²⁴ De hiervóór al genoemde dichtbundel *Mengel-moes* dankt zijn naam mede aan het feit dat we er door elkaar Latijnse en Nederlandse verzen in aantreffen.

De Nederlandse poëzie van Henrick Bruno omvat, voor zover wij kunnen zien, veel meer dan de Latijnse. Ruwweg kunnen we de volgende indeling maken:

- a. allerlei gelegenheidsgedichten bij nationale, locale en familiale gebeurtenissen;
- b. puntgedichten in diverse soorten;
- c. vertalingen van klassieke auteurs, bijvoorbeeld van Vergilius' *Eclogae ofte Harders-kouten* (1653);²⁵
- d. berijmingen van complete bijbelboeken: Job, Prediker, Spreuken, Hooglied, Klaagliederen van Jeremia (1658);
- e. een volledige Psalmberijming (1656);²⁶
- f. de berijming van een Nederlandse prozavertaling van een Frans treurspel over *Thomas Morus* door Puget de la Serre (1660).

Met zijn publikaties verwierf Bruno zich in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw in de republiek der letteren, dat is het wereldje van de in literatuur geïnteresseerden, een zekere faam. De glans van zijn dichterschap zal allicht enigermate zijn geïntensiveerd doordat hij in zo'n nauwe relatie tot de grote Constantijn Huygens had gestaan, maar hij zou het als literator toch niet hebben gered als hij niet een

Dierwijse stavingen van velt' door niet te stelden
 Dien niet om stout gevecht, die midde in in het veld
 Heeft deghen ontschuldigh, en nu gegeven heden
 Naet ringet als ydellygt want ontschuldigh
 Die nu en dan want hof d'last van groeninge
 En daer de dor neringe, de lammering, ontwykt
 En daer uwe velden zyt den kiderhof by de
 En daer u landt u hof, u veld den over heyt
 U steden hof veld wijkt over de wijse geboenen
 In groot heyt lastich segt ^{doch} niet in eerlyk
 Maar nu gij door u pyn de velding h'et ontvanden
 Heet all' de velding de daer over in oghen lichte
 Lichte t' steden hof veld veld over ande velding
 Maar over t' pyn t' veld is onwaerdigh
 Bij veld niet is niet was niet veld te gelijck
 Is veld dat het all' eerderlyk veld
 Noch t' steden hof veld, noch het sterckste hof veld
 t' veld veld is opgehouet door menschenlyk hande
 Ensal al veld veld, maar veld veld veld
 Dit hof veld, opgehouet myn, veld door u veld

 Henric Bruno.

Afb. 10 Handschrift van Henrick Bruno van zijn lofdicht op Huygens' Hofwijck (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage)

eigen kern van kwaliteit had meegebracht. Zijn reputatie als Nederlands dichter wordt weerspiegeld door de volgende feiten:

1. gedichten van Henrick Bruno figureren in de vele bloemlezingen die juist in de jaren na 1650 verschijnen: *Verscheide Nederduytsche Gedichten* (1653), *Klioos Kraam* (1956) enzovoort;

2. niemand minder dan de gezaghebbende Utrechtse theoloog Voetius toonde waardering voor de tekstgetrouwheid van Bruno's Psalmberijming;²⁷

3. de bekende stichtelijke dichter Willem Sluiter van Eibergen volgde in zijn berijming van sommige Psalmen Bruno na;²⁸

4. in zijn *Aeneis*-vertaling (1663) volgt Dirck Doncker de vertaalmethode van 'den vernuftigen en lóf-verdienden Poëet Bruno,' te weten de manier van regel-voor-regel-vertalen die deze in de genoemde *Eclogae ofte Harders-kouten* had toegepast;²⁹

5. in de dichterskring van Jan Zoet, in het begin van de jaren zestig te Amsterdam, was Bruno, de enkele keer dat hij er verscheen, een eregast.³⁰

Uit alles blijkt dat Bruno, al was hij geen dichter van een zeldzaam niveau als Vondel, Hooft en Huygens, op het tweede plan zijn partijtje niet zonder talent meebliet. Figuren van dat slag bepaalden mede het gezicht van het literaire bedrijf in het midden van de gouden eeuw. Ze verraden hun tweederangpositie menigmaal doordat ze qua thematiek en stijl aanleunen tegen de bewonderde grootmeesters. Men hoeft maar even in Bruno's *Mengel-moes* te bladeren om in allerlei wendingen Huygens terug te vinden. Daarmee wordt dan tevens, op zijn minst voor een belangrijk deel, verklaard waarom we Henrick Bruno na zijn dood nauwelijks meer horen noemen.

Ick spreek niet van de Vromen

Eénmaal is het Bruno gelukt, met een paar versregels een Hollandse stad in rep en roer te brengen. Op 12 oktober 1654 werd Delft getroffen door een afschuwelijke ramp, de ontploffing van het buskruitmagazijn. Vele doden-onder wie de schilder Carel Fabritius-en grote schade aan huizen en gebouwen waren het gevolg. In een goed geschreven gedicht riep Henrick Bruno op tot boete en bekering:

Godt komt rontom ons oor door schrickelicke wond'ren
Op 't onverwachte dond'ren;
En noch en richt ons oor
Sich niet na 's Hemels stemm', tot geestelijk gehoor.³¹

Ook de kerk was door de explosie beschadigd:

Godt sloegh u Kercke-dack, om tastelijk te toonen
Dat hem niet lust te woonen
In Tempels opgericht
Van Menschen, als haer ziel in sich geen Tempel sticht.

Dat kon er als in het algemeen gestelde vermaning nog mee door. Zulke profetische taal klonk wekelijks van de kansels en kon geen aanstoot geven. Maar Henrick bestond het, de beschadiging van het stadhuis in dezer voege te becommentariëren:

Godt trof uw Raedthuys oock, om dat daer veele komen
(Ick spreek niet van de Vromen)
Vol staetsucht, eygen baet,
Vol haet, vol nijdt, bedrogh, vol goddeloose raet.

De in deze strofe besloten kritiek op de stadsregering schoot de Delftse vroede vaderen, begrijpelijk, in het verkeerde keelgat, vooral toen ds. Petrus de Witte in de publikatie van een preek over de ramp ook het gedicht van Bruno liet afdrukken. De magistraat verbood de verspreiding van het gedicht en liet dat onder klokslag afkondigen. Uiteraard verschenen er tegengedichten en die lokten op hun beurt weer reacties uit. Het was een complete rel. De Delftse stadsbeschrijver Van Bleiswijck doet er omstandig verslag van in zijn werk van 1667.³²

De Hoornse conrector is, vermoed ik, wat beduusd geweest over de Delftse consternatie. De gewraakte versregels zullen bedoeld zijn als variatie op een conventionele thematiek in de satire. Had bijvoorbeeld ook Vondel zich niet in scherpe bewoordingen uitgelaten over regenten die meer gedreven werden door eigenbaat dan door het publieke belang? Maar Bruno was onhandig genoeg om zijn kritiek niet in algemene termen te formuleren. Vooralsnog ga ik ervan uit, dat hij met het tussenzinnetje 'Ick spreek niet van de Vromen' (*Vromen* = 'rechtschapenen') zich verontschuldigd achtte over de scherpste van wat daar onmiddellijk op volgde. Tevens constateren we, dat hij zich in een overeenkomstige situatie in zijn woonplaats Hoorn wel gewacht heeft zo van de overheid te spreken. In het boete-gedicht 'Aen de Inwooners van Hoorn Over de Watervloedt, op Sondagh den 5 Maert 1651' vermaant hij zijn stadgenoten over hun kwaad, maar wordt van de zonden van de regenten in het bijzonder geen melding gemaakt. Ook vereenzelvigd de dichter zich met het getroffen Hoorn, en dat maakt voor de toon natuurlijk heel wat uit.³³

Vergeten Burgers zijn Geluckighste van allen

Ten besluite vraag ik aandacht voor een punt-dicht van Bruno waaraan de eer te beurt viel dat het door de bekende Amsterdamse calligraaf Lieven van Coppenol in groot formaat werd uitgeschreven, vol sierlijke krullen, op een blad van 735 bij 505 millimeter. De calligrafie is van 1662 en de tekst luidt als volgt.³⁴

'Waken na Rijckdom, verteert dat lighaem, en daerom sorgen en laet niet slapen.

Syr. 31: 1

'T is windt all't hoogh bewindt van menschelijcke saecken.

Door eene dwarrelbuij kanmen in't Laeghste raecken.

De steylste boomen zietmen meest door blixem slaen.

De laeghste staecken zietmen 't allerlanghste staen.

Vergeten Burgers zijn Geluckighste van allen.

Die Timmert bij de wegh, die heeft geen noodt van vallen.'

Buitengewoon oorspronkelijke levenswijsheid bevatten deze regels niet. De gedachte is wijd verbreid. De maatschappelijk toch eigenlijk mislukte dichter zal er zich evenwel helemaal in hebben kunnen vinden. En zo heeft hij in het geciteerde gedichtje in vlot lopende verzen, op een manier die een goed denkbeeld geeft van zijn kunnen, een inzicht onder woorden gebracht dat hij zich ten volle eigen had gemaakt. Met een woordspel trouwens (in de aanhef: *windt-bewindt*), dat gemakkelijk aan Huygens kan doen denken.

'Bij de weg timmeren' betekent in de slotregel klaarblijkelijk zoiets als 'pretentie-loos en onopvallend bezig zijn,' en is derhalve gebruikt in een zin tegenovergesteld aan de ook in de zeventiende eeuw normale betekenis. Nemen we de zegswijze in de

zin waarin Bruno hem bezigt, dan is die, ofschoon hij met zijn literaire werk naar buiten trad, heel wel op hem van toepassing. Hij was zich van de grenzen van zijn capaciteiten goed bewust. Hij behoort dan ook niet toevallig tot de vrijwel vergeten dichters uit de gouden eeuw. Dat neemt niet weg, dat hij met zijn bescheiden talentje gewoekerd heeft en bij tijden een vers schreef dat ons ook nu nog weet te treffen.

Noten

1. *De Briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*, uitg. J.A. Worp, deel II, 's-Gravenhage 1913, p. 454 (brief nr 2102, d.d. 29 mei 1639); p. 473 (brief nr 2164, d.d. 1 juli 1639).
2. Arthur Eyffinger (red.), *Huygens herdacht*, cat. tent. Kon. Bibliotheek ter gelegenheid van de 300ste sterfdag van Constantijn Huygens, Den Haag 1987, p. 126: 'niet ouder als 18 jaeren, maer geleert, ende, soo mij bleeck bij ettelicke gedruckte Poemata van sijn maexel, meer als gemeen daerin ervaren, ende de Latiniteit voorders seer kondigh ende machtigh' (Huygens over Bruno). Over de familie Bruno zie mijn bijdrage, 'Een klein Alkmaars sterretje,' in: E.H.P. Cordfunke e.a. (red.), *Alkmaarse silhouetten*, Zutphen 1982, pp. 65-90.
3. *Huygens herdacht*, p. 126.
4. *Briefwisseling*, II, p. 473 (brief nr 2164).
5. *Briefwisseling*, II, p. 454 (brief nr 2102).
6. *Briefwisseling*, III, p. 1-2 (brief nr 2293, d.d. 4 januari 1640).
7. *Huygens herdacht*, p. 145; 30 mei 1647 leverde Bruno bij de Alkmaarse kerkeraad zijn attestatie in (*Briefwisseling*, IV, p. 449).
8. Vgl. Bruno's brieven aan Huygens in de *Briefwisseling*, III, alsmede in de *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens*, I, II en XXII; zie ook: Huygens' aantekeningen betreffende de jeugdijaren van zijn zoons in *Huygens herdacht*.
9. Vgl. Elisabeth Keesing, *Constantijn en Christiaan*, Amsterdam 1983, p. 20.
10. Elisabeth Keesing, *Constantijn en Christiaan*, p. 21.
11. *Huygens herdacht*, p. 140.
12. *Huygens herdacht*, p. 145.
13. *Huygens herdacht*, p. 145.
14. *Huygens herdacht*, p. 145.
15. *Huygens herdacht*, p. 145.
16. *Briefwisseling*, IV, p. 416 en 427 (de nrs 4636 en 4669).
17. *Briefwisseling*, IV, p. 504 (nr 4893).
18. *Briefwisseling*, IV, p. 503.
19. Henr. Brunos Mengel-moes, *Van Verscheide Gedichten, op allerhande voor-vallende saecken. Begreepen in Twee Deelen*. Tot Leyden. By Salomon Wagenaar, 1666, p. 13.
20. Elis. Keesing, *Constantijn en Christiaan*, p. 16.
21. P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland (...)*, Amsterdam 1943, p. 368; W.J.C. Buitendijk in zijn editie van Jan Vos, *Toneelwerken*, Assen-Amsterdam 1975, p. 472-473.
22. Vgl. een paar staaltjes in de bloemlezing van Gerrit Komrij, *De Nederlandse poëzie van de zeventiende en achttiende eeuw in duizend en enige gedichten*, Amsterdam 1986, pp. 433-438.

23. Zie *De gedichten van Constantijn Huygens* (...), ed. Worp, III, Arnhem, z.j., pp. 332-334.
24. Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, sign. map 2048; vgl. mijn bijdrage 'Twee brieven aan Constantijn Huygens,' in: *Voortgang* V, 1984, p. 56.
25. Vgl. A. Geerebaert S.I., *Lijst van de gedrukte Nederlandsche vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche Schrijvers*, Gent 1924, passim.
26. Vgl. H. Hasper, *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst*, II, 's-Gravenhage 1976, pp. 442-445; Huygens' drempelversje voor deze berijming bevat de bekende regel over 'dat een van Datheen' (*De gedichten*, V, p. 285).
27. J.R. Luth, *Daer wert om 't seerste uytgekreten . . .*. Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde protestantisme $\pm$ 1550- $\pm$ 1852, Kampen 1986, p. 130.
28. C. Blokland, *Willem Sluiter 1627-1673*, Assen 1965, pp. 74-85.
29. W.A.P. Smit, *Kalliope in de Nederlanden*, I, Assen 1975, pp. 625-635.
30. Vgl. H.F. Wijnman, *Uit de kring van Rembrandt en Vondel*, Amsterdam 1959, p. 153; over de kring van Jan Zoet; K. Meeuwesse, *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier*, Groningen-Amsterdam 1977, pp. 306-311.
31. Geciteerd naar de tekst in *Klioos Kraam*, I, Leeuwarden 1656, pp. 58-60, resp. de strofen 4, 10 en 11; de strofevorm is gelijk aan die van Huygens' bekende *Biddaghs-bede*, waarmee Bruno's gedicht ook thematisch verwant is.
32. Dirck van Bleiswijck, Everts-zoon, *Beschryvinge Der Stadt Delft*, Delft 1667, pp. 632-633.
33. Het gedicht over de watervloed te Hoorn in *Klioos Kraam*, I, pp. 234-236.
34. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. Hs 135 G 7. Het opschrift van het gedicht is een citaat uit het apocriefe bijbelboek Ecclesiasticus of Jezus Syrach, 31:1 'Het waken om des rijkdoms wil doet het vlees verdwijnen, en daarover bekommerd zijn vermindert de slaap.'

Voor haar doel Poeets genoeg; de klassieke vorming van Constantijn Huygens en zijn kinderen

Arthur Eyffinger

Een 'aulicus dicax' noemt Constantijn Huygens zichzelf ergens in zijn gedichten, een 'kakelende hoveling'.¹ Een treffende typering en vol kenmerkende zelfspot. De hoveling stond voor alles wat onoprecht, leeg en ijdel was, verwijfd en roddelziek. Huygens kende het milieu als geen ander. Als secretaris van de Prins zat hij er zijn hele leven middenin – en hij had er heel wat mee te stellen! Maar de vergelijking is begrijpelijk. Huygens kende zijn zwakheden. Ook hij kon maar moeilijk zijn mond houden, was ijdel tot en met en in geen gezelschap over het hoofd te zien. Er was wel één belangrijk verschil. Het moet een genot zijn geweest Huygens avonden mee te maken. Want hij was ongemeen boeiend en vaak uitgesproken briljant in de omgang. Zeer belezen en welbespraakt, had hij een welhaast on-hollandse charme en elegantie, waar zijn half-antwerpse afkomst niet vreemd aan was en die vaak misverstaan en gewantrouwd zullen zijn. Met speels vernuft reageerde hij *à l'improvisite* en vol schalkse en verfijnde humor op al wat zich voordeed, en hij stráalde energie uit! Knap was hij overigens allerm minst. Toch was niemand in zijn omgeving verbaasd toen de meest begeerde schone uit Amsterdam, de uiterst intelligente Suzanne van Baerle, uiteindelijk viel voor de charmes van deze man die even moeiteloos zijn talen sprak als hij om het even welk muziekinstrument bespeelde.

Natuurlijk, veel kunnen we niet meer navoelen . . . maar erg veel kunnen we in elk geval *nahoren*. Want van geen vooraanstaand zeventiende-eeuwer is vermoedelijk zoveel overgeleverd als van Huygens. Dat had veel te maken met zijn ijdelheid. Geen snipper van wat hij schreef gooide hij ooit weg, alles dateerde hij haast op het uur en schoof het in zijn vele, vele archiefmappen. De precisie van de secretaris stond hier het wel zeer sterk ontwikkelde zelfbewustzijn van de renaissance-mens terzijde.

Ook naar aard zijn al deze papieren waarschijnlijk uniek. Geen van onze 17e-eeuwers heeft zich zo vaak, zo omstandig en in zulke uiteenlopende stemmingen over zichzelf, zijn dierbaren, zijn vrienden en vijanden uitgelaten. Huygens maakte aanzetten voor levensbeschrijvingen in nederlands en latijn, in proza en poëzie. Hij beschreef met wellicht meer dan gepaste trots zijn zelfontworpen huizen, dat aan het Plein in proza, zijn buiten Hofwijck in een lang gedicht. Ook veel in het Latijn, ja. Hoewel Huygens gruwelde van de verafgoding van de klassieken die veel van zijn tijdgenoten kenmerkte. Een slaaf van de oudheid als zij zou hij nooit worden, maar het belang van deze cultuur erkende hij terdege, en uit eigen ervaring. Maar liefst een kwart van zijn gehele poëzie schreef hij in het latijn. Ruim twintigduizend verzen, aanzienlijk méér dan we van menig klassiek dichter over hebben. Uit deze gedichten, én uit zijn brieven, blijken zijn diepe belezenheid in en zijn liefde voor de antieke letterkunde.

Gedichten overigens die nog nauwelijks kritisch bekeken zijn – en dat mogen we ons met zijn allen best aantrekken! Het onderzoek van de nederlandse 17e-eeuwse letteren heeft te lang de neolatijnse pendant buiten beschouwing gelaten. De laatste



EEN STUDENT IN ZIJN KAMER

*Ik ben een klerikant en alomt in de poort;
Ik sit meest stil, en ga door de aarde heen.
Die doet een zierke mij die leere fort verkopen
Voor arbeid wetenschap maar op ik stady deel.
Wat Koning is zoo rijk, de werelde men sat.
De wijsheid is mijn goed mijn liden sijn gebreken.
Mijn lusten niet vol gelt, mijn armo is mijn straken.
Mijn leuen vol geroest, mijn heer de wijzard god.*

F. de Wit sculpsit

STUDIOSUS IN CUBICULO

*Pone supercilium totus mihi desipis orbis.
Inanumq. aliud nil nisi vulgus habes.
Vtilis en omnem solus studiofus in usum
Pallada Pieria claudit utramque domo.
Nam capiat calunios meus es sapientia cultor.
Si gladios Mavors tu meus, inquit eris.
At quis tam Superum varioru Myla premuntur
Vina Lycæ namq. docta Lycæ a pede.*

Afb. 11 Een student in zijn kamer. Gravure van F. de Wit. (Coll. Atlas van Stolk, Rotterdam)



Afb. 12 Ontwerpschetsen van Constantijn Huygens voor het titelblad van zijn *Momenta Desultoria*, 1644. (Coll. Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage)

tien jaar zet zich hier gelukkig een kentering door. Niettemin, een afzonderlijke uitgave van Huygens' neolatijnse gedichten is er niet – zelfs geen representatieve selectie. Hetzelfde geldt trouwens voor Huygens' Franse en Italiaanse poëzie. Maar het herdenkingsjaar 1987 heeft mogelijk een nieuwe aanzet gegeven. Korte verkenningen van Fokke Akkerman en Dirk Sacré in de Groningse en Haagse congresbundels, en van Gerdien Kuiper, Eduard de Kort en ondergetekende in *Hermeneus* geven in elk geval een reeks kwantitatieve gegevens, enige specimina en een eerste stijl-analyse.²

Ledige verzen en welluidende onbenulligheden

Huygens' neolatijnse gedichten zijn merendeels opgenomen in de twee bundels die hij tijdens zijn leven uitgaf, de *Otia* van 1625 en de *Momenta Desultoria* van dertig jaar later. In Worp's uitgave in 9 delen van Huygens' volledige dichterlijke oeuvre, verschenen even vóór 1900, staan al deze gedichten chronologisch afgedrukt, samen met veel dat niet eerder verschenen was. Daaruit valt op te maken dat het zwaartepunt van Huygens' neolatijns dichterschap tussen zijn veertigste en vijftigste levensjaar lag, zeg in de jaren 1635-45. Maar veel zegt dit niet. Huygens dichtte nu eenmaal zijn leven lang op alles en iedereen – als hij maar even de kans kreeg, en het waren de omstandigheden en het meer of minder intensief contact met literaire vrienden die de omvang van zijn productie bepaalden.

Waarom titels als *Momenta Desultoria* en *Otia*, met ten overvloede de toevoeging *versus inopes rerum nugaeque canorae* ('ledige verzen en welluidende onbenulligheden')? Huygens was van afkomst geen Hollander en regentenzoon. Die simpele constatering had verstrekkende gevolgen, zelfs in de vrije republiek. Ambtelijke functies als voor de Zeeuw Cats of de Delftenaar de Groot lagen voor hem niet in het verschiep. Zijn vader was verdienstelijk secretaris van twee Prinsen van Oranje, hij zelf meer dan verdienstelijk rechterhand van drie Prinsen, en zijn oudste zoon zou hem weer opvolgen. Méér dan dit zat er eenvoudigweg niet in. Huygens heeft er alles aan gedaan om met zijn talenten en connecties, al was het maar voor zijn kinderen,



Afb. 13 Constantijn Huygens als plaatsvervanger van Willem II bij de inhuldiging als souverein van Orange, 1665. (Coll. Huygensmuseum Hofwijck)

Afb. 13

hogerop te komen. Hij schermt voortdurend met adelsbrieven, tot van de Engelse koning toe. Op het titelblad van de *Oria* noemt hij zich 'Eques'. Hij koopt heerlijkheiden om de status die zij gaven, laat zich Hofwijck bouwen, noemt zich graag Heer van Zuylichem en laat zich ook bij voorkeur als zodanig afbeelden. Geen mooier moment in zijn leven dan wanneer hij hoogbejaard in het theater van Orange als vertegenwoordiger van de Prins, gezeten op de klassieke *sella curulis*, de aftocht van de Fransen mag gadeslaan! Intellectueel, en dat is het frustrerende voor hem, past hij wonderwel in het regentennmilieu – en zij literaire en muzikale interessen sluiten er prachtig bij aan. Zijn sociale status als *homo novus* maakt zijn ambities om erbij te horen brandend – en dus chargeert hij. Wat hij bovenal wil uitsluiten is dat men hem

als een 'vakman' ziet, of dit nu als wetenschapper, dichter of componist is. Vele bundels van humanisten dragen titels als Huygens' *Momenta Desultoria*, geschreven in momenten van verstrooiing, het is een literaire topos. Maar de weloverwogen toevoeging 'Occupati' aan de titel van zijn bundel *Pathodia Sacra et Profana* klinkt wel zó onnatuurlijk dat hij velen voor raadsels geplaatst heeft. Het is bij Huygens altijd iets meer dan een literaire conventie en een pose wanneer hij telkens weer benadrukt dat hij 'slechts met de linkerhand' componeert en dicht.³

Dirk Sacré's conclusie in Den Haag was, dat Huygens wellicht niet onze beste neolatijnse dichter was, maar in zijn beste gedichten wel een uitermate goede. Huygens is in feite de beste 'dilettant' of 'amateur' (in de goede zin van 'liefhebber') die onze vaderlandse cultuur heeft opgeleverd. Hij was de *selfmade* man die met de besten mee kon. Had er voor hem méér ingezet? Wellicht qua talent, niet qua karakter. Juist zijn onafhankelijke positie deed het beste recht aan zijn talenten. Huygens was te eigenzinnig om zich in het keurslijf van retorisch handboek, genreconventie, prosodische norm of zelfs maar grammaticale regel te schikken. Hij is door de eeuwen heen door classici gemedend om dezelfde reden als waarom neerlandici hem waarderden: zijn oorspronkelijkheid, zijn uitgesproken hang naar de ongewone vormgeving en zijn neologisme. Voor de ontwikkeling van zijn moedertaal heet hij baanbrekend, maar binnen de gevestigde tradities van de in twintig eeuwen uitgekristalliseerde latijnse letterkunde werd zijn eclecticisme veel minder gewaardeerd. Bij de niet-classicus Hygens ervoer men het snel als blijk van incompetentie. Dat was het niet, meestal niet althans, want Sacré heeft in een allerminst uitputtend onderzoek van Huygens' behandeling der klassieke metra wel héél vreemde dingen geconstateerd. Maar het vormen van nieuwe woorden, de verbinding van nimmer tevoren aaneengeregen metra, dát is op en top Huygens – en in hoge mate verfrissend naast de veelal sjabloon-matige en op al te slaafse imitatie van de 'grote klassieken' gebaseerde productie van veel (tweederangs)tijdgenoten.

Niettemin, de diepgang van het bevlogen dichterschap dat Vondel had miste Huygens ten enmale. Hij had zelfs weinig geduld met diens hooggestemde verzen, die hem wat érg 'Amsterdams' klonken. Zijn poëzie is niet zonder hart geschreven, maar komt toch primair uit het hoofd. Zij is, zeker de neolatijnse, uitgesproken intellectualistisch. Huygens is de grootmeester van het epigram en hij weet dit van zichzelf. Dichten is spelen voor hem – geen fijner spel dan het woordspel – en daarvoor moet dan ook alles wijken, poëtisch element evenzeer als grammatica. Zijn eerste verzen dateren van december 1607, wanneer hij tien is. Met vallen en opstaan, maar met onmiskenbaar talent, bekwaamt hij zich in alle klassieke metra. Zijn eerste, lang niet altijd vlekkeloze hexameters verraden al de ware Huygens: 'Vaak zegt u, vader, dat het de grote dichter vergund was zonder cesuren te schrijven; als dat waar is bent U een groot dichter, vader!⁴ Na disticha en jamben volgen moeilijker metra als sapphische strofen en trochaeïsche dimeters – en Huygens zou Huygens niet zijn als hij niet eens in een nieuwjaarsgedicht de Muzen elk in een eigen metrum introduceerde of in de oudheid onbekende verbindingen van versvoeten uitprobeerde. Ver van zich te houden aan één metrum, één literair model of de zuivere genre-leer, componeert hij verzen waarin Lucretiaanse archaïsmen zich probleemloos rijgen aan post-klassieke en vroeg-christelijke varianten – en dat alles doortrokken van woord- en klankspel en quasi-etymologie. Zijn vers klinkt bijgevolg even 'eigen' en 'oorspronkelijk' als on-klassiek. Ook uit de thematiek blijkt zijn rusteloze drang om álles eens te wagen. Psalmparafrasen volgen op Petronius-

bewerkingen, de gewijde poëzie van de *Heilige Dagen* staat naast de klucht *Trijntje Cornelis*.

Maar uiteindelijk vindt hij zichzelf, onvermijdelijk, steeds weer in het epigram, het beste instrument voor zijn speelse, bovenal effect-gerichte muze. Wie zijn duizenden anagrammen doorneemt op de namen van al zijn dierbaren, zijn spel met Antwerpse en Noordhollandse dialecten in *Trijntje* of zijn duizenden neolatijnse epigrammen, houdt wellicht niet te veel zuivere poëzie over, maar ook méér dan poëzie – een sleutel tot Huygens' brille. Dát was zijn leven: hoe drukker hij het had, hoe beter hij zich voelde en hoe meer hij schreef.

Huygens' klassieke vorming blijkt uit zijn brieven en verzen en uit zijn overvolle bibliotheek, waarin klassieke en humanistenmodellen zich verdringen. In de het afgelopen jaar verschenen bundels vindt de lezer vele aspecten nader belicht. In deze bijdrage wil ik daarom nu snel een andere kant op, en laten zien hoe Huygens zijn liefde voor de oudheid overdroeg op zijn kinderen en welke bedoelingen hem daarbij voorstonden. Daartoe hebben wij sinds een jaar nieuwe informatie beschikbaar in het heropgedoken Leidse handschrift dat als richtsnoer voor deze bundel en de tentoonstelling dient. Het is een belangrijk document voor ons doel. Als iets eruit duidelijk wordt, dan is het wel de continue lijn in het onderwijs van de klassieken door drie generaties Huygens, van vader op zoon.

Privé-onderwijs

Constantijn en zijn oudere broer Maurits hadden in hun jeugd privé-onderwijs gekregen. Constantijn spreekt vaak, en in de meest lovende bewoordingen, over de persoonlijke zorg die zijn vader aan zijn opleiding besteed heeft. Met instemming verhaalt hij van diens afgrijzen over de geestelijke armoede op de openbare scholen. De eerste lessen latijn kreeg hij toen hij acht jaar en acht maanden oud was. Leraren volgden elkaar snel op en veel meer dan hun namen hebben wij niet: in juni 1605 kwam Brouart, daarna een half jaar Jacob Anraet, vervolgens korte tijd Philips Zuerius. Maar spoedig daarna deed dan Johannes Dedel zijn intrede die een volle acht jaar onderricht zou geven aan beide zoons 'op 50 gulden sjaar'. Maurits, Constantijn's oudere broer, gaf het Latijn, en zeker het Grieks, al snel op, maar Constantijn begon al te componeren voor hij de grammatica en syntaxis goed en wel onder de knie had: 'zeer promptelijck allerhande versen int latijn ende griecx met zeer groot lichtichyt . . . zoo dat t verwonderen is te zien de schoone geleerde veersen ende poesijen die hij tzijnen elff 12 13 jaren gemaect heeft', aldus zijn vader Christiaan.⁵ In overleg met vader Huygens stelde Dedel handleidingen samen. Twintig, dertig jaar later vormen deze de basis wanneer Constantijn zelf zijn kinderen gaat onderrichten. De opleiding van de oudste twee, Constantijn jr. (*1628) en Christiaan (*1629) verliep bijna parallel, de jongere broertjes Lodewijk (*1631) en Philips (*1633) volgden op afstand. Wij zullen het onderwijs in de 'klassieken' nu op de voet volgen en zien welke ervaringen Huygens opdeed met zijn vier zonen die in beginsel elk hetzelfde 'pakket' kregen voorgezet. Het onderwijs, en Huygens' verslag daarvan, ving aan in 1636 met de 'Latijnsche rudimenta, te weten de declinatie ende diergelijcke' (§ 46). Al in het voorjaar 1637 voegde Huygens een persoonlijke noot in.

1637: 'In dit voorjaer beschreef ick de eerste rudimenta partium orationis, bij nederlandsche vragen ende antwoorden, sulx ick achte ende oock bevonde, dat se de kinderen lichtelick soude verstaan ende onthouden. Als Constantijn ijert van mij

geleert hadde, verdiende hij weder geld met Christiaen, ende deses met Lodewijck dat voort te leeren, sulx met grooter ijever, all spelende, te werck gingh. Van dese Rudimenta gaf ick Constantin een copie mede naer Utrecht, meer omhem te doen onderhouden wat hij kost, dan dat ick staet maeckte dat hij alleen eenigh sonderling progres soude doen' (§ 49).

Dit eerste, welhaast verkwikkende, citaat laat de sfeer van het onderwijs al duidelijk zien. Het gaat uit van een aantal, men zou haast zeggen 'oerhollandse' waarheden. Een kind kan de eerste tijd niet zonder persoonlijk toezicht van de meester en het is altijd te vinden voor wat zakgeld. Daar is op eenvoudige wijze op in te spelen. Constantijn trainde en overhoorde Christiaan, hij op zijn beurt Lodewijk en deze weer Philips – en daar mochten ze best wat mee verdienen! Interessant is ook de toepassing van het toen (en nog lang daarna) algemene gebruik om leerstof in vraag- en antwoordspel (en vaak in versvorm op rijm) te presenteren. Hugo de Groot stelde in 1618 de catechismus voor zijn dochttertje Cornelia op in 'Vraghe en antvvoordt: over den Doop'.⁶

Enige maanden later, op 17 juli 1637, nam het onderwijs geregelder vorm aan met de komst van zekere Abraham Mirkinius, een theologie-student uit Leiden, voor 200 gulden sjaars. Geen overbodige maatregel, overigens. Huygens was zelf meer dan de helft van het jaar op veldtocht met de Prins, meest zo van april tot november, en kon dus onmogelijk toezicht op zijn kinderen houden. Mirkinius kreeg van Huygens zelf en neef Dedel instructies en bleek spoedig een groot succes, in elk geval bij de kinderen: 'Ende hebben sich de beginsselen met hem soo wel geschickt dat de kinderen niet alleen geern bij hem waren, maar oock sonderlinghe spoedighe progressen deden. Soo dat beide Constantijn ende Christiaen mij te velde met sekere Latijnsche Briefkens op haer fatsoen onderhielden, ende den 7en November thuys komende, bevonde ick, dat sij, volgens mijne instructie een groote menichte van allerley Latijnsche woorden hadde geleert, boven mijne geschrevene Rudimenta, die sij lang soo fix ende seker hadden gekozen, dat sij leerens-stoffe te kort waren gekomen, ende all ondertusschen eenighe observatien van de syntaxis buytens boeks hadden geleert, soo dat ick datelick genoodsackt werde haer een goed deel in Etijmologia te prepareren, als voor hebbende haer soo met mijne hand, soo niet verder, ten minste door de Latijnsche tale te geleiden, bij soodanighen methodique ende klaere compendia, dat ick gelove andere naer mij smaeck daerin sullen vinden' (§ 55).

De muzen houden van afwisseling

Langzaamaan werden ook de eerste karaktertrekken van de kinderen duidelijk. Interessant is natuurlijk Huygens' bevindingen met Constantijn en Christiaan naast elkaar te zetten. De eerste is ons heden ten dage nog slechts bekend uit een reeks fraaie tekeningen en reisverslagen die in recente jaren door Freek Heijbroek onder de aandacht zijn gebracht. In onderstaande bladzijden zal blijken hoe zijn vorderingen zich verhielden tot die van de later als geniaal erkende Christiaan.

De eerste kanttekeningen van Huygens bij terugkeer uit het leger in november 1637, over Christiaan zijn deze: 'Soo vond ick hem even soo kloeck in 't Latijn als zijn Broeder. In 't schrijven overtreft hij hem, ende dede het in sulcker voeghen, dat mijn Heere de Prince te velde, ende andere sich hoochelick daerover verwonderden, hoorende, als waer was, dat hij, voor ons vertreck, noyt pen in de hand en hadde genomen (§ 74). Lodewijk leerde in 1637 de *Rudimenta* van zijn broers. Daarna onder

Mirkinius de verba; hij toont daarbij een goed geheugen (zie §§ 88-89). Hetzelfde geldt voor Philips 'reciterende de partes orationis met een naïfve, ronde bevallickheit' (§ 96). Over zijn dochter Susanna horen wij in dit verband overigens niets. Enig Latijns onderricht zal zij niet genoten hebben.

Het doel van het onderwijs in de klassieken was natuurlijk niet slechts passieve kennis. Bovenal ging het erom zich vlot te kunnen uitdrukken in deze taal voor de ontwikkelden. De gepaste vaders trots die Huygens nimmer zou verlaten, spreekt reeds in 1638, wanneer hij verhaalt van de vorderingen. De jongens sturen haast dagelijks Latijnse brieven naar het leger 'als bij de stucken te sien, die ick neffens d'andere volgens hare datums sorgvuldichlick bijden anderen hebbe gehouden (§ 115). Hun prestaties nemen snel toe: 'In 't Latijn spreken namen sij alle drie dagelix toe (hoewel Constantin in die studie alle d'andere over trefte), niettgenstaende sij noch de Sijntaxis noyt en hadden gesien, door dien mijne veelvoudighe occupatien mij beletten die te weghe te brengen, soo ick endtelick dede in Maijo, als te sien bij een Compendium, daer af by mij in 4 Blaetjens gestelt, 'twelck ick geloove andere mijne vrienden wel geern voor hare kinderen sullen willen gebruycken. Ick stelde dit alles (soo oock de Etymologie) in versen, siende dat de kinderen genuchte daer in hadden, doemen haer begonde het scanderen derselve te doen verstaen (§ 112). Opnieuw onderwijs in versvorm dus, tot kennelijk genoegen van de kinderen.

Aardig zijn ook de anecdoten uit deze eerste jaren, die Huygens met kennelijk genoegen neerschreef: 'Christiaen onder anderen op eenen tijd yet oneffens gehadt hebbende, tegen een vande meyssens genaemt Maertje Jacobs, quam op de camer bij Mirkinius en seide, hij konde een vers scanderen, 'twelck was: Contra Maert Jacobs noli contendere verbis. ['gij zut niet met Maert Jacobs redetwisten']. Op een ander tijd van mij gevraeght 'an studere mallet semper, an ludere' ['of hij liever steeds studeerde of speelde'], antwoordde mij met een bevallickheit, Amant alterna Camoenae, pater ['de Muzen houden van afwisseling, vader'] ende diergelijke rencontres vonde men vele in haer van daghe te daghe (§ 113).

Half oktober keert hij terug uit het leger en constateert met voldoening dat de twee oudsten 'alle min intricate Autores, als Ciceronem, Caesarem ende andere bynaest sonder moeyte exponeerden, ende mij met goede gratie voorlasen. Daarop most ick haer datelick van nieuwe Boecken versien, daer sij met een' extreme nieuwsgiericheyt naer haeckten, ende sich meer in vermaeckten, dan met yet dat men haer hadde konnen geven' (§ 116). Hij zorgt daarbij voor voldoende afwisseling, want – zo stelt hij – het leren bij een kind moet speels gaan, zonder onnodige druk: 'vrucht en vreugd' gaan hand in hand en 'voordeel en vermaeck ineengetwermt': 'Tot hare daghelixe lesse ordonneerde ick Terentium, die sij met sonderlinge lust aenvatten, begrijpende eerst de Argumenten van de Comedien seer bescheidenlick, ende mij deselve wel distinctelick wetende te verhalen, ende alsoo van d'eene Comedie tot d'ander spoedelick voortvarende, sulx wel naer haer humeur was, ende niet contrarie mijn' opinie, die altoos geoordeelt hebbe, datmen de kinderen tot walgens toe in eennerhande Boeck niet en moet laten smooeren, maer door allerhande subjecten ende stijlen doen wandelen, om haer stadigh in versche lusten te houden, ende niet te min te laten prouffiteren' (§ 116).

Het onderwijs begeleid door Bruno

Afb. 14

In het najaar van 1637 vertrekt Mirkinius. Hij wil afstuderen en oordeelt dat nu de kinderen aan de poesie toe zijn, waar hij weinig kijk op heeft, zij beter naar een



Afb. 14 Een promotie aan de Leidse Universiteit. Olieverfschilderij door Hendrick van der Burgh, circa 1650. (Coll. Rijksmuseum, Amsterdam)

Afb. 7 nieuwe leraar kunnen omzien. In zijn plaats komt nu de bekende Henricus Bruno, ook hij een predikantezoon en eveneens studierend aan het theologisch college in Leiden. Hij is pas 18 jaar oud, maar een bekwaam Latinist en inmiddels de auteur van gedrukte Latijnse *Poemata*. Dat jaar ontvangt vader in het leger van de twee oudsten dan ook 'eenighe korte versus Adonicos, die mij betuygden hoe goeden dispositie sij tot de Poesie hadden, ende dat het tijd werde haer de Prosodie te doen smaken, niettegenstaande het mij droomens gelyck dochte, gedenckende dat sij nu weinigh meer als een jaer aende Latijnsche studie waren geweest' (§ 119).

Op suggestie van zijn vriend Daniel Heinsius zet hij hen het jaar daarop aan Ovidius' *Tristia*: 'alsoo sij nu Terentium so familiaerlick hadden ingenomen, dat sij

hem 't mijner begeerte (want heel geern quamen sij niet aen eenighe repetitie) weder overloopende, genoeghsaem in eene weeke daer door quamen (§ 121). Herhaling, zo wist de vader, was de garantie voor bestendige kennis.

Met hun toenemende kennis van de prosodie werden de jongens nu ook daadwerkelijk gegrepen door de problematiek van de versbouw. Haast vanzelfsprekend kwam daarmee de wens tot navolging der modellen: 'Met het lesen van verssen quam den lust tot de Poesie te groeijen, soo dat ick van haer selfs tot de Prosodie geperst wierde, die ick haer in Martio dede voorhouden, doende copieren het oude exemplaer, dat ick in mijne kindsheid daeraf onder Dedel hadde geschreven. Want hoewel het meer kort als gansch volkomen was, docht mij wanneer sij soo verre daarmede geraeckten als ick gedaen hadde, dat sij, voor haer doel, Poeets genoegh soudén wesen. In der daed, die lesse duerde niet veel meer als eene weeke, ende sij vielen datelick aen 't componeren, 'twelck hun soo wel af gingh dat ick met verwondering haere eerste gedichten aen sagh, ende, als alle andere dingen, wel sorghvuldichlick bewaerde' (§ 121).

'Voor haer doel Poeets genoegh', inderdaad, want het ging er niet om een Latijns dichter van professie te worden, maar om zich, als vader, goed in die taal te kunnen uitdrukken. Wij zien dezelfde opstelling tegenover het muziekonderwijs: 'zijnde mijn voornemen niet groote lutenisten van haer te maecken, maar . . .' etc (§ 139). Het ging om de brede vorming van de harmonieus ontwikkelde mens. Men diende op de hoogte te zijn, mee te kunnen praten en mee te kunnen 'spelen' in de geleerde, ambtelijke en hofmilieus. Hier ligt de kerndoelstelling van alle onderwijs aan de jongens.

Natuurlijk, het ene kind werd er meer door gegrepen dan het andere: 'Constantin voornementlick scheen gansch geluckigh daerin te sullen wesen; dan was kloecker van jaeren, ende inde tale prompter dan Christiaen, die hem weinigh trachte te wijcken (§ 121). Constantijn toonde meer aanleg, of in elk geval meer interesse, maar Christiaan wilde zijn broer in niets onderdoen. Niettemin, de eerste verschillen in geaardheid beginnen zich nu duidelijk te openbaren. En de kleintjes?

'In februario hadde Lodewijck syne Grammatica ende Syntaxis afgeleert, maer en verstonde noch ale regelen soo vast niet, dat hijse wel wiste te applicieren. Was oock soo vlugtigh van geest, datmen veeltijds moeijte hadde om hem aen de lesse te houden, daer hij altoos d'eene ofte d'andere exceptie tegen wiste te vinden, soo dat mijne autoriteit somwijlen moste tusschen beiden komen, zijnde dese humeur gansch verscheiden van d'andere, daer ick noijt moeijte mede en hadde, dan dat Philips alnoch traechelick in't spellen voorderde, ende mede weinighe genegentheit tot leeren kreegh, niettegenstaende hij doorgaans loos genoegh was ende sich wel wiste te verdedigen (§ 122).

Dat was een nieuwe ervaring voor de vader: een kind dat niet als vanzelf en uit pure interesse de stof tot zich nam. De oudsten waren even getalenteerd als ijverig, maar Lodewijk was wat obstinaat (hij zou altijd een 'probleemkind blijven') en Philips had duidelijk minder talenten. Huygens houdt er niet van te moeten dwingen, maar kan er steeds minder onderuit, het zal ook later nog blijken. Niet bij naamgenoot Constantijn, want die ontwikkelt zich uiterst voorbeeldig. Luister naar een verslag over de zomer van 1639. De kinderen maken uitzonderlijke vorderingen 'tot mijne ende yedereens verwonderinghe, insonderheit Constantin, wat de poesie belanghe, seldsame dingen doende ende daer mijne kindsheid niet bij te gelijcken en is geweest' (§ 126). Achteloos noteert hij in de marge: 'Desen somer lasen sij oock

FREDERIC HENRI DE NASSAV.
 SE RENDRA ~~HER~~ CHER TILS A MEV.
 DYN RIEN DIRE SEFASCHERA.
 SE FERA CHERIR D'VNE DIANE^S. DIS AN.
 CONSTANTINUS HUGENIVS
 HUNC GENVISTI ANXIOSUS. T.
 CONTINUUS, HAUT SEGNIS. N.

FREDERICVS A LITER
 FELICI SIERE QVRA
 VIR FACILE RIDERES.
 TERE RIVALI CRIDIS.

Afb. 15 Anagrammen van Huygens op Frederik Hendrik en zichzelf. (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage)

Bucolica Virgilio drij mael aen een ende daernaer Ovidij de Ponto omnia, diese 't naeste voorjaar eindighden' (§ 126). Verder lezen zij dat jaar Justinus (de excerpten uit Trogus) en Curtius ter kennisname van de Romeinse geschiedenis ('het principaalste van de antiquiteit')

Vergilius, Seneca, Florus, Caesar en Ovidius

Spel en studie lijken in elkaar over te lopen: 'Inden somer hadden de 3 oudste een speelreise bij mijn' Swager van Baerle ende elders in ende ontrent Leiden gedaen. Wel onthaelt bij sommighe vrienden, als onder anderen by den Heere Heinsius, ende bij gevalle in't geselschap van Barlaeus gekomen, die met Constantin lang Latijn gesproken hebbende, sich over sijne kloekheit hoochelyck verwonderde' (§ 128). Maar ze zijn er nog niet! Huygens blijft hameren op een gedegen ondergrond van grammatica en syntaxis 'die sij twee oudste alreede begonden te verachten . . . maer en wilde ick haer die sorgheloosheid noch niet toe laten (§ 129).

Het volgende jaar, 1640, lazen zij de eerste twee maanden Curtius af en begonnen in maart met Florus. Daarna volgden de *Institutiones Oratoriae* 'die mijn vader saliger voor ons hadde bij een gestelt, ende beviel haer de kortheid daer af seer wel; hadden oock noch maer half daer mede gedaen, oft Constantin begonde all een fatsoentje van een oratie te ontwerpen. Schreef oock soo geestighe Epigrammata in dese tijd, dat yeder een, niet alleen over de Tael, maer sonderling over het acumen verwondert stonde, als by de stucken kan blijcken, ende 'tghene hem Barlaeus daer op wedergeschreven heeft.' (§ 130). Constantijn ontwikkelt hetzelfde vernuft als zijn vader!

Die zomer laat hij zijn twee oudsten 'een scena oft twee uijt Seneca Troadibus van buyten leeren, dat sij kleocke ende wel deden. Mijne meeninghe was haer die te doen reciteren met de behoorlicke gesten; maer mijne occupatien verhinderden veel goede desseins, die ick met de kinderen voor hadde (§ 132). De memo-techniek wordt geoefend, maar ook het gebaar en het zich een houding geven in het openbaar. In de 16e en 17e eeuw namen opvoeringen van klassieke en humanistenstukken een belangrijke plaats in het onderwijs in. De leerlingen die waren voorbestemd voor een openbare functie oefenden zich in dictie en algehele presentatie en raakten zo hun plankenkoorts kwijt. Een zeer nuttig element in de opvoeding! Ook in de zomer van 1640 werkten de kinderen goed door. In juli waren zij door

Florus heen, waarna zij Caesar ter hand namen 'die haer mede seer licht viel, ende seer dienstigh om den goeden, ronden ongeveinsden stijl te formeren (§ 135). Een eerste stijl-opmerking. De jongens hebben nu uit alle perioden van het Latijn wel iets gelezen en beginnen stijl-kennmerken te herkennen. Op dit moment laat Huygens ze terugkeren naar Caesar om hen de charme van de eenvoud te laten zien. Hugo de Groot maakt ergens in zijn jeugdedichten een zelfde opmerking over Catullus' huwelijksgedichten, wiens 'illaborata simplicitas' wel doet na de veel gekunstelder poëzie uit latere perioden van Statius, Claudianus en Sidonius.

Een zelfde annotatie vinden wij in de daaropvolgende maanden ten aanzien van Vergilius. Na het hoogtepunt der Latijnse poëzie, de *Aeneis*, laat Huygens zijn zonen in 1641 het epos van Silius Italicus lezen: 'Naer dat sij twee Virgilium hadden afgelesen . . . dede ick haer Silium Italicum aenvangen, dien sij wel met goed oordeel dorsten censureren ende verachten, soo versch van Virgilio komend; daerop ick, in 't leger voor Gennep zijnde, vele van haere discoursen, bij dagelixe fraeije ende verstandighe brieven, met genuchte vernam (§ 140).

Vergilius' *Aeneis*, net afgelesen in oktober 1640, werd door Huygens prompt aangegrepen voor nieuwe oefeningen. 'Tot een' proeve van haer memorie liet ick haer ettelicke verssen uyt het 4e Boeck van buyten opseggen, daer sij soo geluckigh in waaren, oock soo aen versoeten, soo om der eere wille, als om het proffijt van een oortjen van yeder vers dat ick haer betaelde, dat sij in korte daghen, namentlick Constantin het gansche 4e Boeck, ende Christiaen het selve ten naesten bij, heel op seiden. Lodewijk speelde dit oock naer ende leerde in 't korte meest alle Virgilij Eclogas van buyten (§ 136).

Vervolgens lezen zij die maanden Ovidius' *Metamorfosen* en Livius; proza en poëzie gaan van nu af gelijk op; een half jaar later volgen Horatius ('van vooren tot achteren') en Suetonius 'ondertuschen gestadelick den stijl bij dagelixe Themata oeffenende' (§ 138). De kinderen kregen het niet cadeau, het tempo lijkt alleen maar te worden opgeschroefd. Vader houdt het nauwkeurig bij: op 1 september 1642 beginnen zij met Sallustius, die op 26 oktober afgelesen is. Op 10 november 1642 beginnen zij met Plautus, die op 17 april 1643 uit is. Haast gelijktijdig, op 22 november met de *Metamorfosen*, die op 7 augustus 1643 af zijn. Inmiddels op 17 december 1642 met Suetonius, door wie ze op 21 augustus 1643 heen zijn . . . (zie §§ 152-153). Wij hoeven niet alle détails te kennen. Het is voldoende duidelijk dat Hygens' zonen een meer dan gemiddelde opleiding in de klassieken kregen. Huygens liet zich daarbij niet leiden door absolute normen van 'Ciceronianisme' of de reputatie van auteurs. Ook niet door zijn eigen voorkeuren: van Martialis horen we nauwelijks. De zonen kregen latijn uit alle perioden voorgezet.

De afsluiting van de opleiding

En dat is niet al: in 1643 starten de twee oudsten ook met Grieks. Eigenlijk heel laat, zouden wij zeggen, maar Huygens wenst kennelijk eerst een algemene taalkundige en (cultuur)historische achtergrond alvorens zijn kinderen met Grieks te confronteren. Na wat grammatica volgt in juni het Evangelie van Lukas, in september gevolgd door Loukianos. In augustus begint Lodewijk met het Evangelie van Mattheus, gevolgd door Homerus. En Philips? Hij hobbelt er wat achteraan, is toch al niet de snelste en wordt er door zijn broers vaak tussen genomen. Hij schrijft latijnse briefjes aan vader in het leger waar zijn broers 'seer om lachten, ende door mij genoegsaem opde selve sprake wierden beantwoordt. Daerop volghde dat hij

[Philips] mij verweet als dat ick *falsum Latinum* schreef. (§ 154). Hij was een seer goedaerdigh kind, yeder een gediensstigh, ende altoos de bode vande Broeders, alser ijert van mij was te versoecken' (§ 154). Overigens, hij 'voorderde all dese tijd slappelic' (§ 170), maar dat blijkt ook aan Bruno te liggen, die nu voor het eerst een leerling kreeg die alles niet komt aangewaaid! Twee jaar later zal Philips bij een andere leraar vooruit schieten!

De opleiding loopt op zijn eind. Tot slot daarom nog eenmaal terug naar de oudsten. Vanaf 1641 blijken de wegen van Constantijn en Christiaan definitief uiteen te lopen. Ik laat een reeks fragmenten over 1640-43 volgen, waaruit Huygens' bevindingen blijken:

- 'Van Christiaan en waren geene versen t'exculperen, dat mij vreemd gaf, daer hij den oudsten allom soo dicht naer volghde; maer ick en konde noyt goet vinden hem eenichsins te perssen' (§ 138).
- 'Constantin bracht dit jaer verscheiden fraeye gedichten voor den dagh, daer door oock een' correspondentie tuschen hem ende Barlaeum ontstonde, die groote genucht nam met hem wat t'exerceeren' (§ 138).
- '1641 . . . Ende Constantijn onderwonde sich meer ende hoogh in de poesie te vliegghen, bestaende dingen van redelick langen adem, ende die seer wel uyt voerende, als bij de gereserveerde stucken kan blijcken (§ 140).
- '1642 . . . Constantin was rijp ende abundant in compositien, soo prosa als Carmine, sonder deselve aen sijnen pedagogue Bruno oft yemand anders te willen communiceren, bethoonende voorts alomme sonder arbeit apparentien van een uytnemende verstand; oock in stature van lichaem lang ende spits boven d'andere uytgroeiende, maer stilder ende melancholiquer dan yemand van de rest (§ 145).
- 'Van Christiaan en konde ick geenerhande compositien trecken. hoewel hij gansch voorsichtelick ende subtil van alle wist te oordelen' (§ 146).
- '1643 . . . Maer van Christiaan en konde ick noch met bevelen, noch met beloften, noch met reprochen niet uijtdrucken' (§ 148).
- 'Constantin wierdt hoe langer hoe stillswijgender, veeltijds besigh met het overdencken van compositien, die hij tamelick vele voordien dagh braghte, om geld te winnen, dat hij seer genegen was wederom aende Maillebaen ende andere exercitien (waerin hij seer reusceerde) te besteden' (§ 150).
- ' . . . om een vaste impressie vande Generale Historie te bekomen, daer in Constantin sich soo verre boven Christiaan vermaeckte, dat hij een' soorte van Chronologie bij sich selven hadde geschreven, die hij bij paginas, namentlick bij 100 jaren op yeder zijde, wel fatsoenlick hadde toegestelt. sulcke bij tijden Christiaan all besteedde aen molentjes ende andere Modellen te maecken, selfs tot een' draaeybanck toe, die hij dese somer, terwijl ick te velde was, soo bij een hadde weten te knutselen, dat hijder all eenigh goedjen op hadde begonnen te draeijen' (§ 151).

Huygens was een goede vriend van wis- en natuurkundigen als Stevin, Descartes en Mersenne en de fameuse uitvinder Drebbel. Hij had zijn leven lang een open oog voor deze takken van wetenschap – Christiaan had het van geen vreemde, mag men zeggen. Toch lijkt hij verrast door Christiaan's interessen. Het heeft er ook veel weg van dat hij van nature toch meer affiniteit had met de poëtische gaven van zijn oudste. Bij tijden heeft hij zelfs moeite zich aan zijn stelregel te houden de kinderen

niets in de weg te leggen en hun eigen interessen te laten volgen. Niettemin, in 1644 haalt hij Stampioen in huis voor wiskundelessen. Vanaf dat moment gaat het met Christiaan snel. Met de afsluiting van de opleiding zijn we ook aan het einde van de levensschetsen. In 1644 kondigt Huygens aan wegens zijn drukke werkzaamheden de verslaggeving te stoppen. De kinderen zijn nu ook oud genoeg om hun biografie zelf voort te zetten. Constantijn en Christiaan zullen dat inderdaad ook doen. Maar dat valt buiten het kader van deze bespreking. In 1645 concludeert Hendrik Bruno dat hij de kinderen niets meer kan leren. Constantijn en Christiaan gaan dan op kamers bij zekere Paravicino in Leiden. Zij studeren rechten bij Vinnius en leren en passanten Italiaans, Frans en Engels. Constantijn munt uit in openbare disputaties en Christiaan is spoedig de beste wiskunde-student aan de universiteit en de oogappel van de grote Mersenne ('mon Archimède'; zie § 168). Ook in de tekenlessen onder Pieter Couwenhoorn tonen beiden uitzonderlijk talent. Daarvan zullen zij in het vervolg van hun leven op heel eigen wijze nog blijk geven. Maar de basisopleiding is succesvol afgesloten: beiden gaan *bien équipé* verder hun eigen weg.

Noten

1. Worp, *Gedichten*, deel 3 p. 312
2. Men zie *Huygens in Noorderlicht*, redactie N.F. Streekstra en P.E.L. Verkuyl, Groningen 1987 pp. 99-122 (Akkerman); het Huygens-nummer van *De Zeventiende Eeuw* (jrg. 3 nr. 2) pp. 79-89 (Sacré), en daarnaast pp. 59-64 (van Veldhuijsen); *Hermeneus* 59 (1987) 3, pp. 169-176 (Eyffinger/De Kort) en pp. 177-188 (Kuiper).
3. Men zie voor een behandeling van deze zaken de bijdrage van Riet Schenkeveld-van der Dussen in de bundel *Veelzijdigheid als levensvorm*, redactie A.Th. van Deursen, E.K. Grootes en P.E.L. Verkuyl (Deventer Studiën 2), Deventer 1987 pp. 195-204.
4. Worp, *Gedichten* deel 1 p. 6, in de vertaling van Sacré.
5. Deze en volgende citaten stammen uit de levensschetsen van hun kinderen door vader Christiaan en zoon Constantijn Huygens in het verleden jaar teruggevonden Leidse handschrift (*UBL Ms. Hug. 30 I en II*). Voor een bespreking van dit handschrift verwijs ik naar de inleiding van deze bundel. De volledige tekstuitgave vindt men in de bundel *Huygens Herdacht*, redactie A. Eyffinger, Den Haag 1987 op pp. [75]-165. Het onderhavige citaat staat in § 6 op p. 83. In volgende gevallen verwijs ik kortheidshalve in de tekst naar de in deze bundel aangehouden doorlopende paragraaf-indeling.
6. Men zie Ter Meulen-Diermanse *Bibliografie* (1950) nr. 59.

Het tekenonderwijs van Constantijn Huygens en zijn kinderen

A.R.E. de Heer

Afb. 16

Afb. 17

Constantijn en Christiaan, Huygens' oudste zoons, waren artistiek bijzonder begaafd. Voorbeelden van hun tekenkunst en van hun jongere broer Philips waren te zien op de prachtige tentoonstelling 'Met Huygens op reis', die in 1983 door het Rijksprentenkabinet werd georganiseerd. De fraaie catalogus die bij die gelegenheid verscheen, bevat bovendien een representatief en goed gedocumenteerd overzicht van de kunstzinnige activiteiten van Huygens' kinderen.¹

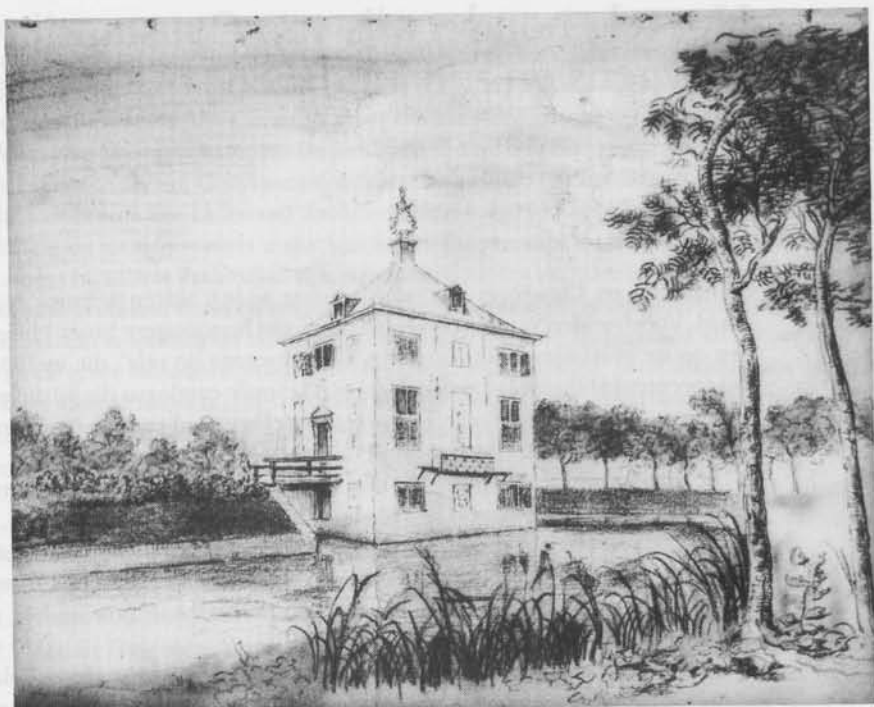
Uit brieven blijkt dat Huygens zich terdege bewust was van de uitzonderlijke talenten van zijn kinderen. Hij volgde nauwlettend hun vorderingen, bewaarde zorgvuldig hun tekeningen, en soms verzond hij zelfs voorbeelden van hun werk aan vrienden. Nog in 1669 stuurde hij enige pastels van Christiaan en Constantijn aan Anna Maria van Schurman, die als één van de eerste in ons land in dit nieuwe medium werkte.²

Afb. 18

Gezien Huygens' interesse voor de beeldende kunsten en de warme belangstelling waarmee hij de vorderingen van zijn kinderen op het gebied van de tekenkunst volgde, is het ronduit teleurstellend te moeten constateren, dat hij in zijn verslag van de jeugd van zijn kinderen, slechts één keer ingaat op het tekenonderricht dat zij genoten. Het betreft een passage in zijn beschrijving van de studiejaren van Constantijn en Christiaan aan de Leidse universiteit. Deze luidt als volgt: 'In de Teecken Conste voorderden sij te Leiden mede seer, onder eenen Mr Pieter Couwenhoorn. Hebbende tevoren inden Hage de beginselen daerof met Constantijn geleert bij eenen . . . Monix, schilder ende goet Teeckenaar. Ghetuyghenisse daerof geven de uytnemende teeckeningen, die ick van die hare jaren, insonderheit van Christiaen beware, wiens verstand van all wat hij aentaste capabel werde bevonden.'³ Verschaft Huygens ons hiermede de naam van de tekenleraren van zijn kinderen, naar het doel van het tekenonderricht laat hij ons slechts gissen. In deze bijdrage zal aan de hand van Huygens' autobiografie nader worden ingegaan op de functie van dit onderwijs. Ter illustratie van het specifieke doel dat Huygens hierbij voor ogen stond, wordt in de bijlage de tekst gepubliceerd van een handleiding voor de vervaardiging van landschappen in waterverf. Dit tractaatje, dat wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, is afkomstig uit het bezit van Constantijn Huygens.

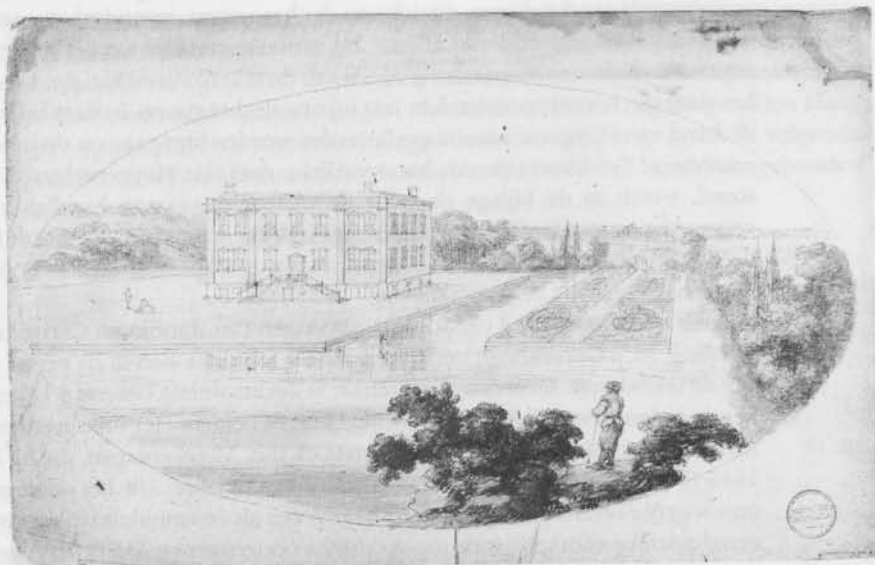
Afb. 19

Zoals uit bovenstaand citaat blijkt ontvingen Constantijn en Christiaan dezelfde scholing. In 's-Gravenhage onderwees Pieter Monincx hen in de eerste beginselen van de tekenkunst. Over deze kunstenaar is slechts weinig bekend.⁴ Tekeningen van hem worden bewaard in het Prentenkabinet te Leiden. Het Rijksprentenkabinet in Amsterdam bezit sinds 1976 een schetsboek met 39 tekeningen, die hij in de jaren 1645-1646 in de omgeving van 's-Gravenhage maakte. Uit het overigens weinig omvangrijke oeuvre treedt Monincx naar voren als een middelmatig kunstenaar, die een duidelijke voorkeur voor topografische onderwerpen aan de dag legt.



Afb. 16 *Gezicht op Hofwijck. Krijttekening door Christiaan Huygens, 1658. (Coll. Universiteitsbibliotheek, Leiden)*

Afb. 17 *Classicistisch landhuis met formeel aangelegde tuin. Pentekening door Philips Huygens, 1651. (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage)*





Afb. 18 Zelfportret door Pieter Couwenhoorn, 1635. (Coll. Gemeentearchief, Leiden)

In Leiden kregen zij les van Pieter Couwenhoorn, een glasschilder bij wie ook Gerard Dou enige jaren in de leer is geweest.⁵ Hij vervaardigde onder meer de gebrandschilderde ramen van de schepenkamer in het Leidse stadhuis. De ontwerpen hiervoor, die in het Gemeentearchief te Leiden worden bewaard, vertonen ondermeer voorstellingen van *Salomo's eerste recht* en *Joachim en Anna voor de gouden poort*. Hij beperkte zich echter niet alleen tot het maken van historieschilderingen. In het Rijksprentenkabinet wordt bijvoorbeeld van hem een tekening bewaard met een scène uit een boerenbruiloft. Couwenhoorn was een veelzijdig kunstenaar, die zich bovendien had gespecialiseerd in het schilderen van bloemen. In de Lindley Library van de Royal Horticultural Society te Londen wordt een florilegium bewaard dat hij omstreeks 1630 vervaardigde. Dit album bevat ruim 200 afbeeldingen van bloemen en draagt als titel 'Verzameling van Bloemen naar de Natuur

Afb. 20



Afb. 19 *Blad uit een schetsboek met tekeningen van de omgeving van Den Haag, door Pieter Moninx, circa 1645. (Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

geteekend'. Alle tekeningen zijn met een bijna wetenschappelijke nauwkeurigheid in waterverf uitgevoerd.⁶

Afb. 21

Afgaande op de specialismen van beide leermeesters kan worden geconcludeerd dat gedurende de eerste fase van het tekenonderricht het accent heeft gelegen op het maken van landschapstekeningen, terwijl later, in Leiden, de aandacht zich richtte op het maken van meer gecompliceerde composities met figuren en het tekenen van bloemen, waarvoor Huygens' oudste zoon Constantijn al op jeugdige leeftijd een grote voorliefde had ontwikkeld. Huygens schreef deze belangstelling overigens toe aan het grote plezier dat zijn vrouw, tijdens de zwangerschap van Constantijn, beleefde aan het kopiëren van een bloemstilleven van Hoefnagel⁷, dat voor dit doel van een handelaar was geleend. Waartoe diende nu dit onderwijs? Het antwoord is te vinden in Huygens' Latijnse autobiografie.⁸

Het praktische nut van de tekenkunst

Constantijn Hygens was 33 jaar toen hij aan het schrijven van zijn levensherinneringen begon. Hoewel hij zijn autobiografie nooit voltooide, bevat zij een schat aan gegevens. Verreweg het belangrijkste gedeelte handelt over de schilderkunst van zijn tijd. Dit in de kunsthistorische literatuur veel aangehaalde stuk is een uitermate rijke bron voor onze kennis van het artistieke leven in Holland gedurende het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Huygens' indringende analyse van het werk van Lievens en Rembrandt, die hij beiden persoonlijk kende, wordt terecht gerekend tot de hoogtepunten van deze beschouwing.

Op zijn eigen opvoeding gaat Huygens uitvoerig in. Gedetailleerd doet hij verslag van zijn leermeesters en hun methoden, en bovenal, van de allesoverheersende rol van zijn vader, die scherp toezag op de voortgang van het door hem gemaakte onderwijsprogramma. Huygens' memoires kunnen ten dele worden beschouwd als

CORONA IMPERIALIS

Keijzer kroon met gelben rothelcken Blumen.



Afb. 20 Aquarel van de Keizerskroon door Pieter Couwenhoorn, circa 1630. Blad uit een florilegium. (Coll. Lindley Library of the Royal Horticultural Society, Londen)

een lofbetuiging aan zijn vader, die met zoveel zorg en toewijding de vorming van zijn zoon ter hand nam, en daarbij – naar het schijnt – kosten noch moeite spaarde. Men krijgt bovendien de indruk dat Huygens' levensherinneringen tevens zijn bedoeld als een verantwoording. Steeds toont hij zich dankbaar voor het genoten onderwijs en hij laat geen mogelijkheid onbenut te bewijzen dat de moeite die zijn vader zich getrooste haar vruchten had afgeworpen. Zijn uitweiding over de Hollandse schilderkunst is hiervan een treffend voorbeeld. Vooral als men bedenkt,

zoals later nog zal worden aangetoond, dat het tekenonderricht mede gericht was op het vergaren van voldoende kennis om een gefundeerd oordeel over de eigentijdse kunst te kunnen geven.

Samen met zijn oudere broer Maurits kreeg Huygens tekenonderwijs van Hendrik Hondius.⁹ Deze tekenaar en graveur geniet vooral bekendheid door zijn in 1604-1605 verschenen perspectiefboek, dat tot in de achttiende eeuw werd herdrukt. Wellicht besloot vader Huygens op grond van Hondius' auteurschap van dit sterk didactische werk, zijn zonen bij hem in de leer te doen. Over de onderwijskundige capaciteiten van zijn tekenleraar toont Huygens zich inderdaad uiterst tevreden, doch over zijn technische vaardigheden is hij beduidend minder goed te spreken. Hondius' manier van tekenen, die zich kenmerkte door een harde en strakke lijnvoering, was naar zijn mening, eigenlijk alleen maar geschikt voor de vervaardiging van architectuurprenten. Onder Hondius werd in eerste instantie flink geoefend in het tekenen van de afzonderlijke delen van het menselijk lichaam. Later leerde Huygens hoe uit al die verschillende studies, menselijke figuren in elke gewenste houding konden worden samengesteld. Huygens gaf hoog op over deze, in latere tijden zo fel bekritiseerde werkwijze.¹⁰

Belangrijker dan zijn ontboezemingen over de onderwijsmethode van zijn leermeester zijn de opmerkingen die Huygens maakt over de functie van het onderricht. Vader Huygens meende – deels door eigen ervaring – dat men zich geen oordeel over de eigentijdse schilderkunst kon vormen, als men niet in enige mate vertrouwd was met de basisprincipes van die kunst. Uit eigen waarneming had hij gezien hoe zelfs beroemde en geleerde mannen zich, door een gebrek aan kennis op dit gebied, belachelijk hadden gemaakt. Hiervoor wilde hij zijn kinderen hoeden, door hen in de tekenkunst te laten onderwijzen. Toch was het niet deze overweging alleen die ten grondslag lag aan het kunstonderwijs. Volgens Huygens werd zijn vader voornamelijk gedreven door zijn onvoorwaardelijk geloof in het praktische nut van de tekenkunst. 'Als wij ons,' zegt Huygens, 'in enigerlei vorm met wiskunde zouden bezighouden, dan zouden wij het nut van de geoefende hand en de stift bemerken. Ingeval wij op reis gingen, zouden wij ons veel schrijfwerk besparen als wij de kunst verstonden om de bezienswaardigheden ter plekke in een schets vast te leggen.'¹¹ Van dit tweeledig doel heeft voor Huygens de oefening in het vervaardigen van reisschetsen het zwaarste gewogen. Het uitzonderlijk belang dat hij hieraan hechtte, blijkt zelfs ten grondslag te liggen aan zijn onvrede met Hondius' techniek, waarvan hij de beperkingen als hinderlijk ervaarde. 'In zijn eigen specialisme', klinkt het bijna verontschuldigend, 'was hij ook zeer kundig, maar dat was niet het geval met wat wij nu juist nodig hadden. Ik bedoel de kunst om elke vorm en houding van mens en dier, om de contouren van bomen en stromen, van bergen en andere *landschapstafelen* snel in een luchtige, fleurige en levensechte tekening weer te geven.'¹²

Huygens' beschrijving van zijn jeugd eindigt als zijn opleiding onder leiding van zijn gouverneur en huisleraar Johan Dedel is voltooid. Zeventien jaar oud, was hij nu zover gevorderd, dat hij zich, samen met zijn broer, aan de Leidse universiteit kon inschrijven. Het tijdstip waarop het verhaal is blijven steken, is echter minder toevallig dan op het eerste gezicht wel zou lijken. Heesakkers heeft er terecht op gewezen dat er een direct verband bestaat tussen het moment waarop de beschrijving afbreekt en het beoogde doel.¹³ Huygens' beschrijving van zijn jeugd was zeker niet bedoeld voor publicatie, maar voor de kleine familiekring. Aan zijn kinderen en kleinkinderen wilde hij een nauwgezet verslag van zijn opvoeding en opleiding



Afb. 21 *Minerva en Mercurius. Penseeltekening door Pieter Couwenhoorn, 1635. Bijdrage in het Album Amicoum van Petrus Scriverius. (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage)*

nalaten. Gelet op de periode waarin het handschrift ontstond – Huygens was inmiddels de trotse vader van drie zonen – en gezien het feit dat zijn eigen opvoeding model stond voor het onderwijsprogramma van zijn kinderen, is het niet gewaagd te veronderstellen, dat hij zich als opvoeder door dezelfde motieven heeft laten leiden



Afb. 22 *Gezicht op Chaumont. Pentekening gemaakt door Constantijn Huygens jr. tijdens de veldtocht van Willem III in de Zuidelijke Nederlanden, 1675. (Coll. Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

als zijn vader. Ten aanzien van het tekenonderricht betekent dit, dat in de opleiding van zijn kinderen aan het oefenen in het maken van landschapstekeningen grote waarde werd gehecht.

Uit een beknopt overzicht van de kunstzinnige activiteiten van zijn kinderen blijkt hoezeer Huygens in zijn opzet is geslaagd. Christiaan Huygens, wiens tekentalent zo zeer door zijn vader werd bewonderd, maakte topografische tekeningen.¹⁴ Zijn wetenschappelijk manuscripten bevatten veel schetsen waarmee hij zijn bedoelingen verhelderde. Ook maakte hij voortekeningen voor de illustraties in zijn wereldberoemde publikaties. Van de jong gestorven Philips zijn eveneens enkele niet onverdienstelijke landschapjes bekend. Uitzonderlijk was het tekentalent van Constantijn jr, die naast landschappen ook portrettekeningen maakte. Zijn reisschetsen, die hij in het gevolg van Willem III tijdens diens veldtochten in de Zuidelijke Nederlanden maakten, genieten alom waardering. Deze tekeningen vormen een belangrijke aanvulling op zijn dagboeknotities.¹⁵ Constantijn jr, die zijn vader als secretaris van de Oranjes opvolgde, adviseerde bovendien Willem III in kunstzaken. Hij was betrokken bij de inrichting van diens paleizen en toen in 1688 de bezittingen van de Engelse kroon onder het beheer van Willem III kwamen, werd Huygens gevraagd zijn mening te geven over de prachtige collectie tekeningen. Ook Mary, Willem's echtgenote, vertrouwde op Huygens' kunstoordeel, getuige de opricht die hij van haar kreeg prenten aan te schaffen voor de inrichting van Hampton Court.¹⁶ Constantijn jr was een actief verzamelaar van tekeningen en prenten en een groot kenner van Italiaanse kunst. Het is Constantijn Huygens vergund geweest zelf te kunnen constateren dat het kunstonderwijs van zijn kinderen in vruchtbare aarde was gevallen.

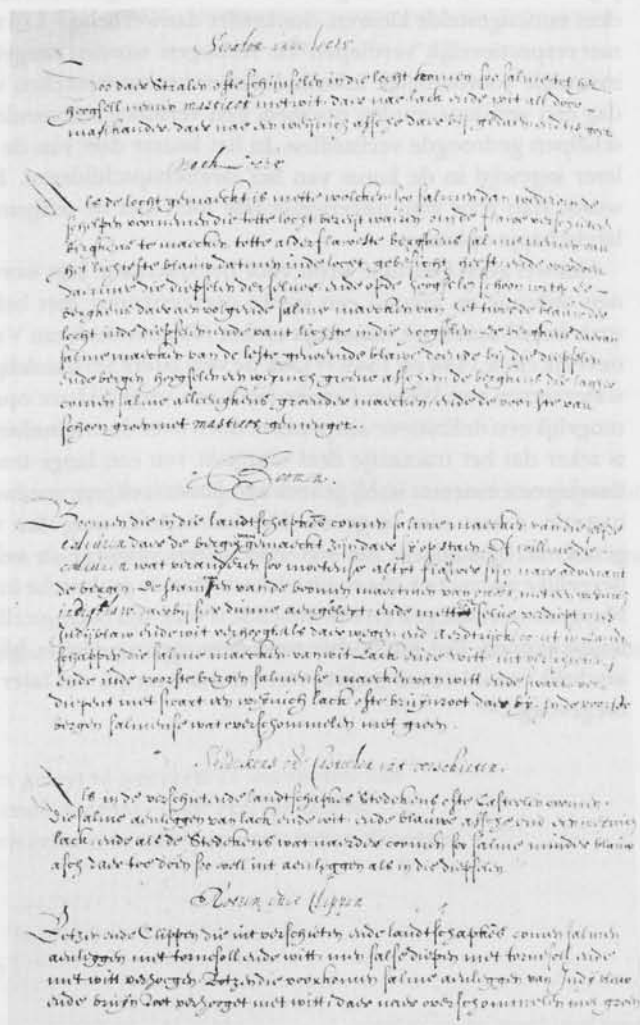
t berijden van de verskens

Afb. 23

Dankzij de bewaarlust van Constantijn Huygens beschikken wij over een interessant document, waarin nauwgezet wordt beschreven hoe uit zelfbereide waterverven een landschapje kan worden opgebouwd. Het tot nu toe ongepubliceerde manuscript behoort tot de Huygenscollectie van de Koninklijke Academie van Wetenschappen en wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek. Het maakt deel uit van een bonte verzameling van aantekeningen en verhandelingen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Deze collectie handschriften werd door Constantijn Huygens bijeengebracht en gebundeld.¹⁷ Het tractaatje moet, op grond van het handschrift en de

Afb. 23

Bladzijde uit de 'Instructie over t bereijden vande verskens' (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage; foto: Tim Koster)



datering van de andere stukken waarmee het is ingebonden, tussen 1620 en 1630 zijn ontstaan. De titel luidt: 'Instructie over t berijden van de verfkens'. De niet bij name bekende auteur¹⁸ – Huygens was het zeker niet – zet op min of meer systematische wijze uiteen hoe, uit pigmenten verven kunnen worden bereid, hoe uit deze verven door menging weer nieuwe kleuren kunnen worden verkregen, en hoe tenslotte, men met de gemaakte verven een landschap schildert.

In het kort komt de voorgeschreven werkwijze hierop neer. Dierlijke, plantaardige of minerale pigmenten worden onder toevoeging van een bindmiddel op een marmeren steen fijn gewreven. Als bindmiddel worden naast gom, ook suiker en eiwit aanbevolen. Het mengsel van pigment en bindmiddel wordt, als de kleurstof fijn genoeg is gewreven, in een schelp gedaan om te drogen. Door het mengen of 'temperen' van de op deze wijze verkregen verven kunnen weer nieuwe kleuren worden aangemaakt. Het betreft hier kennelijk kleuren die niet direct uit één pigment konden worden gefabriceerd. Tevens geeft het handschrift aan hoe men deze samengestelde kleuren, donkerder dan wel lichter kan maken; handelingen die met respectievelijk 'verdiepen' en 'verhogen' worden aangeduid. Tot zover bevat de instructie voornamelijk informatie over het samenstellen van wat wij vandaag de dag een verfdoois zouden noemen. Een verfdoois bestaande uit een verzameling in schelpen gedroogde verfstoffen. In het laatste deel van de verhandeling wordt de lezer ingewijd in de kunst van het landschap schilderen. Beginnend bij de lucht, wordt stap voor stap uiteengezet hoe men met de zelfgemaakte waterverven een landschapje opbouwt.

Hoewel geen gedrukte bron voor het tractaatje kon worden achterhaald, vertonen opbouw en inhoud een sterke overeenkomst met bekende receptenboeken, zoals het *Straatsburger manuscript* en het *Illuminierbuch* van Valentin Boltz, uit respectievelijk circa 1480 en 1549.¹⁹ Ook de veel latere verhandeling over het gebruik van waterverven van Willem Goeree bezit een vergelijkbare opzet. Het is derhalve niet mogelijk een definitieve uitspraak te doen over de originaliteit van de instructie. Wel is zeker dat het tractaatje deel uitmaakt van een lange traditie. De plaats die het daarbinnen inneemt is, bij gebrek aan onderzoeksgegevens over deze gecompliceerde materie, echter niet te geven. Het handschrift mag dan wel niet uniek worden genoemd, bijzonder is het wel. Niet alleen vanwege de relatieve schaarsheid van dergelijke instructies, maar juist doordat het de praktische instelling van Constantijn Huygens weerspiegelt en een indicatie is voor zijn belangstelling voor het maken van landschappen. Dat zijn oudste zoon deze mening deelde, blijkt uit een eigenhandig afschrift van de eerste pagina van het manuscript, dat later aan de verhandeling is toegevoegd.²⁰

Bijlage: Instructie over t bereijden vande verfkens²¹

- 1 *loot-wit* moet zeer lang ende fijn gewreven worden, ende achternae een druppel gommewater daerin gedaen op den steen, ende wel waeterachtich getempert, ende alsoo in diversche schelpen bij naest soo dun als water gedaen, ende laten droogen datter geen stof in kome.

oock even als het witt maer dat
altijts de steen wel suiwer
gewasschen sije.

- 2 *Bruin root*

- 3 *Gelen ooker*

- 4 *Schijtgeel*

- 5 *Umber*

- 6 *Bolus*

- 7 *Menie*

- 8 *Indigo*

- 9 *Rooden oprement*

- 10 *Geelen oprement*

- 11 *Vermilon* dient met Brandewijn gewreven ende wat stercker gegombt

- 12 *Lacca* moet oock wel gewreven ende wat wit candijs suiicker daer onder gewreven

- 13 *Assen* moghen niet veel gewreven worden, maer wat stercker gegomt

- 14 *Tornesol*

int water geleyt te weecken 24 uren met wat
aluijns, ende daernaer door een fijn suiwer
doeckxen gedaen in schelpen ende laeten droogen.

- 15 *Lacmoes*

- 16 *Sapgroen*

- 17 *Masticot* mach ook niet te veel gewreven worden ende seer luttel gegomt.

18 *Roet* wt de schouw int water 24 uren laten weecken ende daernaer met alluijn laten een sode opdoen, ende door suijver doeck inde schelpen laten drogen.

19 *Swert*, wrijft men het ordinaire schoenswart, oock gebrant yvoir, item gebrande perse steenen, oock wel koken, ende alles seer fijn gewreven.

20 *Groenen*, vande ordinaire lisblommen de bruijne bladeren op de steen well geplet ende gebroken tot een pappe, met wat alluijn daer onder, ende door een fijnen doeck in de schelpen laten droogen, dit met wit gemengt is bequaem

21 *Van witte roosen* maecken effen alsoo een gheel verwe, die met het groen gemengt een bequaem couleur maecken.

Saffraen met stercken asijn ende wat aluijn geweeckt ende wel gedrukt, ende daer naer door gedaen ende laten droogen.

Om bequaem coupleuren te hebben, is goet dat als men int wrijven is, altyt achtener de selve couleur met wat wit vermengt ende soo een besonder schelp daer van heeft.

Silver ende gout vindt men altyt gewreven te coope.

Ultramarin is seer nodich, maer dier, ende most de schoone wt Italien ontboden worden, wesende in dese landen geen recht schoonen.

Auser

Dit blau sal men wrijven seer kleijn met seer sterck schoon gomwater ende bij kants een ure lanck ende alst wel gewreven is soo doetment vande steen in een grooten witten schilp, men wast met water ast wel gewassen is dan laetment wat staen sincken, na de eijsch, dat gietment soberlijck boven aff in een ander schilp dit doet tot 2 wijzen toe dit is van lichste ende heel asblauw, daer leijmen luchten off.

Voorts wastmen dat andere ende princepaelste doch 3. oft 4. mael soo het U goet dunckt ende schoon wordt als boven ende doet dat dan in een ander schilp ende heet middelblauwe ende dat laet hem wel wercken op prappieren dat dan voort inde schilp blijft, is beste blauw want onderste ist fijnste dat moetmen sterck gommen sonder eenighe ander gront daer op te leggen want ten soude niet glimmen maer men verhooght met wit.

Olije blauw

Olije blauw valt fijnder ast *Asuer*, ende laet hem te beter wercken men wrijvet als vooren maer niet soo lange.

Asblauw

Valt noch vaster men wastet ende wrijvet als vooren

Lackmoes blauw

Spiegel, lackmoes snijmen aen kleijne stuckens ende setment te weijcken in schoon

regenwater sonder gom want het vet genoeg is van hem selven, drie ofte vier dagen lanck dan wringet wt door een schoon fijn linden doeck dat laetmen dan staen drogen in een ander schilp. Somers bij desen swinters bij een cole viers voorts als men hier van wil wercken soo doetmender een droppel schoon regenwater. Dit lackmoes is principaelste verdiepinghe van Lasuer Blauw ende van allen Blauwen.

Indien Blauw

Indien blauw is een doncker blauw ende dient om een groove arduijn steen te leggen dan het moet seer wel gegomt sijn. Verdiept met selfde maer dicker geleijt, verhooght met witt. Hier leijtmen oock steenrotsen mede, verhooght ende verdiept als vooren.

Smolt

Smolt in eene schilp vrij veel genomen ende regenwater daer op gedaen ende wel door roert dan een weijnich gesoncken terstont dan dat bovenste affgegooten daer leijtmen wateren aff. Daer een weijnich gom bij gedaen smolt is oock goet om luchten t'bovenste ende donckerste te leggen maer wel gegomt, anders hout het niet ende well verdreven.

Blauwgront

Neempt blauw ende witt, tempert tsamen met gomwater niet te sterck noch te dun, diept met blauw, hoocht met wit. Dese blauwe gront machmen oock wel leggen van Blauw verdiept met Tornisol, ofte met Indien, ofte met floreij, verhooght met witt.

Roden grondt

Van rode menie diept met fermilioen root ofte het Rose verhooght met schoon wit, ofte mastecot. Men mach dese gront oock wel leggen van vermilioen root, dan verdiept met Rose verhooght met witt oft mastecot.

Wit ende weijnich vermilioen, jonge aenschijnen. Wit ende vermilioen met wat oockers, aenschijnen van theelder coluer.

Rode lijchamen grondt

Wit ende luttel masticot ende een luttel claer oocker t'samen gemenckt. Verhooght met witt. Wangen maeckt root met zeer weijnich root ende rose tsamen gemenct.

Roode Menie

Menie wasch men alleen zonder wrijven, neemt soo veel menie, als ghij wilt, ende doetse in eenen groote schonnen schilp, daer toe dienende ende doet daerop sterck gom wat veel, ende wrijvet dan om met w vinger dan moet men daer voort schoon regenwater bij ende wrijvent alsoo weder onderen, ende laetent een weijnich sincken ende giet dan het dunste water tersondt aff, in een ander schilp, ende desgelijcks affgietende tot 3 ofte 4 mael toe, wrijvet wel met de vinger als vooren, elke weijns neemt schoon regenwater daer onder ende gietet aff als vooren die rest inde eerst schilp gebleven is en doocht niet t'bovenste vande eerste schilp ist beste die ander schilp laet sincken reedelijck lanck. Gietet bovenste water dan aff ende laet het ander drogen twelck beste is. Lack ende veneets wit is schoon root.

Als men hier off besigen wil soo neemt een weinich in een kleijn schilp ende menget met schoon regenwater met een droppelken gomwater. Verdiept met dunne roos ofte tournisol, verhooght met gout ofte met wit, ofte met masticotgeel.

Fermilioen

Is doncker root ende men wrijft het met schoon water seer wel, valtse w te bruijn schrapter wat crijts op dat met wat gomwater wel kleijn gewreven wesende. Dan doet mense in eenen schilp die groot is ende men handelt daarmede als met menie. Vermilioen tempertmen met schoon regenwater ende met goudt, verdiept met roos ende een weijnich bitter want roos ende Bitter is verdiepinge van alle root verhooght met witte ende Roos tsamen getempert dit is verhooght van alle root men verhooght root met wit met gout ofte met mastecot.

Lack moet men seer starck wrijven hoe langer hoe beter met luttel waters maer wel starck gegomt om de vasticheijt so soet daer een weijnich suycker candij bij als men daer van wercken wil, soo laetse een halve dach van te vooren staen weijcken wat getempert hebbende, in een ander schip, met schoon regenwater dan giet dat water aff off ende menget daer wat gom bij.

Verdiept met bruijn roos. Is de roos met Bruijn genoeg doetter, watt bitter bij, verhooght met mastecot ofte menie.

Om Spaans root te heften

Neempt gewassen menie doet daer een kleijn weijnich vermilioen onder ende een weijnich mastecot.

Harts horen gebrant met wat wits is schoon root.

Lack ende een luttel veneets witt is een lustich couleur uijten rooden. Roos ende vermilioen maeckt schoon verwe.

Purperen grondt

Neempt witt, roos ende blauw t samen gemenckt met gomwater verhooght met schoon wit, verdiept met tornisol ofte met puer purper.

Tornisol

Tornisol is root douck daer scheurmen 2. ofte 3. stuckens off, ende settent in eenen grooten schilp, soo veel waters dat het douck doortogen is, alsoo laet het 2 ofte 3 dagen staen weijcken. Dan giet ment in een ander schilp die schoon is, ende men douwet dan het douck wel sterck uijt met de vingers soo laetment staen droogen als men het besigen wil dan werckt men als Lackmoes ende men menget van vooren aen met een drop schoon regen water. Hier leijt men doecken ende dwalen mede. Verdiept met lackmoes, verhooght met wit.

Purper

Neempt middelblau ende roos te samen, gemenckt dat maeckt purper nae dat ment licht ofte doncker hebben will daer nae neemt men veel blauws ofte roos als daer meest blau bij is, ist schoon engels blauw. Verdiept met lackmoes blauw, verhooght met wit ofte met asblauw wel gegomt.

Licht purper tempert men met roos ende wit nae ghy het licht wilt hebben, verdiept met aschblauw, verhooght met schoon Lasuer.

Men tempert oock purper van roos ende goet blauw.

Doncker purper.

Roos ende lackmoes t'samen.

Fiolen en Akokeyen purper

Neempt aschblauw ende een luttel wits. Blauwe roos, ende wit, onder een gemenckt maeckt schoon purper, verdiept met Tornisol.

Witten grondt

Leght alleen wat van den witten. Verdiept met een luttel swarts ende wits, t'samen gemenckt ofte met Tornisol, of indien, off floreij off roos inverlijck.

Veneets witt

Wrijft men met schoon regenwater ende weijnich gom gewreven sijnde so setment wech ende laetent verdrogen als men dan wil wercken soo menckt men soor veel ast van node is met schoon regenwater.

Veneets wit is goet tot alle verhogingen als men wit verhooght in plaats van silver ofte gout.

Loot Wit

Lootwit wijft men met claer water ende men bewaert het als het veneets wit als men wil daer aff mengen. Lootwit besich men gemeenlijck int'mengen van ander verwen int verlichten machmen door gebreck van verneets wit met lootwit volstaen.

Crijt

Gewassen dan gewreven is oock redelijck wit maer wort meest gebesight int mengen.

Alle wit wordt meest verdiept met aschblauw.

Men verdiept oock wit met swart ofte met oocker ofte met swart wit oocker t'samen gemenckt.

Swerte grondt

Leght van witt ende swart t'samen gemenckt. Verdiept met puer swart, verhooght met puer witt.

Lampswart

Wrijft men met een weijnich schoon regenwater ofte ten will anders niet mengen. Dit ist beste swart hier leijt men schoenen, mutsen, laersen, hoeijen ofte cousen. Verdiept met swart, maer dicker, verhooght met fijn wit.

Cool swart

Coolswart wijftmen met claer regenwater. Laetet op die steen drogen. Dan doet het in een doecken dit met watinks gemenckt is swart. Dit besich men in doncker vensteren daer het niet doorschijnich en behoeft.

Grauwen

Leijt van wit ende luttel swart ende bitter samen gemaect. Verhooght met witt verdiept met wit ende bitter.

Geelen grondt

Leght van mastecot diept met zapgroen, mene ofte vermilioen. Verhoocht met een luttel wit ofte masticot gemenckt.

Nota: Men mach alle gronden verhogen met gewreven grondt uijtgenomen geelen grondt van mascot geleijt.

Lysverwe grondt

Neempt seer luttel wits ende seer luttel mastecot.

Mastecot geel

Men handelt met mastecot als met menie niet te wrijven meer te wasschen. Verdiept met zapgroen oock met dunne roos ofte met menie. Alsmense met groen verdiept soo verhoocht met menie ofte met root ende wit anders alleen met wit. Masticot geel wort alleen getempert met gom ende schoon water.

Geel oker

Gelen oocker wastmen als menie ofte masticot, sonder wrijven maer inde eerste reijs int wassen doeter wat gom bij alsmense dan een reijs wast, wastmense met clær regenwater. Alsmense wercken wil soo neemt men een weijnich in een schilp ende dan tempert mense met wat gom daer nae giet men dan daer op wat geweeckte safferaen soo lange dattet schoon geel wort. Daer leijt men aff schoone drapperien. Vrouwen haer ende goude knopen ende allen gouden cieraet. Drapperije verdiept men dunne roos. Haer verdiept met Bitter. Cieraet van gout met menij. Alles verhoocht met gout.

Bruynen oocker

Bruynen oocker wrijft men met klaer water met een weijnich soms in groten arbeit tot dat craken gedaen is.

Hout couleur

Hier off leijt men alle houtverwe ende wil seer wel gewrocht sijn een luttel geelen oocker daer bij gedaen sijnde maect veranderinge van hout. Bruijn oocker wort verdiept met bitter, verhoocht met mastecot geel ofte met gout. Alle geelen worden verdiept met bitter met groen ofte met root.

Geel couleur wordt mede verdiept met bitter ende safferaen onder een gemenckt.

Schijtgeel

Men wrijft schijtgeel mt schoon regenwater van dit leijtmen schoone drapperie of. Verdiept met zapgroen met dunne Roos ofte met Menie. Verhoocht met menie ofte met witt ofte met roos met groen. Verdiept anders altyts met witt.

Safferaen

Safferaen moet men weijcken een halven dach in water sonder gom ende men besicht het tot alle geelen coleuren nae den eijsch. Safferaen ende alluijn in een doexcken gebonden ende giet daer asijn op ende geweyckt zijnde dan uytgedouwt zijnde is goet geel.

Goutgeel

Neemt sofferaen ende wrijftse met gom water, dan doettet in een schilp als weer gedroocht is soo doeter weer gomwater bij ofte t'wit van een eij.

Sap geel te maecken

Neemtp de bladeren van witte roose die salmen aen stucken wrijven dan salmen dat sap door een douck wringen in een schoon schilp, ende daerop stoten een weijnich gestoten alluyn. Dan salmen wrijven met de vingers tot dat de alluyn wel gesmolten is.

Om gout verwe te maecken

Neemtp darijsche roos ende doetse in een schootel met een weijnich pisse ende roert dat met de vingeren allenskens roerende daer nae volt de schotel voorts met pisse oft loge ende laetse staen sincken. Gesoncken wesende dan doet de pisse aff ende wrijft de roos wel stijf met U vingers dat de roos wel dun is dan volt de schotel weder met water ende laet staen sincken dan giettet water af in deser maniere soo wast dese verwe soo lang dat ten lesten het water gesoncken sijnde het water claer schijnen sal, ende alsoo dick als ghij dat waer verandert wast dese verschrevene verwe met de vinger wel op dat ten lesten sij te dunder sij, dit aldus gedaen sijnde sulter een weijnich fastenaers ende gomwater bij doen.

Item

Wrijft de galle van een groten visch open een marmorsteen schuyft daermede ende wrijft men den tant het sal goet gout schijnen. Met dese verschreven compositie meucht ghij schrijven ofte schilderen het sal goet ducaten gout schijnen te wesen.

Umbre geel

Wrijft met suker candij ende is dienlijck om de bergen die aardich moeten sijn ende om dijcken ende om sommige landen. Umbre is oock goet geel om daghelijcks mee te verdiepen.

Roos is paers

Roos hoe paerselijcker hoe beter men moetse redelijck wel wrijven met goeden claren gomwater na den eijsch daer nae doetmense in een schilp ende doeter noch twee ofte drie droppelen op ende laetse also staen droogen soo blijftse goet. Ende als ghijse dan wercken wilt soo doet soo veel in een schilp als ghij verwercken wilt andersdoor lange staen vergaet de couleur. Verdiept met Roos stercker gegomt, verhooght met wit terstont noch vochtich sijnde als ghij de gront geleijt hebt.

Teneel

Blauw ende Spaens root is schoon teneel

Ceulse aerde

Wrijft men met water wel cleijn met wat zuijcker candij en gom als lack, hier leijt men bij sonder Bruijn haer off ende is bruijnder als Bitter.

Hoe men alle verwen temperen sall

Alsmen blauw in verlichterije gebruijcken will, soo moetense inden eersten sterck

gegommet zijn, ende men moetse vaerdich ende dunne aenlegge anders, soudē die diepselen mogen bedeckt worden. Men mach oock int aenleggen met de pinceelen op die verwen, bijsonder op het blauw ende groene asse, niet spelen, want die verwen soudē geclat leggen.

Groene assche moet sterck gegommet zijn.

Lack, Indigo, Keulsche aerde, ende Bruijnen oocker, eermen dese besigen will int verlichten, salmen wrijven met dunne gomwater, die vierdepart soo veele witte suijcker candij daer toe gedaan als daer verve is, soo en sall die verwe niet te hardt droogen.

Menije, masticot, geelen oocker, schijtgeel, dese moeten niet te seer gegommet zijn. Swart moet oock te passe gegommet zijn. Wit verliest zijn schoonheit vande gomme, daeromme moet daer weinnigh gomme in als men daarmede verhoogen will.

Sapgroen, Spaensgroen, lisbloemen groen, tornesoll ende lackmoes, dese menget men alle met schoon water.

Safrāen moet men in een schulpe te weecke setten met azijn ende omme dien terstont veerdich te hebben, sult gijse met de schulpe over een voll viers houden, dan treckt terstont die cracht in den azijn ende men mach daer soo mede diepen, anders en dient de saffraen int verlichten niet, wantse verkeert.

Om eene locht te maecken

Om eene locht te maecken moet men gereet hebben schoon wit, masticots lack, ende blaue asschen, ende men salse van beneden aff beginnen. Te weten, boven t blaue verschiet ende berchkens. Tot de eerste ende benedenste laeghe, salmen nemen schoon wit met een weijnich menije daer onder gemenget, alsoo dat het maer een weijnich uyt den rossen siet, hiermede salment een vinger breed hooch bestrijcken, daerna salmen gereet hebben schoon wit, met een weijnich lack daer bij, ende leggen daarmede noch eene Laeghe als voorseijt is, ende beneden moet men de verwe door maelkandere drijven anders soudense kantich staen, daer nae salmen hebben gereet schoon wit met een weijnich blaue asschen daer onder, hier van sult ghij noch eene laeghe boven d'ander leggen, ende onder een verdrijven als vooren, daerna noch een laeghe met wat meer blauw daerbij, de laeghe daer aen volgende noch meer blauw te weten hoe hoger hoe blauwer.

Stralen inde locht

Soo daer stralen ofte schijnselen in die locht komen, soo salmen tot het hooghsell nemen masticot wit, daer nae lack ende witt all door malkander, daer nae een weijnich assche daer bij gedaen, ende t is goet.

Noch lucht

Als de locht gemaect is mette wolcken, soo salmen wederom de schelpen voornemen die totte locht bereijt waeren, om de flauwe verschietende berghkens te maecken, totte aldaer flauwste berghkens sal men nemen van het lichtste blauw dat men in de locht gebesicht heeft, ende overdoen daerinne die diepselen derselver,

ende op de hooghselen schoon with. De bergkens daeraen volgende salmen maecten van het tweede blauw der locht inde diepselen, ende vant lichte in die hooghselen. De berghkens daeran salmen maecten van de leste genoemde blauwe doende bij die diepselen ende berghe hooghselen een weijnich groene asschen, de bergkens die lagher comen salmen alleengkens groender maecten, ende de voorste van schoon groen met masticot gemenget.

Boomen

Boomen die in die landschapkens comen salmen maecten van de selfde *couleuren* daer de bergen van gemaect zijn daer sij op staen. Of will men de *couleuren* wat veranderen soo moetense altijt flauwer sijn naer advernant de bergen. De stammen van de bomen moet men van *omber*, met een weijnich Indijblauw daerbij seer dunne aangeleijt, ende mett het selve verdiept men indijblauw ende wit verhoogt als daer wegen ende aerdtrijck comt in landschappen die salmen maecten van wit lack ende witt int verschieten, ede inde voortse bergen salmense maecten van witt ende swart, verdiepent met swart een weijnich lack ofte bruijnroot derbij, inde voorste bergen salmense wat overschommelen met groen.

Stedekens en casteelen int verschieten

Als in de verschietende landschapkes stedekens ofte casteelen commen, die salmen aenleggen van lack en wit, ende blauwe asche, ende een weijnich lack, ende als de stedekens wat naerder coomen soo salmen minder blauw asch daertoe doen soo well int aenlegen als in die diepselen.

Rotsen ende clippen

Rotzen ende clippen die int verschieten ende landschapkens comen salmen aenleggen met tournesol ende witt, men salse diepen met tournesoll ende met witt verhooggen. Rotzen die voorkomen salmen aenleggen van Indij blauw ende bruijnroot verhoogt met witt, daer naer overschommelen met groen.

Ruinen

Als daer ruynen ofte oude vervallene muynen in landschapkens coomen, die salmen maecten van bruijnroot ende wit met een weijnich swart daerbij. Tot de diepselen sal men nemen meer bruijnroot ende swart, ende soo daer diversche ruinen ofte vervallene muynen in een stuck coomen, salmen de sommige maecten van bruijnroot ende witt alleen, ende sommige van witt ende swart, alle gemaect zijnde salmense verschommelen met schijtgeel.

Muijren

Andere metzelerije ofte muijren maectt men oock van indigoblauw witt ende bruijnroot, ende als daer verscheiden mueren comen, soo salmense oock veranderen als van de vervallene muijre gesejt is, maer men salse schoonder maecten.

Steene huijse

Stenen huyse, castele ende kercke die voor int werck comen, salmen aanleggen opde hoochselen van lack ende wit de sommige van menije ende witt. In de diepselen sal men nemen lack wit, ende wat bruijnroot de bruijnste diepselen van lack ende bruijnroot alleen.

Men maech oock sommige huysen wel aenleggen van witt ende swart opde hoochse-
len. In de diepselen wat meer swart ende lack daer toe.

Huijsen die in een straet staen die maectt men van verscheiden coleuren, te weten
als het houten sijn, de sommige machmen groen maecken, de andere geel, de
anderen groen ende elck met behoorlicke couleur verdiepen. Te weten groen met
sapgroen, geel met omber, die geene die van wit ende swart sijn met swart ende lack
met minder wits daeronder.

Blauwe Daecken

Blauwe daecken maectmen van blaeuwe assen, met witt gemengt op de hoochse-
len, in die diepselen blauwe asschen alleen.

Noten

1. J.F. Heijbroek (redactie), *Met Huygens op reis*. Tekeningen en dagboeknotities van Constantijn Huygens jr. (1628-1697), Zutphen, 1983.
2. *Op.cit.* (noot 1) 31.
3. A. Eyffinger en A.R.E. de Heer, 'De jongelingsjaren van de kinderen Christiaan en Constantijn Huygens', in: A. Eyffinger (redactie), *Huygens Herdacht*. Catalogus bij de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek ter gelegenheid van de 300ste sterfdag van Constantijn Huygens, Den Haag, 1987, 141 (§ 169).
4. Hans Vollmer (redactie), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, deel 25, Leipzig z.j., 67.
5. Zie over Couwenhoorn: E. Pelinck, 'Pieter Couwenhoorn, glasschilder te Leiden', *Oud Holland* 68 (1953) 51-56.
6. Twee bladen uit dit album zijn afgebeeld in: Alice M. Coats, *The book of flowers*. Four centuries of flower illustration, Londen, 1973, nrs. 1 en 15. Met dank aan Drs. B. Brenninkmeyer-de Rooij, die mij op deze publicatie attent maakte.
7. *Op.cit.* (noot 3) 97 (§ 41). Bedoeld is Huygens' oom Joris Hoefnagel.
8. Bij de samenstelling van dit artikel is gebruik gemaakt van de onlangs versche-
nen editie: *Constantijn Huygens, mijn jeugd*, vertaling en toelichting C.L. Heesak-
kers, Amsterdam, 1987.
9. Zie: *op.cit.* (noot 8) 72.
10. Bedoeld is hier de kritiek op het onderwijs aan de latere kunstacademies, waar
generaties lang volgens deze methode werd gewerkt. Zie: N. Pevsner, *Academies
of Art*, Camebridge, 1940, *passim*.
11. *Op.cit.* (noot 8) 71.
12. *Ibid.* 72; de cursivering is van mij.
13. *Ibid.* 135-136.
14. Zie voorbeeld zijn schetsboek (Hug. 14) in de Bibliotheek van de Universiteit van
Leiden met tekeningen van de omgeving van Den Haag.
15. Zie: het catalogusgedeelte in *Met Huygens op reis*, geciteerd in noot. 1
16. *Journal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 october 1688 tot 2 sept. 1696*, deel I
(werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht,
Nieuwe Reeks, no. 23), Utrecht, 1876, 326-332; *Ibid.* deel II (Nieuwe Reeks, no.
25) Utrecht, 1877, 551.

17. De titel van de bundel luidt: 'Musica, medica, phijsica, chijmica, odofera, perfumatoria, fusoria, coquinaria, philosophica, mathematica, artificialia. Constantini Hugonii, Ars formandorum et poliendorum vitorum ad usum astronomicum.' Het convoluut, dat 705 foliozijden telt, draagt als signatuur KA XLVII. De instructie beslaat de folio's 593r t/m 601v.
18. Stilistisch gezien lijkt het handschrift eerder door een ambachtsman te zijn geschreven, dan door een schilderende amateur uit Huygens' omgeving. Als we ervan uitgaan dat Huygens vele Hollandse schilders persoonlijk kende – de indrukwekkende opsomming van namen in zijn autobiografie spreekt in dit verband boekdelen – , is het vrijwel ondoenlijk een naam aan het tractaatje te koppelen. Toch kunnen, met enige voorzichtigheid, twee namen met de instructie in verband worden gebracht. In de eerste plaats die van Hygens neef Jacob Hoefnagel. Deze onderwees Huygens in het schilderen met waterverven (*op cit.* (noot 8) 73). Het is evenmin uitgesloten dat het tractaatje afkomstig is van Pieter Monincx. Van deze kunstenaar zijn enkele in waterverf uitgevoerde tekeningen bekend.
19. Dr. C.J. Benziger (ed.), *Illuminierbuch. Wie man allerlei Farben bereiten, misschen und auftragen soll.* Allen jungen angehenden Malern und Illuministen nützlich und fürderlich durch Valentinum Boltz von Ruffach, München 1913; *The Strasburg Manuscript a medieval painters' handbook*, translated from the old German by V. & R. Borradale, Londen, 1966. Mijn dank gaat uit naar Evert Thielen die mij in de literatuur over dit onderwerp wegwijst maakte en enkele knellende vragen bereidwillig beantwoordde.
20. KA XLVII, fol. 592r.
21. De in de bijlage gepubliceerde teksteditie is een getrouw afschrift van de inhoud van het tractaatje. De oorspronkelijke indeling en cursiveringen zijn zoveel mogelijk gehandhaafd. Inconsequenties in de spellingswijze zijn ongewijzigd overgenomen. Daar bij het inbinden van het handschrift de volgorde van de foliobladen in de war raakte, moest de oorspronkelijke vorm van het manuscript worden gereconstrueerd. Om deze reden is afgezien van de vermelding van de nummers van de foliozijden.



Afb. 24 *Potloodschets van een koe door Constantijn Huygens jr., circa 1644. Jeugdwerk op de binnenzijde van een bundel met Latijnse gedichten van Constantijn jr. (Coll. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage; foto: Tim Koster)*

De kinderen onderling: een hechte familietrouw

Elisabeth Keesing

'Mijnheer, lieve oom,
Mama zei dat ik u moest schrijven dat ik op Hofwijck ben geweest waar het zo mooi
was als in het paradijs en dat zij wel elke dag zou willen gaan en dat ze het heel naar
vindt dat oom er niet is om kersen en bessen te eten waar de tuin helemaal rood van
is. Lieve oom, ik bid God dat hij u in goede gezondheid behoudt en dat gij mij altijd
lief hebt, ik ben

mijnheer en oom
uw zeer onderdanige dienaars

4 juli 1645 Constantia de Wilhem.¹

Deze Constantia was de oudste dochter van Huygens' zuster Constance; als 'Tet' speelt ze in vele brieven van de volwassen broers Huygens een niet onbelangrijke rol. In hun kinderbrieven waarschijnlijk ook, maar die zijn er niet meer. Slechts het kattebelletje van de twaalfjarige 'Tet' heeft de drie tussenliggende eeuwen overleefd. Huygens zelf bewaarde de 'dagelijkse fraaie en verstandige brieven' die hij van zijn eigen 'Tien' (Constantijn), 'Tiaen' (Christiaan) en 'Toot' (Lodewijk) kreeg², maar de nazaat niet.

De gespaarde correspondentie van het Huygens vijftal begint als Constantijn achttien is en Christiaan zeventien. Toon en inhoud van hun onderlinge epistels bevestigen het beeld dat Huygens schetst van hun bezoek aan Hofwijck:

'Daar zijnd'er die ik wens mij morgen noen verrasten,
Min halens ongezind dan brengens, dat's gewis,
Maar halers metter min, daar geen wet tegen is;
Huis-dieven van mijn kas en mijn genegenheden,
Vijf zielen wel gehuisd in onverlamde leden,

Vijf gasten ongenood en altijd wellekome,
Die mij doen wensen dat de dag van morgen kom'.
Dit vriendelijk gezin onthael ik, zonder pruielen
Van dat zij d' enigheid*, daar in ik zoek te schuilen,
Verstoren met hun jeugd, en roeren Hofwijck om,
En maken 't nauwer dan de Straat van 't Achterom.³

*eenzaamheid

Er volgen nog tien regels, waaruit je opmaakt dat ze overal tegelijk lachend en dravend de boel overhoop haalden.

Dat deden ze in hun jonge jaren vaak. In 1648 studeerden Christiaan en Lodewijk aan het Collegium Auriacum in Breda. Misschien blonken ze werkelijk uit in het leren, zoals hun proffen aan Huygens schrijven, maar in elk geval amuseerden ze zich met schermen en dansen en ze waren de eersten, de aanvoerders, die met degenen en fraai uitgedost de collegezaal binnenstapten.⁴ Constantijn dan al naast zijn vader secretaris van de stadhouder doet niet voor ze onder. Hij moet 'Tiaen' en 'Tootbroer' eraan herinneren, dat Papa een brief van ze verwacht, omdat hij ziek is; in een PS meldt hij: 'Gisteren waren wij te Delft daar het kermis is en gingen met ons 34. gelijk eens de stad inwandelen.' Na het overbrengen van de boodschap van 'Papa' had hij al gezegd: 'Ik gis dat je al eens naar Antwerpen zult geweest zijn. Schrijf eens hoe het was, ik zal er niets van vertellen.'⁵

'Laat vader het niet weten' of 'ik zal 't hem niet vertellen' komt jaren lang in de correspondentie van de zoons terug, soms met de beste bedoelingen. Het was blijkbaar regel, als Papa iets wel mag zien, staat het er speciaal bij, zoals in de tweede brief van Christiaan die bewaard is: boven in de rand krabbelde hij 'je (= Constantijn) mag dit aan Papa laten zien.' Het ging over wis- en natuurkundige problemen en dank zij het feit dat 'Papa' die te lezen kreeg, kwam Christiaans eerste contact met buitenlandse geleerden tot stand.⁶

In dit geval betekende 'vader mag het lezen' eigenlijk 'vader kan misschien helpen'. Dat is ook de teneur van de talloze epistels over geldzaken.

Altijd in geldnood

In 1655 werden Christiaan en Lodewijk, oud zesentwintig en vierentwintig jaar, naar Frankrijk gestuurd met als hoofddoel in Angers de titel van doctor in de rechten te kopen. Ze genoten van de reis naar Parijs ('vergeleken bij wat wij allemaal gedaan hebben, is Gargantua een luilak,' schreef Christiaan aan Constantijn)⁷, maar in Parijs kwamen ze voortdurend geld tekort en verhuisden uit zuinigheid naar een pension met ratten en wandluizen. In een brief vol doorhalingen en tactvolle verbeteringen, vroeg Christiaan Papa om geld, verzekerde hem dat hij echt niet beter gekleed ging dan thuis, maar het leven in Parijs eiste meer geld dan het leven in Den Haag. Hij schreef ook aan Constantijn met het verzoek Papa uit te leggen hoe en waarom alles duur is, 'jij kent Parijs'. Constantijn antwoordde dat er niet veel aan te doen is, ze zullen wel geen permissie krijgen om langer te blijven; 'ces billets de huitcent francs l'incommodent trop, comme sans doute il ne s'en cache pas a vous, non plus qu'a moi qui ai ma part des preches de menage.'⁸

Huygens vond inderdaad zijn kinderen duur, zie zijn eigen woorden in het bovenstaande fragment uit *Hof-wijk*: 'Huis-dieven van mijn kas en mijn genegenheden.'

Nu waren de omstandigheden moeilijk. Door de dood van Willem II en het daarop volgende stadhouderloze tijdperk waren er voor de zoons van een Oranjedienaar die bovendien uit het Zuiden kwam en nauwelijks familierelaties met Noordnederlandse regenten had⁹ geen waardige ambten te krijgen. Toen zij mannen van over de dertig waren, hadden de zoons dure pruiken nodig om mee te tellen in hun wereldje van adel en hoogwaardigheidsbekleders. Brief na brief vragen ze zich af, hoe ze aan geld van Papa moeten komen. 'Quand nous ajustâmes avec lui notre pension annuelle la chevelure ne fut pas en ligne de compte, et maintenant on ne sauroit s'en passer.'¹⁰

Zo'n pruik waar een heer niet zonder kon, kostte op z'n minst zeventig gulden (ter



Afb. 25 *Constantijn Huygens jr. met nieuwe pruik in de tuin van Hofwijck. Penseeltekening door Jan de Bisschop, circa 1660. (Coll. Rijksmuseum, Amsterdam)*

vergelijking: het gezin van een geschoold arbeider of een dorpsdominee leefde van twee à driehonderd gulden per jaar.¹¹ Af en toe probeerden ze elkaar met gesloten beurzen te betalen: Christiaan had, toen hij eind april 1663 naar Parijs vertrok om Huygens gezelschap te houden, een schuld aan zijn zuster (zie onderstaande brief). Telkens als iemand in Den Haag iets in Parijs gekocht wil hebben, stelt hij voor dat ze 'Zus' het geld ervoor geven, zodat hij van zijn schuld afkomt.¹² Eén keer hoopten ze dat Papa een pruik zou betalen, al was het maar voorlopig. Huygens antwoordde dat hij op dat moment geen geld had. Zo staat het in een brief van Christiaan aan Lodewijk; een paar regels, volgend op de mededeling, zijn zwaar doorgestreep.¹³

Lodewijk kwam geld tekort, doordat hij het haastig en onnadenkend uitgaf; karaktertrekken die Huygens bij hem als kind al had opgemerkt.¹⁴ Constantijn verzamelde tekeningen, vooral door met overleg te ruilen; ook schijnt hij Christiaan met de financiering van lenzen en verrekijkerbuizen en slijpmachines geholpen te hebben, te oordelen naar Christiaans ontsteltenis, toen 'Broer Zeelhem' (= Constantijn) niet meebetaalde aan instrumenten voor proeven met het luchtledig.¹⁵ Christiaan had altijd dure toestellen nodig, het eregeld dat hij juist in 1663 voor het eerst van de Franse koning kreeg, ging daar meteen aan op, 'zodat ik er vader niet om behoefde te vragen.'¹⁶

Hij zat toen in Parijs om Huygens gezelschap te houden tijdens diens slepende onderhandelingen met de Fransen om het behoud van Oranje. Lodewijk had die plicht in 1661 en 1662 vervuld, maar was nu nodig om moeilijkheden in Zuylichem op te lossen, want hij was de enige die de mensen daar goed kende. Christiaan probeerde ook goede vrienden met ze te worden door met ze in de kroeg te gaan zitten, maar hij hoopte dat Lodewijk zelf terug kwam zonder dat Papa hem in ruil vroeg. Hij haatte dit soort werk, dat schreef hij zelfs aan een van zijn Engelse

geleerde vrienden, 'maar wij zoons moeten dat wel doen'. Een paar maanden later herhaalde hij tegenover Lodewijk dat hij niet de minste lust had te komen, omdat zijn eigen werk in een belangrijke fase was. Nu is het merkwaardige, dat hij vlak daarna zelf aanbiedt Lodewijk te komen vervangen. Ze lieten Papa niet in de steek.¹⁷

Het gezag van de oudste

Constantijn kon niet weg uit Den Haag, want hij verving Huygens in de rekenkamer van de prins en hij moest de familiezaken beheren (blijkbaar met uitzondering van Zuylichem, althans de twisten aldaar). Hij was de oudste en dat bracht hem soms in een moeilijke positie, zelfs tegenover Christian, wiens trouwe en waardevolle medewerker hij was als het op dioptriek aankwam. Hij verschilde ook van de anderen, doordat hij nooit veel zei. Als kind had hij dat zwijgzame al, naar het schijnt sinds hij van zijn operatie in Utrecht terugkwam in een huis waar hij zijn moeder niet meer vond. Huygens constateerde het in 1637 en herhaalde het vijf jaar later: Constantin . . . [was] in stature van lichaam lang en spits boven de andere uitgroeiende, maar stiller en melancholischer dan iemand van de rest.¹⁸

Christiaan en 'Zus' waren praatgraag, dat vertellen ze zelf. Christiaan werkte niet graag zonder iemand om mee te praten en 'Zus' zou niet alleen een rijtuigje willen zitten zonder conversatie. Het lijkt soms of ze Constantijns zwijgzaamheid als een gebrek aan 'confidentie' beschouwt.¹⁹

Misschien dat de tamelijk officiële positie van oudste: 'notre aîné' zeggen ze soms nadrukkelijk-ook afstand schiep.²⁰ Tussen 1647 en 1650 was hij duidelijk bestemd als Huygens' opvolger bij de prins; oudste zonen volgden vaak op in hun vaders ambt. Kort na de dood van Willem II gaf Huygens aan Constantijn zijn heerlijkheid Zeelhem, althans de titel daarvan. Voortaan werd hij nooit meer 'Tien' genoemd, maar altijd 'Zeelhem'; zelfs in een alleen voor zichzelf bestemde kladaantekening zet Christiaan 'Broer Zeelhem voorstellen'.²¹ Christiaan wilde wel dat hij ook een titel had, hij noemde zich Huygens van Zuylichem, wat in zijn eigen tijd al tot verwarring aanleiding gaf en bij mensen die later over hem schreven nog veel meer. In 1667 hoopt hij er even op dat hij zich 'Monsieur de Muniquelan' zal kunnen noemen, naar Huygens' derde heerlijkheid, Monnickenland. Hij leefde toen aan het Franse hof waar een bourgeois niet in tel was; veel van zijn geleerde collega's waren adellijke lieden.²² Maar hij heeft tot 1688 titelloos door het leven moeten gaan.

Ook binnenshuis schijnt de positie van oudste en titeldrager met enig gezag gepaard te zijn gegaan. We zien 'Broer Zeelhem' net op tijd binnen komen om een hooglopende ruzie tussen Christiaan en Lodewijk te beslechten. Christiaan zelf schreef dat aan Huygens.²³

Toch verhinderde dit gezag van de oudste niet, dat al de anderen geamuseerd schreven over Constantijns minnedichten voor een nichtje: ' . . . il est fort amoureux depuis qu'elle a esté ici, en dat in zijn oude daghen. Il compose pour elle en rime et en prose, c'est la plus belle chose du monde.'²⁴ Ik vraag me af, of de betiteling 'notre aîné' zakelijk dan wel kritisch bedoeld was. Toen Huygens in Parijs was, moest 'Zeelhem' de familiefinanciën beheren, hij wist wanneer de stukken van de Oost-Indische Compagnie niets opbrachten, hoe ongelukkig een oogst in de heerlijkheden uitviel en hoeveel er aan die 'vervloekte' belastingen betaald moest worden. Zo kwam hij tussen 'Papa' en de broers klem te zitten. Hij schreef wel aan Huygens om verhoging van de toelagen, maar vroeg volgens de anderen niet genoeg.²⁵

Lodewijks ondoordachtheid maakte het extra moeilijk voor hem. De kinderen



Afb. 26 *Lodewijk Huygens op 32-jarige leeftijd. Olieverfschilderij door Jacob van Loo, 1663. (Coll. Huygensmuseum Hofwijck)*

Afb. 26 lieten 'Papa' niet in de steek, maar elkaar helemaal niet. In september 1663 was Lodewijk hevig verliefd op een meisje in Middelburg. Nu betekende verliefd zijn cadeaus aandragen-Huygens zelf deed dat ook²⁶-en 'Broer Zeelhem' verzucht tegenover Christiaan: 'Ik weet niet wat ik moet doen met die jongen die mij niets vertelt en als hij terugkomt veel geld verteerd zal hebben. Maar ik wil hem bij Papa niet beschuldigen, al verdient hij het wel.'²⁷

Gazetterie

Verliefdheden hoorden jarenlang tot de voornaamste onderwerpen van de onderlinge correspondentie. Niet alleen hun eigen serieuze en minder serieuze bevestigingen, maar degenen die op reis gaan, stellen er grote prijs op alle familieberichten van hun coterie in Den Haag te horen. De verhalen over hofmakerij, verlovingen, vechtpartijen, schakingen en andere schandaaltjes, vergeven ambten, huwelijk en dood noemden ze gazetterie. Vooral de twee jongsten, 'Phlip' en 'Zus', waren daar heel goed in.²⁸

In hun jonge jaren leefden ze met elkaars verliefdheden mee, zij het soms met luchtige plagerij; later tonen ze zich vaak bezorgd over een verkeerde keus, dat betekende iemand die niet rijk en voornaam genoeg was. 'Zus', lange tijd de enige gehuwde van het stel, werd moe-zo schreef ze van al die verschillende meisjes en wenste 'dat je allemaal getrouwd waart.'²⁹ De broers praatten uiteraard iets anders over de liefde. Zelfs met Zus 'unicus in mundo' spotten ze een klein beetje, hoewel haar echtgenoot op den duur volledig als vierde broer een der hunnen werd. Hij was overigens lang zo amusant niet als de jonggestorven 'Phlip' was geweest. Philips Doublet, 'Broer St Annaland', was een harde roddelaar, in zijn verhaal over een geschaakte 'maagd' (aanhalingstekens van hem) stak zoveel leedvermaak, dat de zachtmoediger Christiaan hem corrigeerde.³⁰

Het betrof hier een schaking tegen de wil van het meisje. Schakingen met medewerking van de gestolen juffer werden iets milder behandeld. De Huygensen hadden er zelf een in de familie. De enig overlevende zoon van Huygens' broer Maurits, ook Christiaan genaamd, logeerde in 1655 bij familie in Den Bosch en liep na een paar weken met de dochter des huizes weg. Hij trouwde haar, en noch hij, noch zijn helpers kregen de doodstraf, al werden de medewerkers verbannen. Constantijn in Den Haag schreef het aan Christiaan en Lodewijk in Parijs, die erom lachten, zoiets hoorde bij de ondeugende 'neef Tiaen'. Suzanne Huygens tekent een paar jaar later de aankomst van de schone dame met kinderen, personeel en bewonderaars; ze vindt haar een 'kluchtig' (= lichtzinnig) vrouwmens, en is niet van plan haar veel te bezoeken. (zie onderstaande brief).³¹

Doordat er van Christiaan de meeste stukken bewaard zijn, horen we zijn liefdesgeschiedenissen niet alleen via het commentaar van de anderen, maar ook uit zijn eigen mond, althans pen. Hij wilde niet trouwen, beweerde hij, hij was liever alleen arm dan met een gezin, maar hij had een groot zwak voor meisjes en vrouwen die mooi, intelligent en muzikaal waren. Vrouwen zonder 'esprit' telden niet mee voor hem. Molière heeft de *femmes savantes* van Parijs belachelijk gemaakt, Christiaan ging met plezier naar hun salon en durfde wedden, zo schreef hij aan Lodewijk in Madrid, dat zoiets in Spanje niet te vinden is, al hebben de vrouwen er net zoveel verstand als hier.³²

Ook aan Lodewijk schreef hij over zijn gevoelens voor een uitzonderlijk mooi en volstrekt onbereikbaar Frans meisje. Het lieve kind was vurig katholiek en placht Christiaan 'ketter' te noemen-wat hij prachtig vond. Alle hebbelikheden en leugentjes van haar vond hij alleen maar aardig. Hij was ook wel eens verliefd op zangeressen en tot zijn voldoening mocht hij van een society schoonheid in Londen niet alleen het portret kopiëren, maar haar ook in levende lijve ontmoeten. Eens, op zijn oude dag, toen hij pas op Hofwijck woonde, heeft hij aan trouwen gedacht met een slechts met haar voorletter, B., aangeduide schone in Rijswijk. Constantijn hoorde dat van anderen en waarschuwde dat 'zelfs op onze leeftijd' (ze zijn dan

mais il est vrai je le confesse que ta beauté tient mon âme en captivité,
 las si je pouvois clacquer ta fesse je serois en li-ber-té, Et si tu voulois
 te reposer sur ma couche pour contenter mon désir, je te baiserois
 cent fois les yeux et la bouche et je mourrois de plaisir.
 A la rigueur du sort la vostre vous expose comme ils sont inconstans
 ils changent toute chose la beauté n'a qu'un temps aussi bien
 que la rose.

Afb. 27 Twee populaire liedjes uit Parijs, die Christiaan op diens verzoek aan Constantijn stuurde. (Moderne notatie: oude notatie in Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens, deel I. p.359 en 361)

negenenvijftig en achteenvijftig) er op toegezien moet worden of een vrouw wel geschikt is 'wat betreft afkomst, geld en reputatie'.³³

J'aime les corps nus

Huygens was toen net gestorven en Constantijn was nu het hoofd van de familie die moest waken over hun aller waardigheid. In hun jeugd ging de omgang met meisjes onbezorgder. De 27 jarige Constantijn vroeg eens aan Christiaan of hij wat liedjes wilde sturen voor meisjes 'die erom vroegen alsof ze hier in de tuin groeien.' Christiaan stuurde de wijsjes. Hij wist niet dat een van de melodietjes wel een nieuwe tekst had, maar verder al sinds jaren langs de straat gezongen werd als 'Ik zag Cecilia komen'. Het is een feit dat Christiaan meer van serieuze muziek hield, maar hij had zelf ook eens om iets nieuws en lichts gevraagd, al was het maar een drinkliedje, 'want ht voornaamste van muziek is dat het nieuw is.'³⁴

Afb. 27

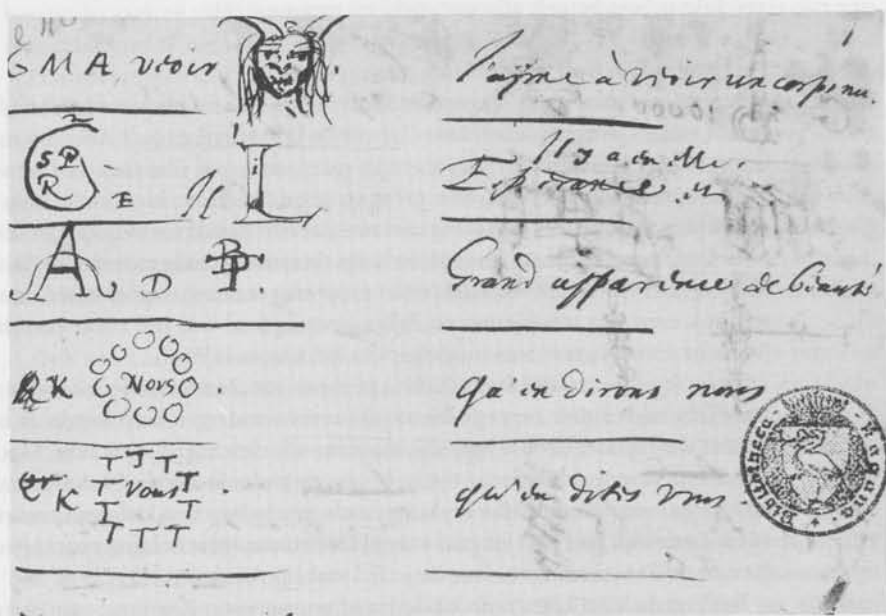
Voor serieuze muziek had Christiaan meer aan Zus-zie onderstaande brief. Constantijn was de broer met wie hij tot zijn zeventiende gelijk op leerde en studeerde, en met wie hij later uren achter slijpmachine en telescoop doorbracht. Met Lodewijk bond hem de nogal hilarische tijd in Breda, de gedenkwaardige Franse reis van 1655 en hun gemeenschappelijke ervaringen als gezelschap van Huygens tussen 1661 en 1665. Lodewijk had van jongsaf vooral Christiaans gezelschap gezocht, meldt Huygens in de aantekeningen over de jeugd van zijn kinderen.³⁵

In de gedichten komen de kinderen af en toe voor. Een paar van Huygens' niet

uitgegeven anagrammen zijn aan de wijsneuzigheid van Zus gewijd. Ook schreef Huygens een verjaarsversje voor haar en een dat hoort bij een schilderij waarop ze aan vaders hand staat. De verzen voor de jongens zijn meestal een aanmoediging tot leren; soms is het een trotse vermelding van een prestatie en die gaat dan vergezeld van een levensles, bijvoorbeeld toen de oudsten onvoorstelbaar vlug hadden leren schaatsen. In later jaren zijn er veel toespelingen op Christiaans werk te vinden en een paar gedichten voor Zus gelden geboorte of dood van een kind. Maar een keer kreeg het stel ronduit kritiek. In 1656 schreef Huygens 'Foei, jongelui, bij 't vuur!' Als ze warm willen worden, moeten ze maar werken tot ze zweten of flink gaan wandelen.³⁵

Afb. 28 Wat deden ze bij het vuur, behalve eindeloos bomen en lachen? Het bewaard gebleven rebusboekje onthult daar iets van.³⁶ Zelf rebussen maken is eeuwenlang een gezelschapsspel geweest. Ook van Bilderdijk is een rebusboekje bewaard. De verzameling van de broers Huygens begint in 1663 in Den Haag en is voortgezet in Parijs, tot in 1670 toe. Dat betekent dat Christiaan het bij zich had. Het eerste raadsel, 'j'aime les corps nus' zal van Constantijn zijn, want die maakte in deze periode ernst met tekenlessen, waar naaktstudies aan te pas kwamen; dat was een nieuwigheid, hij geeft er zelf een beschrijving van in een van zijn brieven en de man van Zus spot ermee. Veel van de raadsels zijn alleen vindingrijke spelletjes met de uitspraak van Franse woorden; natuurlijk komt er het nodige over schone vrouwen en de fysieke liefde in voor. Maar al op de tweede bladzij staat 'Allons nous divertir à une lunette d'approche.' Dat was voor Christiaan en Constantijn beiden de serieuze kant van het leven.

Afb. 28 Een pagina uit het rebusboekje van Christiaan Huygens, circa 1663. (Coll. Gemeentearchief, 's-Gravenhage)



Een onderwerp dat Christiaan ook ernstig nam-hij wijdt er vele regels aan, terwijl hij de 'gazetterie' vervelend en lastig vindt-is de mode. Hij informeert ernaar, als hij zelf in Den Haag is en vanuit Parijs geeft hij tot in getallen nauwgezet de lengte van laarzen aan, de hoogte van hoeden, het model van beffen en 'het wambuis wat korter om het meer open te houden, de mouwen kort met linten, behalve onderaan, opdat ze niet vet worden in de borden.' Als 'Broer St Annalandt' of Lodewijk iets lang draagt dat kort hoort, spot hij ermee: 'dan ben je de enige'.³⁶ Deze aandacht voor mode kan weer samenhangen met de noodzaak vooral niet onder te doen voor de edellieden om hem heen.

De hele familie op uitvinders toer

Wetenschap, muziek, schilderkunst en mode waren voor Christiaan gewichtige onderwerpen, en, hoe paradoxaal het klinkt, lachen was ook een ernstige zaak, althans iets dat noodzakelijk bij een leefbaar leven hoorde. '...als we ze ons voorstelden als altijd ernstig, zonder vrolijkheid en afleiding, dan ontzegden we ze een voortreffelijke gesteldheid, zonder welke het leven moeilijk te leven zou zijn.' Dat zegt hij in een officiële publicatie en in vele brieven deelt hij mee hoe hij en de mensen om hem heen lachten om een met smaak vertelde dwaasheid. Toen hij vierendertig was en een wereldberoemd geleerde schreef hij met kinderlijke pret uit Londen, hoe de knecht van een reisgenoot zijn eigen knecht had wijsgemaakt dat het in hun kamer spookte, door een touw aan een bed op wieltes te binden en vanuit een andere kamer daaraan te trekken.³⁷

Iemand met wie het goed lachen schijnt te zijn geweest, was de jong gestorven Philips. Hij leerde langzamer dan de anderen 'en vluchtte van de schoolkamer zover hij kon,' maar hij kon aardig tekenen. De geniale Christiaan accepteerde op dat punt kritiek van de veel jongere broer: 'Als Phlip spot met mijn tekeningen, zal hij ze toch prefereren boven die van neef'.³⁸

Hij had er ook schik in de dagelijkse nieuwtjes te schrijven, Constantijn noemde hem 'bon gazettier'. Dat blijkt inderdaad uit de twee brieven die van hem bewaard zijn. Philips was meegestuurd op een reis van diplomaten naar Dantzig. Daar bracht hij stukken van Christiaan aan de astronoom Hevelius; levendig beschrijft hij diens huis en daarnaast geeft hij een plastisch verslag van zijn ontmoeting met en de geschiedenis van een transseksueel. Dit merkwaardig verhaal in goed Nederlands staat tussen de gegevens over het werk en de telescopen van Hevelius, keurig in het Latijn gesteld, met opeens een uitschieter in Nederlands plus schertslatijn, als hij verzekert dat Constantijn en Christiaan 'betere slijpores verrekijkerorum' zijn.³⁹

Christiaan gebruikte alle broers voor zijn werk, al was het maar om brieven te bezorgen, en Lodewijk kreeg wat te horen als hij dat niet vlot deed. 'Ik wou dat je niet zo hard naar bals liep en dat mijn brieven kwamen waar ze behoren.' Behalve de beschrijving van een dubbele regenboog in Spanje, droeg Lodewijk weinig tot Christiaans werk bij. Anders dan Constantijn, en misschien zelfs 'Phlip', begreep hij het niet echt. Een wat ingewikkeld instrument kreeg hij niet, want hij kon er toch niet mee omgaan. En 'Als je denkt dat Wren hetzelfde zegt als ik, heb je mijn boek niet goed begrepen'.⁴⁰

Of ze het begrepen of niet, alle broers leefden mee met Christiaan uitvinden, vooral met dingen die hem zelf matig belang inboezemden. Deel V van Christiaans verzameld werk staat vol tekeningen van tweewielige rijtuigjes waar Christiaan,

nogal tegen zijn zin, aan werkte samen met de hertog van Roanes. 'La machine Roanesque' noemde zwager Doublet het en Lodewijk stelde verbeteringen voor, die niet toepasbaar bleken.⁴¹

Afb. 29 Soms ging de hele familie op de uitvinderstoer. Lodewijk probeerde het niet alleen met sjezen, maar ook met kansrekening en kreeg meteen te horen, dat zijn redenering niet klopte. Moeilijk werd het, als ook Huygens zich aan de wiskunde waagde. Hij stuurde een stelling van iemand anders en Christiaan instrueerde Lodewijk: 'Zeg hem dat het heel mooi en goed is, maar om de waarheid te zeggen, vertel hem dat niet, niet erg nuttig en nogal makkelijk.'⁴²

Onder elkaar namen ze geen blad voor hun mond, als ze aanmerkingen hadden, maar tegenover 'Papa' deden ze omzichtig. Hun houding tegenover hem was ambivalent: ze hielden van hem en hadden kritiek op hem; ze gehoorzaamden hem, geen kind protesteerde, als hij een portret of een telescoop inpikte die eigenlijk voor één van hen bestemd was. Ze hadden ook de bij kinderen vaak voorkomende angst, dat een ouder zich belachelijk zou maken. Toen Huygens het gewaad van de advocaten van het Franse parlement als kamerjas wilde aanschaffen, haastten ze zich hem zijn Japanse kimono uit Den Haag te sturen, die was normaal. En met vereende krachten voorkwamen ze, dat Huygens in Parijs in 1662 iets zou vertonen wat een halve eeuw eerder in Londen een interessante nieuwigheid was geweest: de camera obscura. 'Ze zullen in zijn gezicht zeggen, dat het prachtig is, maar achter zijn rug erom lachen.' Christiaan stuurde het toestel wel, maar liet Lodewijk meteen weten hoe hij het onklaar kon maken. Volgens een latere brief moest hij Papa vertellen, dat Christiaan het ding niet kan repareren, 'het is een verloren kunst, broer Zeelhem kan het getuigen.'⁴³

Christiaan was ook bang voor zijn eigen reputatie. Zoals alle trotse vaders vertelde Huygens graag wat zijn zoons allemaal presteerden, zijn uitvinder 'mon Archimède' in het bijzonder. Maar Christiaan wilde nog niet voltooide werken geheim houden. 'Voilà des mauvais pas ou se met le bon Signor Padre pour en precher avec tant d'affection les vertus.'

Zo'n zinnetje is even hartelijk als geërgerd. Hun genegenheid voor 'Papa' blijkt vooral, als ze hem voor zorg of verdriet willen sparen, bijvoorbeeld als een van hen ernstig ziek is, of in 1670 toen Christiaan geen dominee aan zijn bed wilde hebben.⁴⁵

Op twee punten waren ze met hun vader een van zin: de familie moest geacht en geeërd worden, en Hofwijck was een aards paradijs. Daarover praatten ook zij met buitenstaanders. Een oude Fransman, die Christiaan in 1655 ontmoet had, schrijft in 1661 aan Huygens, dat hij zich 'votre excellent Archimede' herinnert en zich voorstelt dat vader en zoon wandelen 'dans quelqu'une des belles allées de votre Paradis terrestre, dont je m' a fait une si belle description.'⁴⁶

Even enthousiast als eens de twaalfjarige Constantia de Wilhem, schrijven in 1662 de lang volwassen zoons over de overvloed van fruit op Hofwijck. In tijden van pest vluchtten ze erheen en toen Huygens een relatie uit Parijs stuurde, Sebastiaan Chieze, schreef Christiaan aan Lodewijk: We gaan op Hofwijck dineren met de twee tantes en il signor Chiese die naast me zit je te schrijven en net als ik het kort zal maken, want Nicht roept al dat we moeten komen.'⁴⁷

Als Huygens zulke gasten stuurde, lieten ze soms het maal door een Haagse traiteur, Maitre Jacques, klaar maken en dat mocht Papa dan niet weten⁴⁸, al had 'notre aîné' deze aanslag op de financiën aangedurfd.

Constantijn bleef degeen die de meeste verantwoordelijkheden droeg. Toen hij in

gedrukt, maar deze, van begin april 1663, heeft tot kort geleden te boek gestaan als gericht tot broer Constantijn, die in 1663 helemaal niet op weg was naar Parijs via Antwerpen, maar 'naar Leerdam op de verpachting', zoals het epistel zelf vermeldt.

Vanwdaar die onjuiste toeschrijving? Het stuk is in 1905 aangekocht en dat was de tijd toen de historici en filologen zich in het hoofd hadden gezet, dat Constantijn de jonge niet deugde, en aannamen dat de beroemde Christiaan volmaakt was. Nu krijgt degenen aan wie deze brief gericht is een zedepreekje van Zus, op vriendelijke toon maar terecht. Blijkbaar kon iemand omstreeks 1900 zich niet voorstellen, dat

Afb. 30

Afb. 30 *Suzanna Doublet-Huygens. Olieverfschilderij door Caspar Netscher, 1669. (Coll. Van Aalst, Hoevelaken)*



Haer den 1 April. 1663.

Monsieur mon Frere

Ve goeie overkomst tot Brussel toe daer
lesken wij Tijdinge van gehoort. ich hoop dat
wij haest het selde van Parijs oock zullen
verstaen. te Antwerpen hoort ich wel dat Ve
oock al met de selve civilisest ontfaenger
zijdt geweest getijdt wij en ons getijde voor dese
behalven dat Ely so een extraordinaerie naem
van d. Siego geprefereert geweest heest. met zijn
Pice de Devotion avec des Parolles Flamendes
compose d'un Ruy, int Lait d'une Saravande.

Afb. 31 Aanhef van de brief van Suzanna Huygens aan Christiaan, de dato april 1663. (Coll. Universiteitsbibliotheek, Leiden)

Christiaan zijn schulden niet betaalde, en dat nog wel een schuld voor zoiets frivools als kant.

Het valt op, dat Suzanne die als kind hemden voor de broers moest naaien⁵⁰ en als meisje had te zorgen dat ze schoon linnen meekregen op reis, allermint een nederig doetje was. Ze is acht jaar jonger dan Christiaan, maar spreekt hem toe met enige autoriteit. Merkwaardig is ook dat zij, sinds haar huwelijk de enige in goeden doen, een jaar en langer blijft praten over terugbetaling van het voorgesloten geld.⁵¹ Over de vele voorstellen tot betalen of ruilen is hierboven al gesproken en de meeste personen die een rol spelen, zijn al genoemd. Zie voor de overigen noot 53.

Brief van Suzanna aan Christiaan

Afb. 31 Nu eerst het woord aan Suzanna Huygens, huisvrouw van Philips Doublet, heer van Moggershil, na de dood van zijn vader Heer van St Annaland. Daar haar brief hier voor het eerst gepubliceerd wordt, breng ik die niet in moderne spelling over.

Monsieur mon Frere

UE goeie overkomste tot Brussel toe daer hebben wij Tijdinge van gehoort.⁵² ick hoop dat wij haest hetselvede van Parijs oock sullen verstaen. te 'Antwerpen hoor ick wel dat UE oock al met de selfde civiliteit ontfangen sijdt geweest gelijk wij en ons gelijcke voor deese, behalven dat Ghij op een extraordinaerise manier van D. Diego⁵³ geregaeleert geweest hebt. met sijn Piece de Devotion avec des Parolles Flamendes composé d'un Jüif, sür L'air d'une Sarabande, dat moet om de waerheijdt te seggen wel wat ongemeens sijn. maer heeft het naer advenant niet beeter geweest als de rest van sijn compositie daer hij mij soo meenighmael meede geplaegt heeft soo sou ick wel gelooven dat het U óock verdrietich genoch gevallen moet hebben deese droevige historie aen te hooren. Broer van zeelhem is nae Leerdam op de verpachting, en komt niet voor mergen of overmergen weer om, soo dat UE met deze Post van hem apparentelijck geen nouvelles sien en sult, en Broer Lodewijck is eens gins en weer met Leewen⁵³ en sijn Huijsvrouw en mijn Man nae Amsterdam, die maecken oock staet int lest van de weeck weer hier te sijn. Soo weet ick niet of Ghij van deesen Broeder oock wel brieven sult hebben. nú ick weet niet beeter of sij sijn noch altemael kloeck en gesont, was het met UE anders het waer mij van herten leet. gelieft vorders noch te weten als dat die Jüffrouw úijt de Lijwaet winkel⁵³ daer ick UE die kant hebn helpen koopen 4 of 5 daegen nae UE vertreck hier aen mij quám vraegen of mij enige last gelaeten was om de kant te betaelen die Ghij daer gekogt hadt, en dat UE haer belast hadt nae enige daegen om haer Gelt te koomen, en dat sij doen verstaen hadt dat de Joncker⁵³ vertrocken was. dat mij om de waerheijdt te seggen een weijnigie vreemt voor quam, want om dat UE de Kant soo naeuw bedongen hadt dogt ick niet of soudt de selve al met eenen betaelt hebben. gelieft dan noch te weten als dat ick haer betaelt hebbe, en hielt mij of mij daer half last toe gelaeten was, want siet mon Frere ick sou niet geern gehadt hebben dat dit wijf daer van sou hebben gaen snappen, in veel Huijsen daer ick weet dat sij seer Famillaer is. want om de waerheijdt te seggen als m'en de lúij verdachtvaert om te kommen, soo behoort men hún te geeven dat haer toe komt. nu siet Ghij dat ú credit bij mij noch sooveel beeter is, en dat ick gesorgt heb U eer te salveren. als UE weer hier komt denck ick dat wij reekenen sullen, of moogelijck soo Mama⁵³ of mijn Man iets ontbieden úijt Vranckrijck sullen wij 't op die rekenng dan oock wel vinden. Mevrouw de Drostin van Craenendonck⁵³ is van de weeck hier gearriveert met haer kleijnste kindt en Minne en koetsier en kaemenier, en dan noch een kleijn Lackeijtte, en te vooren wasser haer heer en Man met noch twee groote Estaffiers. denckt eens wat een considerablen ogmentatie dat deesen Treijn maeckt in de Famille van onse Matante.⁵³ Meeser Meerten⁵³ is met haer gelijk van den Bosch gekoomen en seijdt dat sij schoonder als ooijt is, Men Heer Oversteijn⁵³ heeft haer oock de Eer gedaen van haer tot hier toe te convojeren. ick hebse noch niet gesien, maer t'en sal niet lang verlopen of wij sullense gaen visiteren, hoewel ick niet en pretendeer seer Particuliere vrinschap met haer te hóuden, t'is een kluglich vrouwmensch nae datter de Lúij van sprecken.

gelieft onser aller ootmoedige gebiedenis te doen aan Papa, en vergeet hem niet te seggen hoe seer wij nae sijn thújskoomen verlangen. Den Edelen Heere Cleize⁵³ moet oock seer vrindelijck gesalúeert sijn, recommandeert hem toch lange brieven aan Toot te schrijven, daer hebben wij dan oock een luttie vreugt van. Adieu cher

Frere ick wil hoopen dat wij somtijts evenwel een Lettertie sullen sien, al ben je geen Historie schrijver wij sullen ons noch met een luttie minder contenteren. Adieu Je demeure

Vostre tres affectionnée soeur
et Servante
S. Huijgensdr'

Zo schreven die kinderen Huygens aan elkaar, in hun jonge jaren, als volwassenen en op hun oude dag, over werk en huiselijk leven, soms ernstig, graag lachend en spottend, ongeneerd kritisch en onvoorwaardelijk aan elkaar gehecht.

Noten

1. Universiteitsbibliotheek Leiden, Westerse handschriften, Hug. 37. Monsieur mon cher oncle/Mama me dict que je vous escrive que jay ette a Hofwick ou il fait si bau comme en paradis et qu'elle voudroit bien aller tous les jours et quelle est bien mari de se que mon oncle ne si trouvez point pour manger des cerises en de grouselles dont le jardin est tout rouge. Mon cher oncle je prie Dieu que vous mainteinne en bonne santé et que vous m'aime tousjours je suis/Monsieur mon Oncle/Vostre tres humble servante Constance de Wilhem/1e 4 Jullet 1645 Onvolledige samenvatting in J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, (1608-1687). 6 delen. 's-Gravenhage 1911-1917. Dl. IV, p. 168.
'Tet' in *Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens*, 22 delen, La Haye, 1888-1950, deel I, p. 292, deel IV, p. 179, 227, deel V p. 34, deel VI p. 42, 120 (Christiaan spot met de naam van een huwelijkskandidaat, Popka Hemda), 257, deel VII p. 113 (Christiaan schijnt zelf haar het hof te maken). Verder in *Journal van Constantijn Huygens den zoon*, 6 delen, Utrecht 1876-1906, deel I p. 410, 446, 452, 503, 504, 506, deel II p. 32, 33, 194, 274, 285-287, 289, 295, 318, 381, 410, 413, 422, deel III 67. Zie ook Elisabeth Keesing, *Constantijn en Christiaan*, Amsterdam 1983, p. 137.
2. A.C.G.M. Eyffinger en A.R.E. de Heer, *Huygens herdacht*, Den Haag 1987, p. 132, par. 140.
3. Constantijn Huygens, *Hof-wijck*, r. 2634-2637 en 2648-2652.
4. Constantijn en Lodewijk in Breda, *Oeuvres Complètes* (noot 1), p. 61, 70, 87 (de professoren), p. 81, 82, 103, 105 (de pret). *Constantijn en Christiaan* (noot 1), p. 26.
5. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 100.
6. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 16-18.
7. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 340.
8. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 360 ('die biljetten van achthonderd frank bezwaren hem te zeer, zoals hij ongetwijfeld niet voor jullie verbergt, evenmin als voor mij die mijn aandeel heb in de zuinigheidspreken.' (PM Die 'biljetten' moeten wisselbrieven geweest zijn). Verder over geld: in Parijs *Oeuvres Complètes*, deel I, p. 349-351, 356, 361, 367. Christiaans brief met verbeteringen: Universiteitsbibliotheek Leiden, Westerse handschriften, Hug. 45.
9. H.A. Hofman, *Constantijn Huygens (1596-1687)*, Utrecht 1983, p. 28 en 29.
10. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 420. 'Toen we ons jaargeld met hem regelden, viel de haardos nog niet in de berekening en nu zou men er niet zonder

- kunnen.' Verdere pruikenzorgen o.a. *Oeuvres Complètes*, deel IV 415, 417, deel V, p. 30, 47, 52, 429, deel VI, p. 441, 471, 504 (hier kost een pruik al 85 gld, 16 st.)
11. Simon Schama, *The Embarrassment of Riches*, p. 529.
 12. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 419, 427, 455, 476; ruilkoop voor Susanna zelf, deel IV, p. 455, deel V, p. 1, 37, 44.
 13. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 415.
 14. De heer en Eyffinger, op.cit. in cat. *Huygens herdacht*, p. 127, par. 122, p. 132 par. 137, p. 133 par. 141.
 15. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel III, p. 389.
 16. *Oeuvres Complètes* (noot 1) deel V, p. 30.
 17. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 256 (in kroeg), 274 ('wij zoons'), 284 (geen zin), 285 (zelf aangeboden).
 18. *De heer en Eyffinger*, op. cit. in *Huygens herdacht*, p. 102, par. 57, p. 133, par. 145, p. 135, par. 150.
 19. *Oeuvres Complètes*, (noot 1), deel VI, p. 151, IX, p. 38 (Christiaan), deel IV, p. 455 (Susanna)
 20. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel III, p. 395, 431, deel IV, p. 133
 21. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel XXI, p. 235.
 22. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel VI, p. 123.
 23. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 417.
 24. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel III, p. 302, 370, 387, 388, 396, 408, 409.
 25. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel V. p. 52, 429.
 26. Zie Elisabeth Keesing, *Het volk met lange rokken*, p. 133, 134; *Journal van Constantijn Huygens den zoon* (noot 1), deel IV, p. 184.
 27. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 402.
 28. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 182, 343, 364, deel III, p. 202, 413, 169.
 29. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 455.
 30. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 322, 420, 475, (unicus) deel V, p. 48 en 53 (Doublet en Christiaan over schaking).
 31. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 348.
 32. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel V, p. 30 (liever alleen), deel III p. 210 (vrouwen in Spanje).
 33. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IX, p. 210 (de onbekende in Rijswijk) deel III, p. 304, 431, IV 68, 91, 137, 183, 212, 271, 341, 346, XXII 557 (het Franse meisje), IV 394, 396, 401, XXII 600 (de Engelse), deel IV 33, 63 (zangeres). Zie ook *Constantijn en Christiaan* (noot 1), p. 64, 69, 123, 137, 142.
 34. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I p. 111 (drinkliedje), 359, 361 (afb.), 364
 35. De Heer en Eyffinger, *Huygens herdacht*, p. 110, par. 83. *De gedichten van Constantijn Huygens*. Naar zijn handschrift uitgeg. d. J.A. Worp. 9 delen. Groningen 1892-1899. Deel VI, p. 6. (Foei, jongelui).
 36. Haagse Gemeentearchief Ce 110 (zie afb.) (rebusboekje). *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel III, p. 146, 169, 193, IV p. 278, 464, 465, deel VI, p. 290 (mode).
 37. *Oeuvres Complètes* (noot 1) deel XXI, p. 528, 746 (vrolijkheid nodig), deel I, p. 182, 293, 353, deel III p. 178, 201, 210, 408, deel V p. 26, 42, deel VI, p. 175, 267, 290 (lachen om brieven), deel IV 374 (het spookbed).
 38. De Heer en Eyffinger, *Huygens herdacht* (noot 2), p. 126, par. 119, p. 141, par. 171, *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 293.
 39. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, p. 411 en 419 (zijn brieven), 364 (bon gazetier).

40. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel I, 167, 462 (broers als bode), deel III p. 387, IV 68 (boos op Lodewijk), deel IV, p. 226 (regenboog), deel XXII, p. 783 (instrument), deel IV, p. 7 (L. begrijpt niet).
41. *Oeuvres Complètes* (noot 1), 'machine ro(u)anesque': deel IV, p. 465, deel V, p. 6, 25, 39, 162, deel VI p. 71, 80, 44, 67, 84, 171 (Lodewijks voorstel), 174, 186, 188, 200, 206, 210, 211, 224, 227, 237, 249, 216, 237, 399.
42. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel VI, p. 344, 482, 484, 518 (Lodewijk), deel IV, p. 192 (Huygens).
43. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV 362, V78 (H. neemt iets), deel V, p. 57 (kamerjas), deel IV 102, 104, 125, 197 (camera obscura).
44. *Oeuvres Complètes* (noot 1), Deel IV, p. 167, 256, 284, 289, deel V, p. 326 (H. praat te veel).
45. *Oeuvres* (noot 1), deel IV p. 96, deel IX p. 47 ('papa' sparen).
46. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel III, p. 249. Vertaling: 'in een van de mooie lanen van uw aards paradijs, waarvan hij mij zo'n mooie beschrijving heeft gegeven.'
47. *Oeuvres Complètes* (noot 1), deel IV, p. 179 (fruit), deel V, p. 107 (pest), deel IV, p. 166 (Nicht roept).
48. *Oeuvres Complètes*, deel IV, p. 109.
49. J. Smit, *De grootmeester van woord- en snarenspeel, Het leven van Constantijn Huygens*, 's-Gravenhage 1980. p. 287, 288. L. Strenght, *Constanter. Het leven van Constantijn Huygens*, Amsterdam 1987, p. 114, 115.
50. *Journal van Constantijn Huygens den zoon* (noot 1), 103, 113, 158, 239, 241 (1676). Universiteitsbibliotheek Leiden, Westerse handschriften, Hug 34, brief van 12 mei 1684 en 12 februari 1685.
51. Universiteitsbibliotheek Leiden, Westerse handschriften, Hug. 48.
52. De Heer en Eyffinger, *Huygens herdacht* (noot 2), p. 149, par. 190. *Oeuvres Complètes*, deel II, p. 206.
53. De in de brief genoemde personen, voor zover hierboven niet beschreven:
 - a) *Don Diego Duarte* (geb. Antwerpen; overl. in Amsterdam na 1687: een van Huygens' allerlaatste brieven is tot hem gericht). Suzanna praat nogal patroniserend over hem; Huygens was altijd vol lof over 'de Antwerpse Parnas', 'dat huis van muziek.' (zie *Het volk met lange rokken*, p. 127, 128, 130, 132, 133. Constantijn de jonge kwam vaak bij de Duartes, vooral voor de schilderijen (*Journalen*, noot 1, deel IV passim; op p. 236 zit hij ook lang met Diego te praten). Diego's multiculturele compositie was door Christiaan beschreven in zijn brief van 26 maart 1663 aan Lodewijk. (*Oeuvres Complètes*, deel IV, p. 322).
 - b) *Van Leeuwen*. Diederik van Leiden van Leeuwen (1625-1682), burgemeester van Leiden. Een grote vriend van alle Huygens-broers. Zijn vrouw was Alida Paets Wdr.
 - c) *de juffrouw uit de 'Lijwaet winkel'*. In 1665 (*Oeuvres Complètes*, deel XXII, p. 371) betaalde Christiaan een 'rekening van swarte kanten' aan Alida Struys (f. 117.-). Of dat dezelfde is, kunen we niet weten. De kant voor Suzanna's bruiloft in 1660 kwam van 'Marg. Shortus, Lywatieische' (*Nadere bijzonderheden betreffende Constantijn Huygens en zijne familie*, 1851, p. 31).
 - d) *de jonker* = Christiaan
 - e) *Mama*. De moeder van Doublet, Geertruid Huygens (1599-1680), zuster van Huygens.

- f) *de Drostin van Craenendock*. Catharina Bergaigne, die zich in 1655 had laten schaken door haar neef Christiaan Huygens, zoon van Maurits Huygens. 'Neef Tiaen' was drost van Kranendonk (tussen Den Bosch en Breda).
- g) *Matante*. Petronella (van) Campen, de hertrouwde weduwe van Huygens' broer Maurits.
- h) *Meester Maerten*. Een van de vele neven Zuerius in 's-Hertogenbosch.
- i) *de heer Oversteyn*. In Breda wordt tussen 1530 en 1540 een adellijke familie Oversteyn vermeld (S.W.A. Drossaers, *Het Archief van de Nassausche Domeinraad*, deel II, Inv. nr 1029, regest 305, 307, 531). Blijkbaar leefde er in de zeventiende eeuw nog een afstammeling, die de schone Drostin van Craenendonck wel wilde vergezellen.
- j) *de edele heer Cleize*. Sebastien Chièze, lid van het Parlement van Orange. Hij was een Protestantse Fransman en, vooral tijdens Huygens' verblijf in Parijs, een grote vriend van de Huygensen, hij deelde in veel van hun scherts.

Christiaan Huygens op Hofwijck; de laatste jaren van een befaamd geleerde

Peter de Clercq

'Hofwijck, 4 mei 1688.

Sinds vijf dagen ben ik nu hier in mijn nieuwe huis en ben ik van 's morgens tot 's avonds in de weer om alles een beetje op orde te brengen, in afwachting dat mijn aanbouw (*ma galerie*) klaar is, waar mijn boeken en een deel van mijn meubels een plaats zullen krijgen. Ik ben in die tijd nog niet in Den Haag geweest, noch heb ik vandaar enig nieuws ontvangen, en zo krijg ik een voorproefje van het eenzame leven waaraan ik zal moeten trachten te wennen. Wat me wel enigszins verdriet is dat ik de middag- en avondmaaltijden in mijn eentje moet gebruiken; maar ja, dat moeten de gekroonde hoofden ook'.¹

Afb. 2

Met deze wat droeve woorden begon Christiaan Huygens, nu juist drie eeuwen geleden, een brief-een van de honderden die zij elkaar schreven-aan zijn oudere broer Constantijn. Hij zat temidden van de wanorde van een verhuizing en een verbouwing, wat zijn humeur geen goed zal hebben gedaan. Misschien gingen zijn gedachten wel eens terug naar het Hofwijck, zoals zij het samen voor het eerst hadden leren kennen. Bijna een halve eeuw was verstreken sinds hun vader zich dit buitenverblijf aan de Vliet had laten bouwen, een half uur gaans weg van het hof, waar hij zijn drukke ambtsbezigheden had. Dat was in 1640 geweest, Christiaan was toen elf jaar oud. Hij kon er naar hartelust spelen met zijn broertjes en zijn zusje. Zij kijken ons alle vijf aan vanaf het groepsportret, waarop de schilder Adriaan Hanne-

Afb. 32

man juist in dat jaar 1640 Constantijn Huygens sr. met zijn kroost heeft vereeuwigd. Wat was er veel gebeurd sindsdien! De Christiaan, die nu vanaf Hofwijck aan zijn broer schreef, was bijna zestig, een internationaal beroemd geleerde met een enorme staat van dienst. Ook van deze, de oude, Christiaan kennen wij de gelaats-trekken, omdat de Franse schilder Pierre Bourguignon, kort tevoren uit zijn geboor-teland naar de Nederlanden uitgeweken, deze in olieverf vastlegde. Het zou het laatste portret worden dat we van Christiaan hebben. Een neef, die als jongen zijn beroemde oom toen heeft gekend, beschreef het later als 'Conterfeytsel van hem van Bourguignon in het laest van syn leeven gedaen en van soodaenigen weesen kleedije, als hy aen my wel het meeste in gedagten is ingeprint gebleeven'.² Wij begrijpen hieruit dat Christiaan, nadat in 1687 zijn vader op hoge leeftijd was overleden, geruime tijd als een weeskind rouwkleding droeg. Dit moge ons voor een al oude man wat verwonderen, de grote gehechtheid die eruit spreekt is te begrij-pen. Christiaan is nooit getrouwd en heeft, wanneer hij in Nederland verbleef, steeds weer bij zijn vader gewoond.

Vader en zoon

Beroemde zoon van een beroemde vader. Constantijn sr. was de renaissance-man, die zich meer dan verdienstelijk maakte op vrijwel alle terreinen des levens. Chris-



Afb. 32 Christiaan Huygens op bijna 60-jarige leeftijd. Olieverfschilderij door P. Bourignon, circa 1668. (Coll. Koninklijke ANederlandse Akademie van Wetenschappen, 'Het Trippenhuis', Amsterdam)

tiaan was niet alzijdig als zijn vader. Zeker, hij was een geschoold jurist, een goed latinist ook; hij tekende verdienstelijk en zong en musiceerde. Toch lagen zijn werkelijke begaafdheid en belangstelling uitsluitend in 'de wetenschap, of liever dat deel der wetenschap dat juist in die tijd als *scientia* bij uitstek zich van het domein der *literae* voorgoed begon af te zonderen, de wetenschap der natuur'. Van dit uiteendrijven in de 17e eeuw van de twee culturen, van het ontstaan van aparte alfa- en beta-wetenschappen, is Huizinga, die wij hier citeerden, zelf een exponent bij uitstek. Immers, in zijn analyse van de Nederlandse beschaving in de 17e eeuw staat de kunst

centraal. De wetenschap, waarvan Christiaan Huygens de meest schitterende vertegenwoordiger was, wordt in één bladzijde afgedaan. En niet alleen uit plaatsgebrek, maar vooral ook omdat, naar hij zelf opmerkt, zijn eenzijdig historisch geschoolde blik Huizinga niet toeliet al te diep in de geest van Christiaan door te dringen.³ Vader Constantijn had de gedachtenvluchten van zijn geleerde zoon nog wel kunnen volgen, al zal, wanneer de wiskunde al te ingewikkeld werd, de zee ook voor hem wel eens te hoog zijn gegaan.

Tegenover zijn vader was Christiaan dus in zekere zin een specialist, maar daarin was hij op zijn beurt weer zo overrompelend *veelzijdig*, dat men zijn werk onmogelijk onder één noemer kan brengen. Een opsomming:

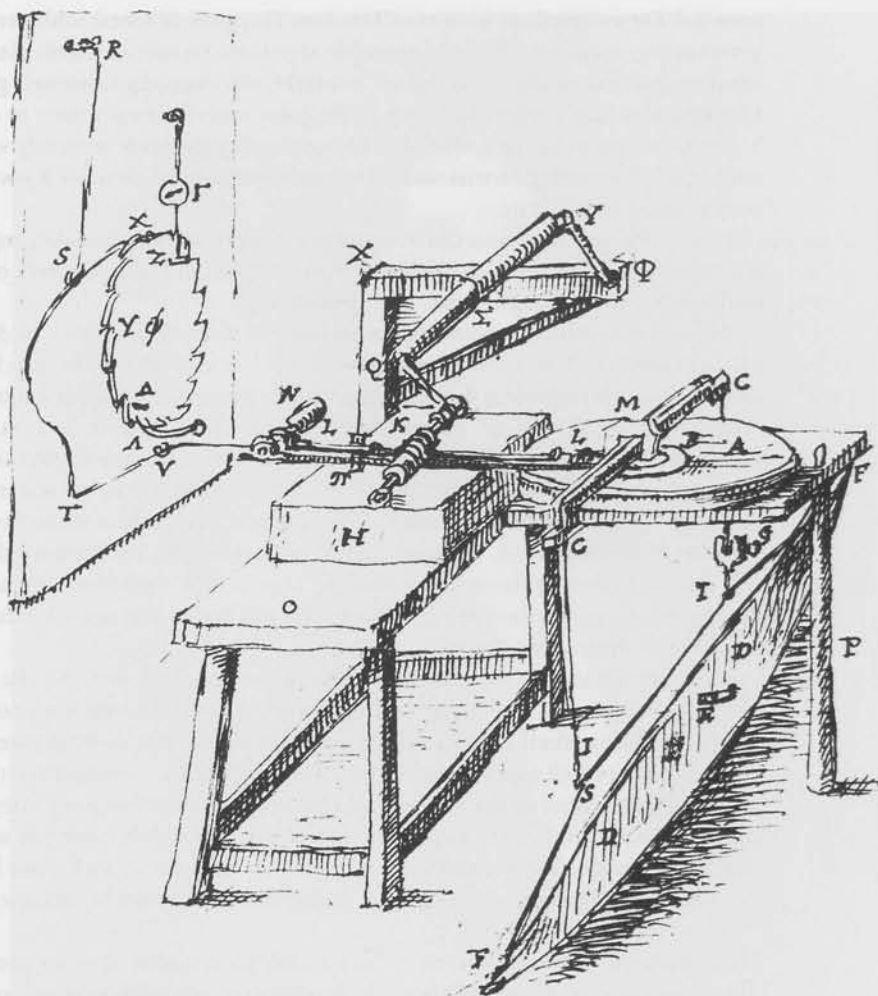
'Hij was één van de grootste wiskundigen van zijn tijd, ook één van de grootste astronomen, en deed fundamenteel werk op het gebied van de mechanica, de slingertheorie (onder meer de uitvinding van het slingeruurwerk), de lichttheorie, de lengtebepaling op zee, de geometrische optica. Maar ook de lijst van kleinere bijdragen is lang, en omvat zo uiteenlopende terreinen als kosmologie, microscopie, muziektheorie, geluidsleer, electriciteit en magnetisme, en zo gevarieerde technische vondsten als een buskruitmotor, een waterpas, een verbeterde luchtpomp, een verbeterde toverlantaarn, een verbeterde reiskoetsvering, een verbeterde barometer, een verbeterd systeem om lenzen te slijpen, een verbeterd oculair, tal van pogingen om een uurwerk te construeren dat aan boord van een schip nauwkeurig de tijd blijft meten, enzovoort'.⁴

Men zou haast vragen: was er binnen de wetenschap wel iets dat hem niet bezighield? Toch wel. Christiaan had bijvoorbeeld geen interesse voor botanie; ook had hij geen hoge dunk van de chemie.⁵ En wat hij met zijn vader gemeen had was een volstrekt gebrek aan sympathie voor zulke, de 'echte' wetenschap toen nog zo nauw rakende, zaken als magie en astrologie. Een 'ellendige dweperij' noemde hij dit laatste.⁶ Toen een dochter van stadhouder Frederik Hendrik, voor wie sterrenkunde en sterrenwichelarij waarschijnlijk één pot nat was, hem verzocht haar horoscoop op te stellen, weerde hij dat met grote stelligheid af: dààr liet hij zich niet mee in.⁷

Christiaans wetenschappelijk en technische talenten traden al vroeg aan het licht. Als negenjarige knaap was hij ijverig in de weer met een aardglobe, waaraan hij het op- en ondergaan van de zon in de verschillende seizoenen bestudeerde.⁸ Dit gefascineerd-zijn door het heelal is een rode draad in zijn latere werk. Ook zijn affiniteit met de technische kant van het wetenschappelijk bedrijf-lenzen slijpen, klokken maken, instrumenten bouwen-zat hem in het bloed. Wij lezen in de familie-kroniek, waarin zijn vader de vorderingen van de kinderen optekende, hoe graag Christiaan zijn vrije uren besteedde 'aen Molenties en andere modellen te maeken, selfs tot een draeybank toe, die hy in dit jaer soo by een hadde weeten te knusselen dat hy al eenigh goed daer op begon te draeyen'. Hij was toen 14 jaar.⁹

Men kan zich afvragen of een jongen van goede stand als Christiaan zich niet verlaagde door zich als een handwerker met dit 'geknussel' bezig te houden. Een anecdote wil dat Constantijn sr. zich beledigd voelde toen er een brief van een Franse minister werd bezorgd, gericht aan zijn zoon, 'de heer Huygens, mathematicus'. Kennelijk wekte dit woord 'mathematicus' associaties met praktische beroepen: 'Ik dacht niet, dat ik ambachtslieden onder mijn kinderen had; hij schijnt hem voor een van zijn vestingbouwingenieurs te houden'. Het is zeker juist, zoals Van Berkel hierbij opmerkt¹⁰, dat een man als Constantijn Huygens zich in dienst der

Afb. 33



Afb. 33 *Lenzenslijpmachine van Christiaan Huygens. (Coll. Universiteitsbibliotheek, Leiden)*

Oranjes aristocratische allures had aangemeten en zo zijn eigen ideeën had over wat wel en niet met de waardigheid van zijn familie strookte. Zelfs een gesalarieerde positie als hoogleraar aan een universiteit zou beneden Christiaans stand zijn geweest. Inderdaad heeft Christiaan altijd, als privégeleerde, van het geld van zijn vader geleefd, en in zijn glorieuze Parijse jaren van het ruime jaargeld, dat hem als leider van de Académie des Sciences door Lodewijk XIV werd verleend. Maar het 'knusselen' zal de trotse vader niet hebben gehinderd. Het werken aan een draai-bank gold lange tijd juist als een elegante bezigheid, waaraan zelfs prins en prinsessen zich met liefde konden wijden.¹¹ In zijn grote autobiografische gedicht *Cluys-werck* uit 1681 noemt Constantijn sr. zelf het een tijdverdrijf, waaraan hij plezier beleefde.¹²

Een Europees geleerde

Reeds als zeventienjarige trad Christiaan in correspondentie over wis- en natuurkundige vraagstukken met de Franse geleerde pater Mersenne. Brieven waren in die tijd zonder congressen en vaktijdschriften het aangewezen verkeersmiddel voor de geleerde wereld, en Christiaan heeft zijn gehele leven actief deelgenomen aan deze internationale uitwisseling van ideeën. De eerste tien delen van zijn *Oeuvres complètes* zijn gevuld met de bijna 3000 bewaarde brieven, die hij schreef en ontving.

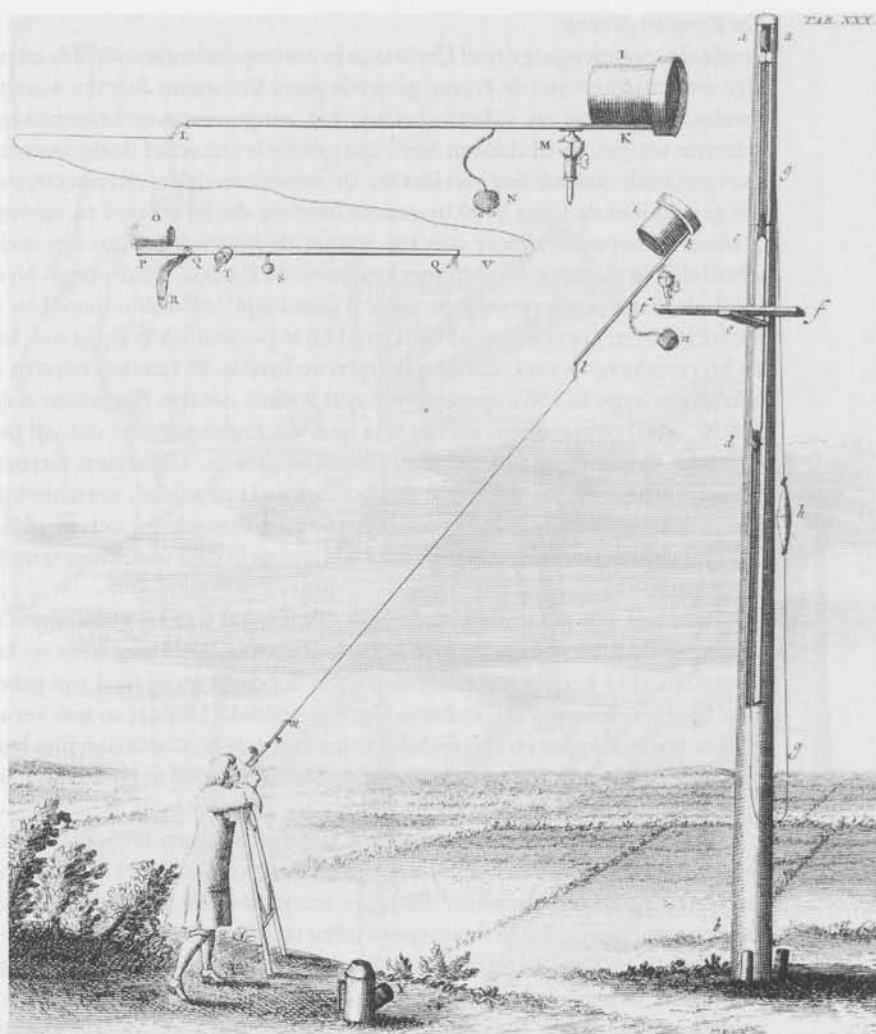
Maar hij beperkte zich er niet toe, vanuit de beschutting van zijn ouderlijk huis schriftelijk in discussie te gaan met het geleerde Europa, waarbinnen hij omstreeks 1660 als een der allergrootsten gold. Tijdens zijn herhaalde bezoeken aan Parijs (vanaf 1655) en London (vanaf 1661) trad hij in persoonlijk contact met hen, die net als hij rusteloos op zoek waren naar nieuwe kennis. In Londen vonden dezen een brandpunt in de in 1661 opgerichte Royal Society, waarin Christiaan al spoedig als 'fellow' werd opgenomen. En het was naar dit Engelse model dat vijf jaar later in Frankrijk de Académie des Sciences werd opgericht. Christiaan, beroemd als de 'grand mathématicien, inventeur de l'horloge de la pendulle', werd hierbij van meet af aan betrokken. Tegen een vorstelijk jaargeld vestigde hij zich in 1666 in Parijs, waar hij vijftien jaar lang een leidersrol zou spelen in deze nieuwe wetenschappelijke organisatie.

Helaas was zijn gezondheid niet sterk. Tweemaal was hij gedwongen zijn ruime woning in de Bibliothèque Royale te verlaten om in Den Haag weer op krachten te komen. In 1681 keerde hij ten derden male doodziek terug naar zijn geboorteland, naar later bleek voorgoed. In Parijs was het politieke klimaat zo zeer veranderd dat er voor een Hollander en een godsdienstige vrijgeest als Christiaan niet langer plaats was in de Académie. Hij was ontslagen en bleef voorgoed in Nederland, waar hij-bij zijn vader inwonend-zijn werk voortzette.

In zeker één opzicht zal hij met deze noodgedwongen terugkeer naar Holland gelukkig geweest zijn. Nu kon hij met zijn broer Constantijn het slijpen van kijkerlenzen weer oppakken, waaraan ze als jonge mannen in de jaren vijftig al zo intensief hadden samengewerkt. In deze vroege jaren tachtig valt ook de befaamde oplossing van Christiaan voor het knellende vraagstuk van de toenemende lengte van de telescopen. Grotere vergrotingen en daarmee: meer details zichtbaar aan de hemelkonden alleen bereikt worden door de brandpuntsafstand van de objectlenzen (de lenzen aan de verre zijde van de telescoop) te verlengen. Nu was dit voor goede, geduldige lenzenslijpers en dat waren de beide broers Huygens wel op te lossen. Het grootste probleem lag echter bij de buis, waarin deze lenzen gevat moesten worden. Hoe maak je een smalle houten buis van wel dertig meter lengte zo, dat hij niet doorbuigt door zijn eigen gewicht en niet zwaait in de wind? Christiaan liet eenvoudig de hele buis weg, monteerte de objectlens schuin aan een staande mast en keek er door zijn ooglenzen vanaf de grond doorheen langs een draad, waarmee hij de objectlens kon richten. Hij publiceerde zijn vondst in 1684 in de *Astroscopia compendiaris*, de *Vereenvoudigde methode om de hemellichamen te observeren*.

Afb. 34

Leefde en werkte Christiaan in deze jaren veel op Hofwijck? Als we het echtpaar Romein mogen geloven wel. 'In zijn Parijse jaren vluchtte hij telkens naar de rustige sfeer van Hofwijck terug', heet het in hun biografische schets van Christiaan. En over de jaren na zijn ontslag: 'Tot 1687 woonde hij met zijn oude vader samen op Hofwijck'.¹³ Misschien vonden zij het aldus opgeroepen contrast tussen het bruisen-



Afb. 34 De buisloze kijker van Christiaan Huygens. Gravure in zijn *Astroscopia compendiaris*, 's-Gravenhage, 1684.

de leven aan de Seine en de serene rust aan de Vliet wel passen in het toch enigszins literaire karakter van hun *Erflaters*. We vinden er echter geen ondersteuning voor in de grote Huygens-biografie van Vollgraff, die toch wel degelijk alert was op de exacte topografie-Den Haag of Hofwijck²-van Christiaans activiteiten. ¹⁴ Christiaan hield geen dagboek bij. Wij kunnen zijn verblijfplaats daarom alleen indirect opmaken uit zijn brieven en aantekenboekjes, of uit terloopse opmerkingen in zijn publicaties over de plaats waar hij bepaalde observaties deed. Wij weten daaruit in elk geval dat de mast voor de buisloze kijker niet op Hofwijck stond, maar in de tuin van de ouderlijke woning aan het Plein in Den Haag. ¹⁵ En ligt het ook niet voor de hand dat zij daar, in hun gerieflijke ruime huis in de stad, de meeste tijd verbleven, en

alleen naar het zoveel kleinere, primitievere Hofwijck trokken wanneer het seizoen daartoe uitnodigde?

Hofwijck verbouwd

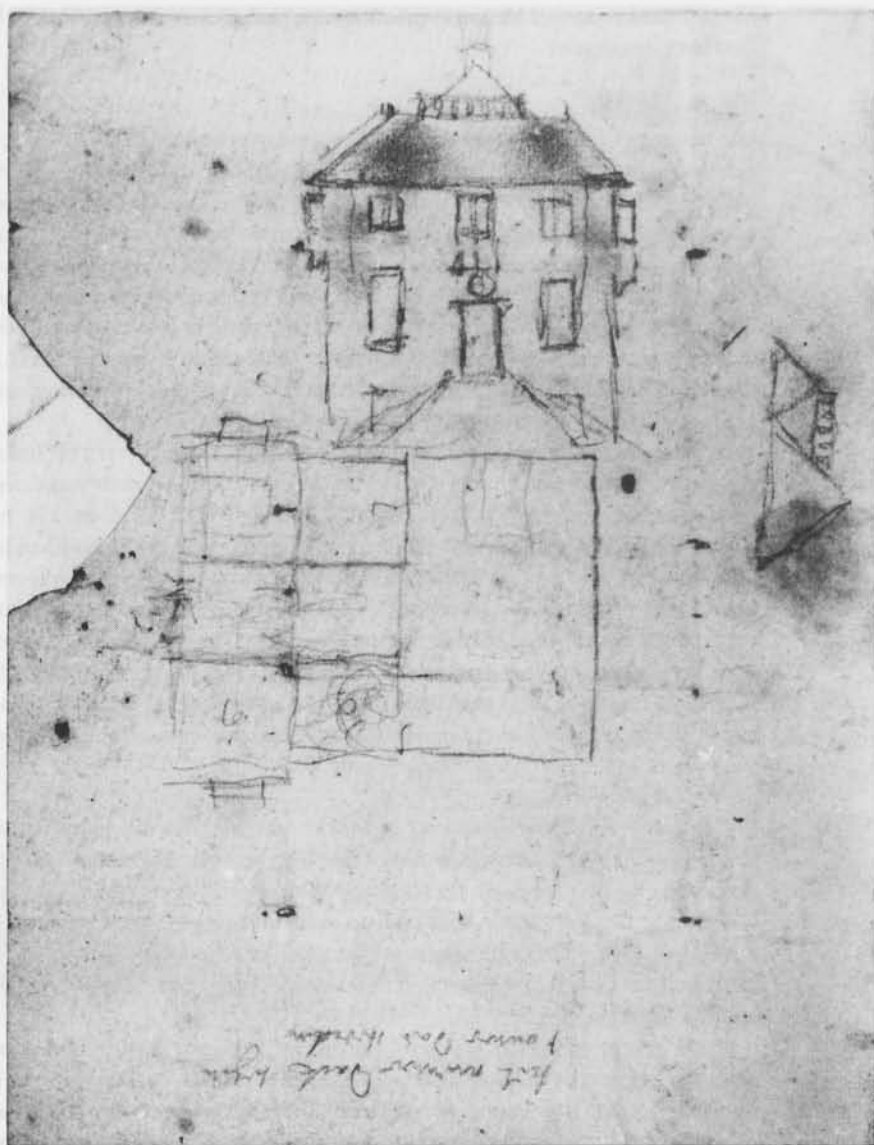
Dat het in het familiebuiten aan de Vliet, ondanks vaders lange lofzang, toch maar behelpen was geweest, bleek wel nadat de oude Constantijn sr in maart 1687 was overleden. Hofwijck bleef het ongedeelde eigendom van zijn drie nog in leven zijnde zoons. Na overleg kreeg Christiaan het aanbod, er zijn intrek te nemen. In december van dat jaar schreef Christiaan aan broer Lodewijk dat hij besloten had dit aanbod aan te nemen, 'zowel om de huurkosten van een woning of appartement in Den Haag uit te sparen, alsook omdat ik meen dat, als ik er iets tegenaan bouw om het huis te vergroten en er mijn bibliotheek te plaatsen, ik er heel plezierig zal kunnen wonen. Ik denk niet dat je kunt vermoeden hoe ik mij die uitbreiding, waarover we het bij ons eerste onderhoud hebben gehad, voorstel'.¹⁶

In de huidige museale inrichting van Hofwijck is het vertrek links naast de vestibule als bibliotheek ingericht met een keuze uit de werken van Constantijn sr. en tijdgenoten. Het zal echter duidelijk zijn dat, als het in de 17e eeuw al als bibliotheek diende, dit vertrek op geen stukken na de ruimte bood aan het boekenbezit, dat een geleerde als Christiaan Huygens aan het eind van zijn leven bijeengebracht had. Wij kennen zijn bibliotheek nauwkeurig, omdat deze in oktober 1695, kort na zijn dood, werd geveild in Den Haag. De gedrukte catalogus vermeld 3325 titels verdeeld over 'libri mathematici' (406 stuks) en 'libri miscellanei' (2919 stuks); daarnaast nog tientallen prentenseries en kunstboeken.¹⁷ Dat Christiaan, toen hij had besloten zich permanent op Hofwijck te vestigen, een aanbouw voor zijn boeken wilde laten maken is dan ook begrijpelijk.

Uit zijn correspondentie valt op te maken dat het niet bij plannen bleef. In de volgende brief, die Christiaan aan Lodewijk schrijft, komt de aanschaf van de benodigde bouwmaterialen ter sprake.¹⁸ Wanneer hij er eind april zijn intrek neemt is men nog bezig¹⁹, maar kort daarop is de verbouwing toch gereed, want in de zomer van 1688 schrijft hij aan een Franse kennis: 'Ik woon hier in een buitenhuis dat mijn vader heeft laten bouwen op een mijl buiten Den Haag. Ik heb hier zojuist mijn bibliotheek ingericht'.²⁰

Naast geschreven aanwijzingen bezitten we een paar intrigerende potloodkrabbels, die Christiaan maakte achterop een brief die hij ontving juist in die dagen, waarin hij over zijn aanbouw nadacht. Deze tekening is bij mijn weten nooit gepubliceerd²¹ en verdient een nauwkeurige analyse. Kennelijk wilde Christiaan de aanbouw aan de ingangszijde laten maken, over de volle breedte en vrijwel de volle hoogte van het huis. Het frontale aanzicht, gezien over de brug, stelt de nieuwe gevel voor die zou ontstaan. Dit wordt bevestigd door de aantekening onderop: 'het nieuwe dacktegen t ouwe doen werden'. De schets rechts toont een soort hekwerk tussen deze beide daken, wat er misschien op wijst dat Christiaan hier een platje voor ogen stond dat als sterrenwacht kon dienen. De plattegrond in het midden, tenslotte, verwacht door zijn oriëntatie, hij is namelijk een slag naar links gedraaid ten opzichte van het gevelaanzicht. We ontwaren van rechts naar links de pronkkamer; vervolgens, van boven naar beneden, het huidige bibliotheekje, de vestibule en het trappenhuis (aangeduid door een spirqaalvormige krabbel); en tenslotte de eveneens in drieën geplande nieuwe aanbouw.

Afb. 35



Afb. 35 Potloodschets van de uitbreiding van Hofwijck met een voorbouw en een sterrenwachtje (?) tussen het bestaande en het nieuwe dak, zoals Christiaan Huygens zich voorstelde te doen uitvoeren. (Coll. Universiteitsbibliotheek, Leiden)

Het is moeilijk te zeggen in hoeverre de feitelijke verbouwing van 1688 ook werkelijk volgens dit schetsontwerp van Christiaan is uitgevoerd. Het huis schijnt na het leven van zijn bouwheer Constantijn sr. weinig topografische kunstenaars te hebben geïnspireerd; pas in het fotografische tijdperk zijn ons enkele afbeeldingen van het toen allengs verwaarloosde buiten bekend. Inderdaad is daarop een

Afb. 36 aanbouw zichtbaar, die in veel-maar niet in alle-opzichten overeenkomt met wat Christiaan voor ogen heeft gestaan.

Deze aanbouw is niet meer bewaard. Zoals bekend heeft de Vereniging Hofwijck het huis voor de ondergang behoed door het in 1914 aan te kopen. Besloten werd

Afb. 36 *De aanbouw, die bij de restauratie van Hofwijck in 1925 werd verwijderd. Waarschijnlijk was dit de aanbouw die Christiaan in 1688 liet aanbrengen om er onder andere zijn bibliotheek in onder te brengen. (Foto circa 1913, coll. Huygensmuseum Hofwijck)*



het in oude staat terug te brengen. Tijdens de restauratie door de architect H. van der Kloot Meyburg in de jaren 1925-1928 werd de aanbouw, die om onnaspeurbare²² redenen als 18e eeuwse te boek staat, verwijderd.²³ Ik kan niet nalaten te speculeren dat, wanneer de nu geopperde relatie reeds toen zou zijn gelegd²⁴, men terughoudender zou zijn geweest de bouwkundige sporen van Christiaans laatste jaren op Hofwijck uit te wissen.

De laatste jaren

Op het verbouwde Hofwijck woonde Christiaan de laatste zes jaren van zijn leven, al nam hij spoedig een pied-à-terre in Den Haag. Dit was vooral bedoeld voor de koude donkere wintermaanden, wanneer het eenzame buitenleven hem naar de keel vloog, maar het had ook een praktische reden. Het was zo ongemakkelijk steeds de laatste trekschuit van half zeven te moeten halen wanneer hij in Den Haag te doen had²⁵. Zijn koets had hij afgeschaft²⁶, noodgedwongen, want door de slechte tijden was het familiebezit ontoereikend geworden om op de oude voet door te leven. Wilde hij toch een eind uit rijden, dan mocht hij de paarden wel lenen van broer Constantijn, die als secretaris van koning-stadhouder Willem III voortdurend in Londen zat. Als hij ze maar niet in regen en sneeuw buiten liet staan, want ze waren...zo duur.²⁷

Op Hofwijck zette Christiaan zijn wetenschappelijk werk voort. Hij schreef er veel: brieven, artikelen, boeken. Tijdens zijn leven verschenen daarvan twee in druk, beide in 1690: de *Traité de la lumière*, waarin hij zijn beroemde golftheorie van het licht uiteenzette, en de *Discours de la cause de la pesanteur*, waarin hij zich afzette tegen de zwaartekrachttheorie van Isaac Newton.

Naast dit theoretische werk verloor hij allerm minst zijn belangstelling voor de praktische kant van de wetenschap. Tot het laatste toe bleef hij, die als jonge man het slingeruurwerk had uitgedacht, zoeken naar een uurwerk dat een levensnoodzaak voor de plaatsbepaling op zee-aan boord van schepen bruikbaar zou zijn; maar vergeefs.²⁸ En dan waren er zijn waaarnemingen. Op Hofwijck nam hij de microscoop weer ter hand, ook bezocht hij in deze tijd Antonie van Leeuwenhoek in Delft, die hem door zijn 'aalkijker' de bloedsomloop in de vin van een levende vis liet bekijken.²⁹ Voor zijn astronomische observaties liet hij in de zomer van 1693 op Hofwijck een houten telescoop bouwen van maar liefst 14 meter lengte. Hij deed dit, zoals hij broer Constantijn schreef, 'om heren van stand te plezieren, die mij vragen hun de maan en de planeten te laten zien' en die teveel moeite hadden met de buisloze kijker. Christiaan had deze, zoals we zagen, tien jaren tevoren in Den Haag geconstrueerd, maar was er nu zelf ook niet meer gelukkig mee.³⁰

'Dwaalstarrelingen'

In 1655 had Christiaan als eerste de mysterieuze 'handvatten', die door een telescoop aan Saturnus te zien waren, geïnterpreteerd als een losse ring. Bijna veertig jaar later richtte hij zijn zware Hofwijckse kijker wederom op deze planeet. In zijn notitieboekje vinden we een koele registratie van wat hij zag op die zomeravond in 1693. Wat we daarin niet vinden is, of hij daarbij in gedachten Saturnusbewoners op hun beurt met hun kijkers naar dat minuscule planeetje genaamd aarde zag terugkijken. Wie dit bizarre 'science fiction' vindt, leze er het boekje op na dat Christiaan juist in deze laatste jaren op papier zette en dat zijn meest gelezen werk zou worden: de *Cosmotheoros* of, zoals de Nederlandse vertaling heet, *Wereld-beschouwer of gissingen over de hemelsche aardkloten en derzelver cieraad*.

Christiaan vond het hoogmoed er van uit te gaan dat van alle planeten of 'dwaalstarren', die rond de zon draaien, 'in dit ons Aardklootje alleen al het cieraad word gevonden, alle dieren, en alle de schepselen die de dingen des Hemels met verwondering beschouwen'.³¹ Zijn gedetailleerde speculaties over de 'dwaalstarren' lijken moeilijk te rijmen met het strak-wetenschappelijke karakter van al zijn voorgaande werk. We moeten echter bedenken dat de *Cosmotheoros* past in een eeuwenlange discussie over de mogelijkheid van buitenaards leven.³² En wat men van zijn 'gissingen' ook mag denken, het boek is in elk geval een waardige afsluiting van een wetenschappelijk levenswerk door de ruimdenkendheid die erin getoond wordt, het vermogen tot relativeren van het eigen aardse bestaan. In zijn in 1656 verschenen *Iter Estaticus* had de mystieke Jesuïet Athanasius Kircher een denkbeeldige reis door het heelal beschreven. De, naar zijn mening onbewoonde, planeten had hij daarin voorgesteld overeenkomstig de invloeden die de astrologie ze op het menselijk leven toeschrijft: Venus was mooi, Mars ellendig, enzovoort. Het is duidelijk dat een kosmologie, die vanuit een zo beperkt aards perspectief was gedacht, bij Christiaan Huygens geen genade vond.³³

Testament

In de laatste zomer, die hij op Hofwijck zou wonen en werken, was Christiaan nog druk bezig aan zijn *Cosmotheoros*.³⁴ In januari 1695 kon hij Constantijn, aan wie hij het werk opdroeg en die er in London met spanning naar uitzag, berichten dat het al naar de zetter was.³⁵ Er kwam echter nog iets tussen en Christiaan zou het verschijnen van zijn laatste werk niet meer beleven. Hij stierf op 8 juli 1695 in zijn Haagse woning op het Noordeinde.

Constantijn was niet de enige geweest die de publicatie van de *Cosmotheoros* met ongeduld afwachtte. De grote Duitse filosoof en wiskundige Leibnitz, met wie Christiaan in zijn laatste jaren op Hofwijck in drukke briefwisseling had gestaan, schreef bedroefd aan een vriend: 'Het verlies van de illustere Heer Huygens is onschatbaar . . . , hij is een van de grootste sieraden van onze tijd. Ik heb hem dikwijls aangespoord ons zijn gedachten te geven, al was het maar stukjes bij beetjes en op een informele manier. Ik hoop dat hij zijn boek over het wereldstelsel en over de gesteldheid (*constitution interieure*) van de planeten afgekregen heeft. Maar aangezien hij gewoon was zijn gedachten behoorlijk netjes op schrift te stellen heb ik goede hoop, dat men een grote schat tussen zijn papieren zal aantreffen. Ik ben benieuwd of hij daaromtrent nog enige aanwijzingen heeft gegeven'.³⁶

Leibnitz kon gerust zijn. In zijn testament, opgemaakt ruim drie maanden voor zijn dood, had Christiaan de nodige maatregelen getroffen: 'Mijne schriften van Mathematique, leggende meeste part in de onderste laeijen van mijn grootste Cabinet, op Hofwijk, bestaende in negen Ingebonde Boecken met de letters van A tot I gemerckt, En voorts in veel Tractaten, dien ick onder handen hadde, Legateere ick aende Accademije ofte Bibliotheecq van Leijden, en versoek aende Heeren Professoren de Volder tot Leijden, ende Fullenius tot Franeker, die te willen doorsien, en 'tgeen daerin soude mogen weesen bequaem om gepubliceert te werden, hetselve willen besorgen ten besten sij sullen connen, . . .'.³⁷

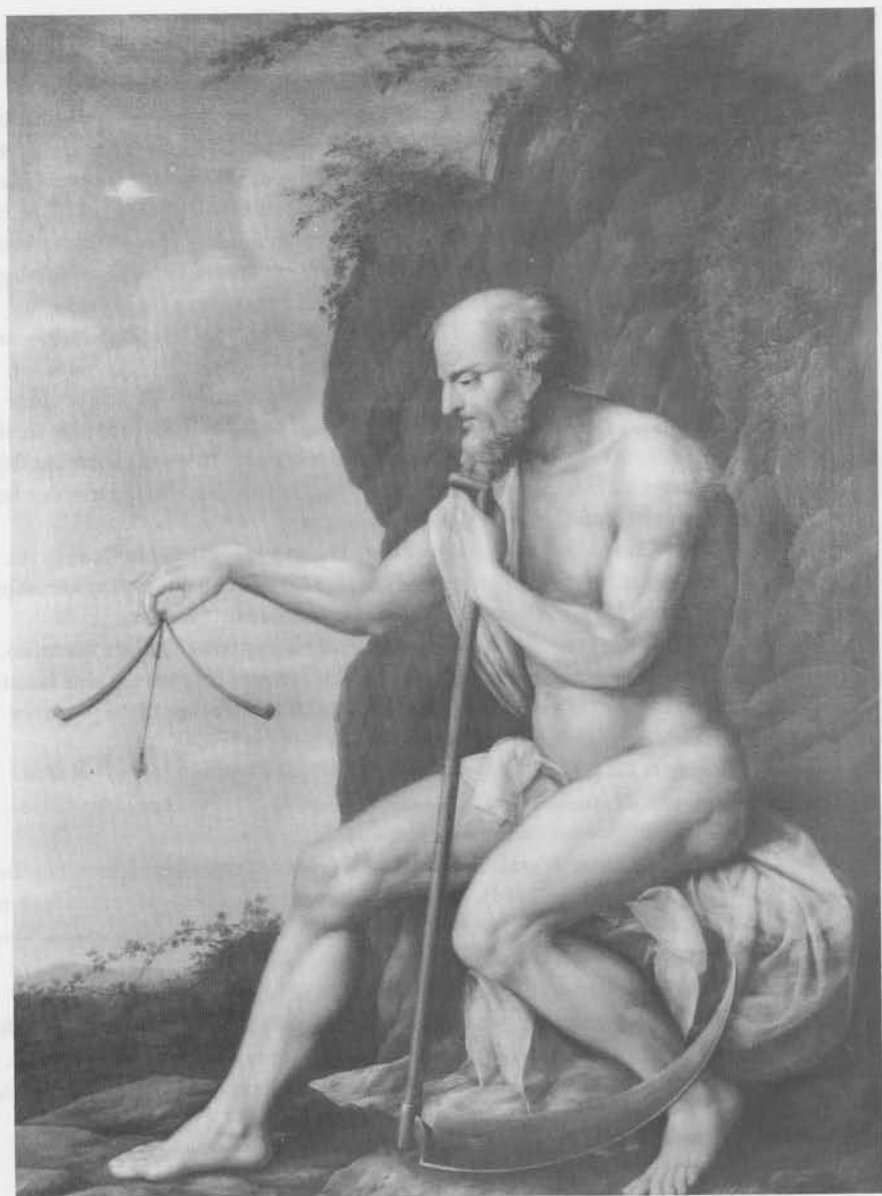
Inderdaad hebben de genoemde hoogleraren aan wie Christiaan duizend gulden elk naliet, 'tot recompense van hare moeite' zijn laatste manuscripten uitgegeven: in 1703 verschenen te Leiden de *Opuscula postuma*. De *Cosmotheoros* was toen, door de

goede zorgen van broer Constantijn, inmiddels allang gedrukt. Op de Latijnse editie van 1698 volgden nog voor de eeuwwisseling een Nederlandse en een Engelse vertaling, die tezamen met de Franse editie in 1718, de laatste gedachten van een groot Europees geleerde konden doen uitzwermen naar alle windstreken.

Noten

1. Brief Christiaan aan Constantijn jr van 4 mei 1688, no. 2522. De correspondentie is chronologisch in doorlopende nummering afgedrukt in de delen 1 t/m 10 van de *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens publiées par la Société Hollandaise des Sciences* (Den Haag 1888-1950, 22 delen), hierna aangeduid als *Oeuvres*. Deze passage is, evenals vrijwel alle volgende citaten, hier weergegeven in een vertaling uit het Frans door de auteur.
2. C.A. Crommelin, 'Het portret van Christiaan Huygens in het Trippenhuis', in *Oud-Holland* jg. 64 (1949), pp. 152-155.
3. J. Huizinga, *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, in *Verzamelde werken* 2 (Haarlem 1948), pp. 477-478.
4. H.F. Cohen, 'Wie was Christiaan Huygens?' in *Spiegel Historiael* jg. 14 no. 4 (april 1979), p. 210. Deze aflevering is geheel gewijd aan Christiaan Huygens en de natuurwetenschappen in Nederland in de 17e eeuw.
5. De laatste redacteur van de *Oeuvres*, J.A. Vollgraff, sloot dit werk af met een lijvige biografie van Christiaan Huygens, verschenen in deel 22 (Den Haag 1950), pp. 385-771. Zie voor Christiaans houding tegenover plantkunde en scheikunde pp. 433-435.
6. Christiaan Huygens, *Wereld-beschouwer of gissingen over de hemelsche aardklooten en derzelver cieraad*, uit het Latijn vertaald door P. Rabus (Rotterdam 1699), p. 83.
7. *Oeuvres* 22, p. 506.
8. *Oeuvres* 22, p. 401.
9. *Oeuvres* 22, p. 402.
10. K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940* (Amsterdam 1985), pp. 54.
11. Klaus Maurice, *Der drehelnde Souverän-zur Geschichte des adeligen Handwerkers* (Zürich 1985).
12. Geciteerd in L. Strenght, *Constantin Huygens. Het leven van Constantijn Huygens* (Amsterdam 1987), p. 124.
13. Jan en Annie Romein, 'Christiaan Huygens 1629-1695. Ontdekker der waarschijnlijkheid', in *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (Amsterdam 1973, 7e druk), pp. 406 en 418.
14. Zie bijv. *Oeuvres* 22, p. 614 (waar stond een door Christiaan genoemde zonnenuur?) en p. 756 (waar voerde Christiaan elektrische experimenten uit waarover hij Leibnitz schreef?). Zie ook J.A. Vollgraff, 'Waar overleed Christiaan Huygens?', in *Jaarboekje Die Hage* 1956, pp. 22-26.
15. *Oeuvres* 22, p. 731, noot 70: de waarnemingen in 1684 'telescopio sine tubo' werden gedaan 'Hagae'.
16. Brief Christiaan aan Lodewijk van 20 december 1687 in *Oeuvres*, no. 2507.
17. De veilingcatalogus is fotomechanisch gereproduceerd in *Oeuvres* 22, na p. 816.
18. Brief Christiaan aan Lodewijk van 25 januari 1688 in *Oeuvres* no. 2511.

19. Zie de als aanhef geciteerde brief van 4 mei 1688.
20. Ongedateerde brief Christiaan aan C. Perrault (?) in *Oeuvres* no. 2527, door de redacteur gedateerd tussen juni en oktober 1688.
21. Brief P.E. Vegelin van Claerbergen aan Christiaan van 14 december 1687 in *Oeuvres* no. 2504. De redacteur noemt de potloodschets aan de achterzijde van de brief wel, maar duidt hem onvolledig als 'montrant le changement qu'il se propose à faire à la toiture de la maison de Hofwijck' (*Oeuvres* 10, p. 248, noot 4).
22. Ik dank Lydia Roosendaal, conservatrice van het Huygensmuseum Hofwijck, voor het vergeefs zoeken naar nadere informatie in de jaarverslagen van de Vereniging Hofwijck en in de toenmalige restauratierapporten.
23. R.J. Dubois-van Veen, *Hofwijck*, deel XVI uit de serie 'Nederlandse Kastelen' (1981), p. 16.
24. Vier jaren voor de restauratie verscheen J.C. Bolt, 'Hofwijck door Christiaan Huygens bewoond, 1688-1695', in *Oud-Holland* jg. 39 (1921). In dit slordige artikel citeert Bolt uitvoerig uit de relevante brieven, waarvan hij er 24 als bijlage afdruckt, maar nergens blijkt dat hij op Hofwijck naar het tastbare resultaat van dit alles heeft gezocht.
25. Brief Christiaan aan Lodewijk van 27 september 1689 in *Oeuvres* no. 2550.
26. Brieven Christiaan aan Lodewijk van 14 mei 1689 en aan Constantijn jr. van 18 oktober 1689 in *Oeuvres* no. 2538 en 2552.
27. Brief Constantijn jr. aan Christiaan van 1 januari 1692 in *Oeuvres* no. 2725.
28. C.A. Crommelin, 'Uurwerken van Christiaan Huygens uit zijn laatste levensjaren', in *Nederlands tijdschrift voor natuurkunde* 7, no. 14 (september 1940), pp. 321-327.
29. *Oeuvres* 22, p. 757.
30. *Oeuvres* 22, p. 758.
31. *Wereldbeschouwer* (zie n. 6), pp. 144-145.
32. Steven J Dick, *Plurality of worlds. The extraterrestrial life debate from Democritus to Kant* (Cambridge 1982). Zie voor een recente 'verdediging' van de *Cosmotheoros* E. Dekker, 'Sterrenkunde in de zeventiende eeuw', in *De zeventiende eeuw*, jg. 2 no. 2 (1986), pp. 84-100.
33. *Wereldbeschouwer*, pp. 123-130.
34. Brief Christiaan aan Constantijn jr. van 27 juli 1694 in *Oeuvres* no. 2872.
35. Brief Christiaan aan Constantijn jr. van 7 januari 1695 in *Oeuvres* no. 2888.
36. Brief Leibnitz aan H. Basnage de Bauval van 26 juli 1695 in *Oeuvres* no. 2894.
37. Het testament is afgedrukt in *Oeuvres* 22, pp. 775-778.



Afb. 37 'Vader Tijd'. Zinnebeeldige voorstelling van twee grote ontdekkingen die Christiaan Huygens in de jaren vijftig deed: de ring en maan van Saturnus en het slingeruurwerk. Olieverfschilderij door Hendrik Carré, 1735. (Coll. Museum Boerhaave)

Ter goeder memorie van mynen naem; de nalatenschap van Constantijn Huygens

A.M.Th. Leerintveld

Afb. 38

Ruim honderd jaar geleden viel in het 'dorp' 's-Gravenhage Huygens' huis aan het Plein ten prooi aan de slopershamer. Gelukkig is Huygens' charmante buitenhuis *Hofwijck* bewaard gebleven. Het is het enige bouwwerk dat direct herinnert aan Constantijn en Christiaan Huygens. Niet alleen het gebouw houdt deze herinnering levend. De inrichting biedt een aardige indruk van het 'leven en leren' van Constantijn en zijn kinderen. Zeker is dat het geval, nu voor deze tentoonstelling materiaal is bijeengebracht dat in de loop der tijd verspreid is geraakt.

Over de wijze waarop de nalatenschap van Constantijn Huygens I bewaard, verdeeld en verkocht werd, handelt mijn bijdrage. Ik probeer in dit artikel de belangrijkste stadia uit de geschiedenis van de Huygenscollectie te belichten. Mijn belangstelling gaat in de eerste plaats uit naar de literaire en kunsthistorische betekenis van de familie Huygens. Vanuit deze invalshoek bezie ik de grote hoeveelheid bronnen.¹

1. Familiebezit (1687-1785)

Afb. 39

Afb. 40

In zijn testament spreekt Constantijn Huygens de wens uit dat zijn kinderen Constantijn, Christiaan, Lodewijk en Susanna de nalatenschap in vier gelijke delen zullen verdelen.² Door loting zal dan aan ieder een deel moeten toevallen. De erfenis is aanzienlijk. Behalve de heerlijkheden Zuylichem, Zeelhem en Monnickenland met behuizingen en landerijen, laat Constantijn ook het huis aan het Plein en *Hofwijck* na. Aan roerende zaken noem ik de bibliotheek en de verzameling kunst die Huygens aan het Plein bijeengebracht had. Ook de vele manuscripten van de dichter, de correspondentie en de familiepapieren dienen wij in gedachten te houden.

Huygens hoopt dat zijn huis aan het Plein 'ter eere van my ende Sal. myne Lieve Huysvrouw, die het te samen gebouwt hebben, ende den Haghe daarmede niet ontciert in myn Geslacht, ende ongealieneert moghe blyven'. Hij wenst dat zijn oudste zoon Constantijn II het met zijn gezin gaat bewonen, nadat hij over huur of koop met de overige erfgenamen tot een accoord is gekomen.

De 'possessie ende het vruchtgebruyck' van *Hofwijck* 'mitsgaders vande Meubelen, Schilderyen en diergelijcke', vermaakt hij aan zijn oudste zoon. Na Constantijn II zal het buiten overgaan op Christiaan en na hem op Lodewijk. Na Lodewijk moeten de oudste zonen van hen na elkaar *Hofwijck* in bezit nemen. Ook zijn buitenplaats wilde Huygens graag in de familie houden.

'Vader Huygens leefde zijn lange leven en schreef het tegelijk op, met een hartstochtelijke gehechtheid aan alles wat hij hoorde, zag, kende, bezat.' schrijft Elisabeth Keesing.³ De hoeveelheid beschreven papier in de nalatenschap is inderdaad zeer groot. De 'Reken-boecken' alsmede 'de staeten ende memorien van de administratie mijner Goederen' zouden in het bezit van Constantijn II moeten blijven. Alsook de 'dry cassen met papieren by my, gedurende mijn Secretaris-Ampt vergadert, ende vande publique Liassen afgehouden.'



Afb. 38 De 'bibliotheek' in het Huygensmuseum. (Foto, coll. Huygensmuseum Hofwijck)

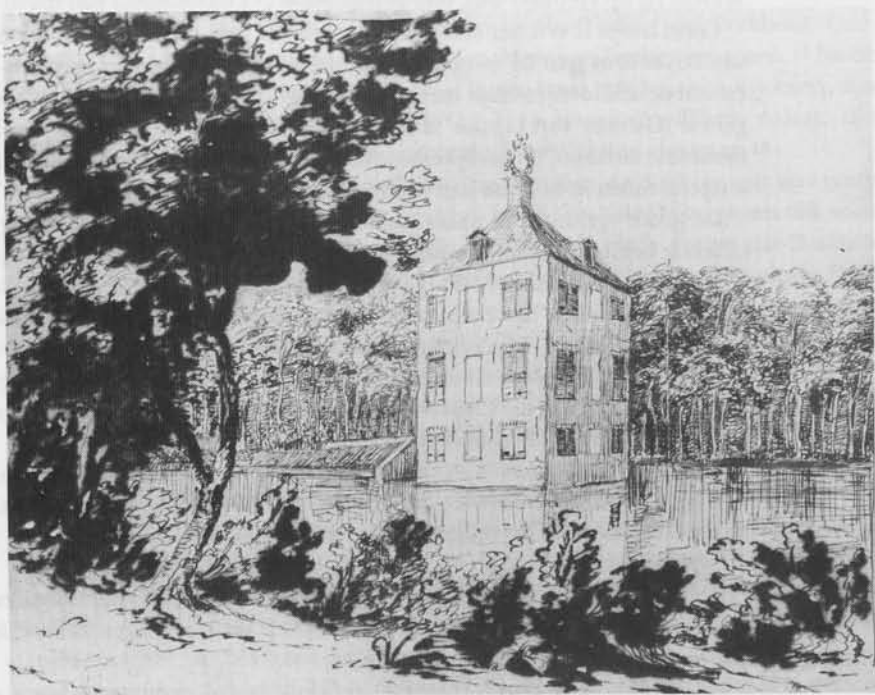
Wat Huygens in zijn testament opmerkt over zijn literaire papieren citeer ik hier integraal:

Sal mede hy Constantin in syne bewaering houden ende sorgvuldigh opsluyten alle de schriften by my curieuselyck versaemelt ende ten dele in Boecken gebonden, soo van Groote, oft Geleerde oft anderssins aensienlycke personen aen my geschreven, oock insonderheyt die ick van myne eighen handt in prosa ende carmine ende in Verscheyden Taelen kome naer te laeten [...].



Afb. 39 *Het Huygens-huis aan het Plein te 's-Gravenhage.*

Afb. 40 *Hofwijk. Tekening in sepia door Constantijn Huygens jr, z.j. (Coll. Huygensmuseum, Hofwijk)*



Vader Huygens hoopt dat zijn kinderen deze literaire nalatenschap zullen uitgeven 'ter goede memorie van mynen naem'. Vooral de Latijnse brieven beveelt hij ter publikatie aan 'als mede van het ghene by nieuwe editien tot myne Latynsche en Nederduytsche Poësen kan werden gevoeght [...]'].

De 'Biblioptheque, Instrumenten, Print-konst ende dergelycke' moeten onder de drie zonen verdeeld worden. Alleen de 'Boecken ende Papieren' die Huygens uit het 'Cabinet van Lipsius' heeft verworven, behoren bijeen te blijven. De oudste zoon krijgt ze als eerste. Na hem dienen ze op dezelfde wijze als *Hofwijck* over te gaan op de volgende telgen uit het geslacht.

De 'menichvuldige Compositien in allerhande soorten van Musique' vermaakt Huygens aan zijn zoon Christiaan.

Verdeling door de kinderen

Blijkens een door de drie broers en de echtgenoot van Susanna, Philips Doublet, ondertekende verklaring van 6 juli 1687 zou deze 'uytterste Wille' van vader Constantijn gerespecteerd en uitgevoerd worden.⁴ In de bewaard gebleven 'Staet en Scheijdinge van de Boedel' van 9 december 1687 is de feitelijke verdeling aangegeven.⁵ 'Huysraet en meubelen', 'juwelen, ongemunt silver en gout inde voor. Boedel gevonden, met alle verdere Rariteiten, schilderijen etc.' worden in deze staat pro memorie opgevoerd. Ze zijn op aparte staten of memoriën uitgedrukt en apart onder de erfgenamen verdeeld. Deze staten heb ik niet gevonden. Ook de bibliotheek, het 'Cabinet van Lipsius', de papieren, de muziek en *Hofwijck* komen pro memorie voor op deze 'Staet'.

De overige bezittingen blijken in vier groepen verdeeld te zijn volgens een voorstel dat Christiaan op 27 oktober 1687 aan zijn broer Constantijn, die als secretaris van Willem III op Het Loo was, had gezonden.⁶

Constantijn II erft het eerste vierendeel: het huis aan het Plein. Als nieuwe Heer van Zuylichem gaat hij er ook wonen met zijn gezinnetje. Zijn part van de huisraad en van de schilderijen blijft met zijn omvangrijke gedeelte van de bibliotheek en het gehele 'Cabinet van Lipsius' dus waar het is.⁷ Ook de collectie familiepapieren, financiële stukken, ambtelijke bescheiden, brieven en andere letterkundige manuscripten zullen in het huis aan het Plein zijn gebleven.

De grote verzameling muziek komt aan Christiaan. Het is de vraag of hij deze collectie heeft overgebracht naar *Hofwijck* dat vanaf 29 april 1688 zijn permanente woning was geworden.⁸ Het lijkt mij waarschijnlijker dat Christiaan de muziek in het ruime huis aan het Plein heeft gelaten. Reeds voor zijn eigen bibliotheek was *Hofwijck* te klein.⁹ Bovendien kwam Christiaan geregeld bij zijn broer en zijn schoonzus. Het beheer van de muziekcollectie verlangde mijns inziens geen verhuizing ervan. De keuze die Christiaan uit de inboedel van zijn vader gedaan zal hebben moet wegens ditzelfde ruimtegebrek niet al te omvangrijk zijn geweest.

Of de derde erfgenaam, Lodewijk, een ruime keuze uit bibliotheek en inventaris heeft gemaakt, weten we niet. Bij het verdelen van de inboedel uit het sterfhuis was hij ziek.¹⁰ Dat kan de reden zijn dat hij het merendeel overliet aan zijn broers Constantijn en Christiaan.

Het deel dat Susanna Huygens die getrouwd was met een der rijkste mannen van Den Haag, Philips Doublet, meegenomen heeft naar de buitenplaats Clingendael is ook niet bekend.

Ons gebrek aan kennis over de verdeling van de inboedel hoeft ons niet te

ontmoedigen. Uit de verdere loop van de geschiedenis zal duidelijk worden dat alle vier de delen van de nalatenschap van Constantijn I weer in één hand komen.

Weer in één hand

Christiaan is de eerste erfgenaam van Constantijn I die sterft. Bij zijn dood, in 1695, laat hij zijn wetenschappelijke werken en zijn correspondentie na aan de 'Academie ofte Biblioteecq van Leiden'. De kinderen van zijn broers en zus heeft hij benoemd tot universele erfgenamen. Zijn bibliotheek wordt nog in 1695 geveild. In de catalogus ervan wordt de muziekcollectie van zijn vader niet genoemd.¹¹

Twee jaar na de dood van zijn broer sterft Constantijn II. Zijn vrouw, Susanna Rijckaert, en hun zoon Constantijn III zullen de erfgenamen zijn geweest. De grote bibliotheek wordt in 1710 verkocht.¹² Bij deze veiling komen geen manuscripten van de vader onder de hamer. Na de dood van Constantijn III in 1704, komt Susanna Rijckaert, als universeel erfgenaam van haar zoon in het bezit van de gehele nalatenschap van Constantijn II en van het gedeelte dat Christiaan haar zoon had nagelaten.¹³ Zij heeft waarschijnlijk het 'Cabinet van Lipsius' te koop aangeboden.¹⁴ Of dat ook met de muziekcollectie het geval is, weten wij niet. Het is niet onmogelijk. Bij haar dood, in 1712, komt het huis aan het Plein aan haar schoonzuster Susanna Huygens die sinds 1707 weduwe was van Philips Doublet.¹⁵ Deze Susanna bereikt van de directe erfgenamen van Constantijn I de hoogste leeftijd. Zij sterft in 1725 in de ouderdom van 88 jaar.

Lodewijk Huygens is in 1699 gestorven. De erfenis is ten goede gekomen aan zijn vrouw Jacoba Teding van Berkhout en de kinderen Constantijn IV, Lodewijk, Paulus, Maurits en Christiaan. Christiaan sneuvelt eind september 1708 bij het beleg van Rijssel. In de nalatenschap van Jacoba Teding van Berkhout, zij sterft in 1711, delen dus Constantijn IV, Lodewijk, Paulus en Maurits.¹⁶

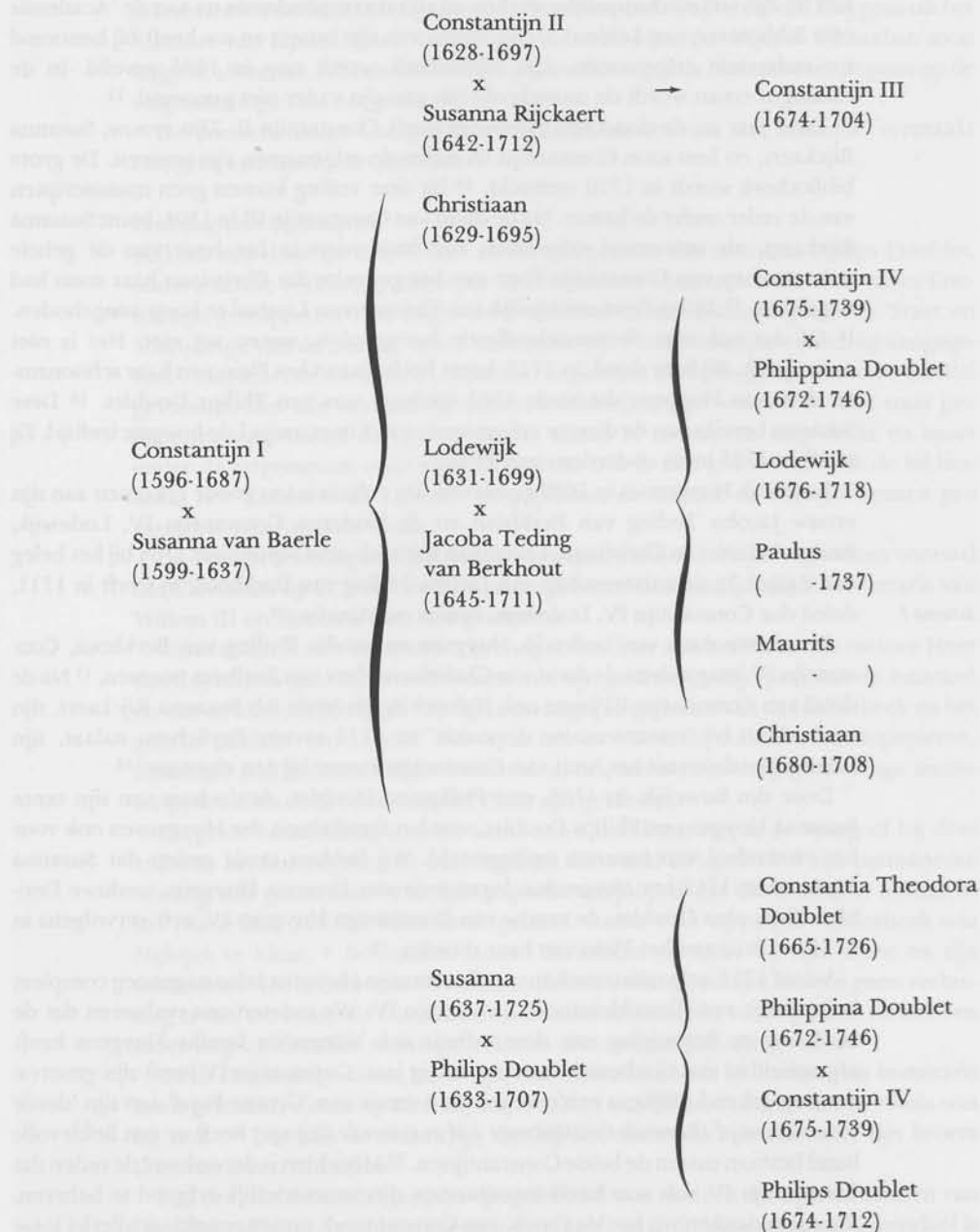
De oudste zoon van Lodewijk Huygens en Jacoba Teding van Berkhout, Constantijn IV, mag zich na de dood van Christiaan, Heer van Zeelhem noemen.¹⁷ Na de dood van Constantijn III komt ook *Hofwijck* in zijn bezit. Als Susanna Rijckaert, zijn tante, hem bij 'testamentaire dispositie' in 1713 tevens Zuylichem nalaat, zijn belangrijke delen uit het bezit van Constantijn I weer bij één eigenaar.¹⁸

Door zijn huwelijk, in 1708, met Philippina Doublet, de dochter van zijn tante Susanna Huygens en Philips Doublet, was het familiebezit der Huygensen ook voor het vierendeel van Susanna veiliggesteld. Wij hebben reeds gezien dat Susanna Rijckaert in 1712 het *Huygenshuis* legateerde aan Susanna Huygens, weduwe Doublet. Philippina Doublet, de vrouw van Constantijn Huygens IV, erft vervolgens in 1725 het huis aan het Plein van haar moeder.¹⁹

Vanaf 1725 is de nalatenschap van Constantijn Huygens I dus nagenoeg compleet in het bezit van diens kleinzoon Constantijn IV. We moeten ons realiseren dat de verdeling en hereniging van deze erfenis zich binnen de familie Huygens heeft afgespeeld in een tijdsbestek van zo'n dertig jaar. Constantijn IV heeft zijn grootvader nog gekend. Blijkens een overgeleverd versje van 'Groote Papa' aan zijn 'derde soons soontje' (*Beminde Constantyntje / Myn rymende Cosyntje*) heeft er een liefdevolle band bestaan tussen de beide Constantijnen.²⁰ Misschien is dat ook wel de reden dat Constantijn IV zich zeer heeft ingespannen zijn voorvaderlijk erfgoed te beheren. Aan hem danken wij het 'dagboek' van Constantijn I, samengesteld uit allerlei losse aantekeningen. De bewaard gebleven testamenten van zijn familieleden dragen aantekeningen in zijn hand. Hij heeft copieën gemaakt van de Latijnse brieven van

Schema I

De erven in de familie Huygens (1687-1785)



Constantijn I. (Wilde hij de wens uit grootvaders testament ten uitvoer brengen?) Ook heeft deze Constantijn brieven van zijn oom Christiaan gecopieerd en een levensbeschrijving van hem opgesteld. Ook laat hij *Hofwijck* opknappen. Door zijn toedoen kortom wordt het familiebezit der Huygensen geconsolideerd.²¹ Bij zijn dood in 1739, is de dochter Susanne Louisa Huygens de enige erfgenaam.

Zij trouwde in 1747 met Willem Baron van Wassenauer van Ruijven (1713-1764).²² Susanne Louisa heeft *Hofwijck* (1750) en Zuylichem (1753) van de hand gedaan.²³ Het *Huygenshuis* aan het Plein is zij blijven bewonen. Over de verdeling van haar omvangrijke nalatenschap handelt het volgende hoofdstukje.

2. Het familiebezit verdeeld, verspreid en verkocht

Afb. 41

Schema II

Schema III

Susanna Louisa Huygens, douairière Willem Baron van Wassenauer van Ruijven, sterft kinderloos te 's-Gravenhage, 21 december 1785. Bij afwezigheid van een testament zijn de achternichten en achterneven haar erfgenamen. Ik heb in twee schema's de familieverhoudingen weergegeven. Dat voorkomt, hoop ik, dat de familierelaties een onontwarbare kluwen worden. Enerzijds erven de nakomelingen van Philips Doublet en Susanna Huygens (de vader en moeder van de moeder van de overledene): de achternichten en -neven Gerlagh, Van der Mieden, Royer en Hoeufft. Elf personen in getal (zie schema II). Anderzijds erven de vier familieleden van Jacoba Teding van Berkhout (de moeder van de vader van de overledene) namelijk Willem Hendrik, Pieter Jacob, Aletta Maria en Jan Teding van Berkhout (zie schema III). Deze vijftien achternichten en -neven erven 'ab intestato' (bij het ontbreken van een testament), zoals vermeld in de aanvangsregels van de op hun verzoek opgemaakte 'Staet en Inventaris van alle sodaanige goederen en effecten en penningen als met de dood ontruimt en nagelaten zijn bij de Hoog.Ed.Geb. Vrouwe Susanna Louisa Huygens.'²⁴

De inventaris van 1785

Een belangrijk hoofdstuk uit deze inventaris is in 1896 gepubliceerd door E.W. Moes, namelijk het onderdeel 'Familie Pourtraiten'.²⁵ Moes ontleende zijn gegevens aan een handschrift dat via de tak Gerlagh bewaard gebleven moet zijn. Bij zijn inleiding noemt hij de naam van de notaris door wie de inventaris werd opgemaakt: Lambertus Sythoff. Het notarieel archief uit het Gemeentearchief te 's-Gravenhage bevat, zo bleek mij eind 1987, de originele akte van deze inventaris, gedateerd 31 maart 1786 en ondertekend door M.T. Hoeufft, J. Royer, W.H. Teding van Berkhout en Samuel Prijn die optrad namens de andere erven.

Afb. 42

De akte geeft op 183 folia een uitputtend overzicht van de nalatenschap van de laatste in directe lijn van de dichter afstammende Huygens. De laatste van de familie ook die het *Huygenshuis* bewoonde. In deze inventaris worden stukken genoemd die ongetwijfeld door Constantijn I zullen zijn verworven. De familieportretten noemde ik reeds. Maar behalve deze worden nog zo'n 130 andere schilderijen genoemd. Om een indruk te geven noem ik enkele namen van schilders: Breugel, Teniers, Brouwers, Elsheimer, Molenaar, Vingbooms, Zaanredam, Scorel, Palamedes.²⁶

Behalve schilderijen komen voor: 'gemaakt zilverwerk', 'Porceleijn', 'Japansch en Chineesch Beeldwerk', 'Meubelen', 'Een groot koper Planetarium gemaakt door Constantijn Huygens',²⁷ 'een medaillon van Constantijn Huygens', 'een dito van



Afb. 41 *Het middenschip en koor van de Mariakerk te Utrecht. Olieverfschilderij door Pieters Jansz. Saenredam, 1641. Het schilderij was in bezit van Constantijn Huygens. (Coll. Rijksmuseum, Amsterdam)*

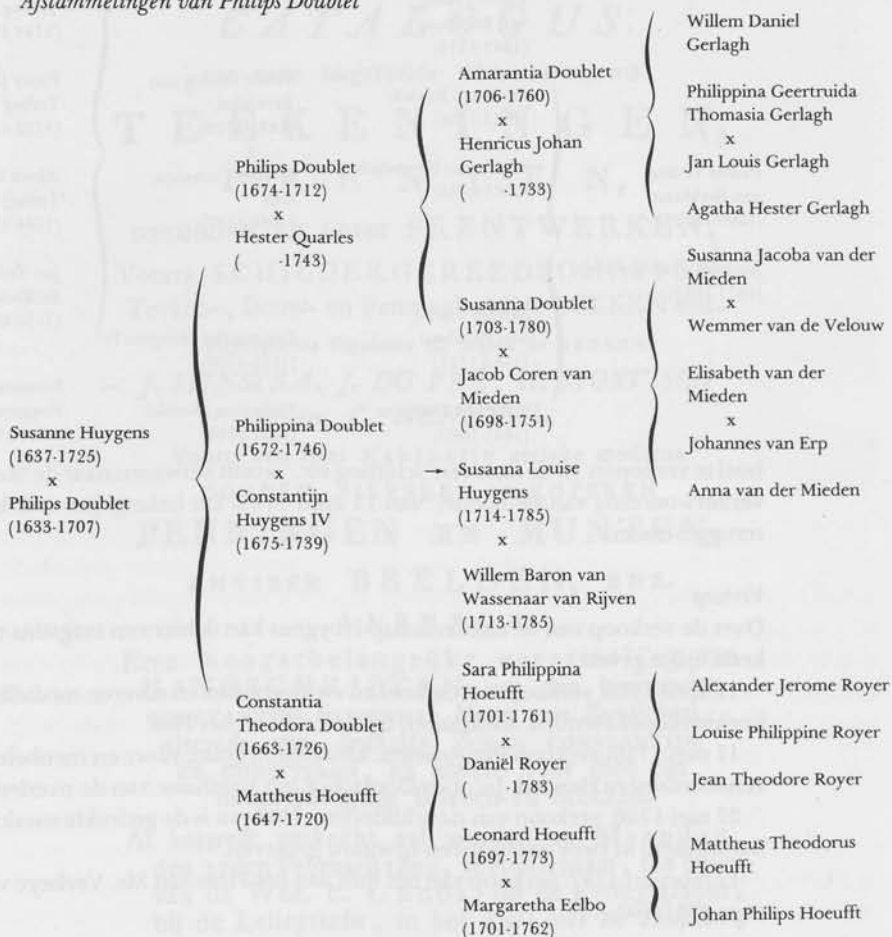
Christiaan Huygens'. Pro memorie wordt in de akte melding gemaakt van de bibliotheek, prentkunst, kaarten, beeldwerk, 'goutleersels en plaester', matematische en astronomische instrumenten. Voor dit alles wordt verwezen naar een gedrukte catalogus daarvan gemaakt door de boekverkoper Hendrik Backhuizen. Tot op heden heb ik deze catalogus niet teruggevonden.²⁸

Schifting en scheiding

Via de gedrukte inventaris *Het Archief van de familie Teding van Berkhout* kwam ik de

Schema II

Erfgenamen van Susanna Louisa Huygens Afstammelingen van Philips Doublet

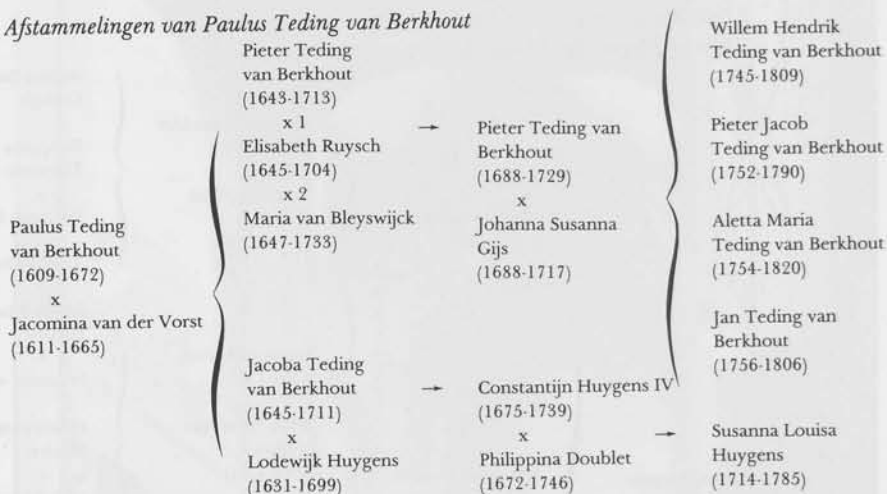


notariële akte van scheiding en deling van de nalatenschap van Susanna Louisa Huygens op het spoor. In dit familiearchief wordt een 'Extract Auth[entique]' bewaard dat Mr. Jan Teding van Berkhout als een van de vijftien erven heeft ontvangen. ²⁹ De gehele originele akte van 'schifting, scheijding en verdeling' van de boedel en de goederen berust in het archief van notaris Sythoff. ³⁰

Deze akte werd pas opgemaakt op 21 april 1789. Tussen de dood van Susanna Louisa en de verdeling van de erfenis is dus geruime tijd verstreken. De redenen hiervoor kunnen te maken hebben met de leenovergang van Zeelhem. Een lid van een zijtak der Huygensen eiste met succes deze heerlijkheid op. ³¹ De vertraging kan ook veroorzaakt zijn door de onenigheid die er tussen de beide groepen erfgenamen blijkt te hebben bestaan over het deel dat de familie Teding van Berkhout toekwam. Bij onderhandse akte van 17 juli 1788 hebben beide partijen zich in een compromis kunnen vinden. Maar vooral blijkt de tussenliggende tijd nodig geweest te zijn om de

Schema III

Afstammelingen van Paulus Teding van Berkhout



boel te verkopen. In de akte van 'schifting etc.' wordt verwezen naar de 'Rekening en verantwoording van de boedel' van 13 april 1789. Dit belangrijke stuk heb ik niet teruggevonden.

Verkoop

Over de verkoop van de nalatenschap Huygens kan ik hier een enigszins treurigmakend lijstje geven:

12 april 1786: verkoop van de boeken en de gouden en zilveren medailles door de boekverkoper Hendrik Backhuizen op de Zaal van het Hof.

17 mei 1786: verkoop van juwelen, kleinodiën, goud, zilver en meubelen voor de venduemeester Hendrik Jacobus Doorschot ten sterfhuize van de overledene.

22 mei 1786: verkoop van de schilderijen. Hiervan is de gedrukte catalogus (door Backhuizen) in twee exemplaren bewaard gebleven.³²

12 februari 1787: verkoop van het huis aan het Plein aan Mr. Verheye van Citters voor f 31.800,-.³²

Belangrijke gedeelten van de inventaris hebben de erven zelf gehouden. In de akte van scheiding en deling van 21 april 1789 is voor elke erfgenaam per rubriek de geldswaarde genoteerd van de stukken die zij of hij wenste.

De familieportretten zijn 'met onderling genoegen' verdeeld nadat 'voor zoo verre deselve concerneerende familie van Berkhout, alle de zodaenige aen de Heeren en Jonkvrouwe Teding van Berkhout zijn overgelaeten, waertegens Hunne Wel.Ed.Geb. hebben afgesien van alle de overige familie-pourtraiten.'³⁴

De 'familiepapieren mitsgaders alle de verdere documenten tot de inboedel gehorende' blijven 'in 't algemeen' berusten onder Jean Theodore Royer. Iedere erfgenaam krijgt een copie van de daarvan gemaakte inventaris, zodat eenieder daaruit 'ten alle tijden zodaenige papieren ter visie zal kunnen krijgen, als hij, onder receptis van restitutie ter behoorlijker tijd zal koomen te requireren.'

Een dergelijke copie van de inventaris heeft A.D. Schinkel, een groot verzamelaar van Hugeniana, gekocht uit de auctie Jacob Schonk en in 1840 uitgegeven, met als

KA XXXV 11 *

CATALOGUS
van eene uitgebreide VERZAMELING
T E E K E N I N G E N ,
P R E N T E N ,

GEBONDEN EN LOSSE PRENTWERKEN,
Voorts SCHILDERGEREEDSCHAPPEN,
Teeken-, Bouw- en Penningkundige BOEKEN enz.

Meerendeels nagelaten bij wijlen de HEEREN

J. STINSTRA, J. DU PRÉ, H. STOKVISCH
en *C. HENNING.*

Voorts een fraai Kabinetje antieke moderne

GOUDEN, ZILVEREN EN KOPEREN

PENNINGEN EN MUNTEN,

ANTIEKE BEELDEN, ENZ.

A L S M E D E

Eene hoogstbelangrijke verzameling van
HANDSCHRIFTEN van den beroemden
CONSTANTIJN HUYGENS, *Heere van Zuylichem*;
alsmede van deszelfs Zonen CONSTANTIJN
en CHRISTIAAN, en andere voor dien tijd
hoogstgewigtige Brieven en Stukken.

Al hetwelk verkocht zal worden op Maandag,
den 17den Februarij 1823, te Amsterdam, ten huize
van de Wed. C. S. ROOS, op de Keizersgracht,
bij de Leliegracht, in het *Huis met de Hoofden*,

door de MAKELAARS:

J E R O N I M O D E V R I E S,
A L B E R T U S B R O N D G E E S T,
E N G E L B E R T M I C H A E L E N G E L B E R T S

en

C O R N E L I S F R A N Ç O I S R O O S,

Bij wien de CATALOGUS, à 4 stuivers voor een Amsterdam,
te bekomen is.

Alles Zaturdags voor de Verkoopling voor een teekje te Amsterdam



aanvulling daarbij een opgave van de handschriften die in de catalogus van Schonks boekeryj vermeld stonden.³⁵

Jacob Schonk had in zijn collectie ook handschriften van de gedichten *Hofwijck* en *Trijntje Cornelis*. Deze kan hij geërfd hebben van een van zijn tantes Van der Mieden. Schonk is namelijk een zoon van Adriana Constantia van der Mieden die in februari 1785 overleed en dus niet meedeelde in de erfenis van Susanna Louisa.³⁶ Een handschrift van Constantijn Huygens' *De vita propria sermonum* heeft Schonk verworven op de veiling van de nalatenschap van Jean Theodore Royer, een der erven in 1785 en, zoals we zagen de beheerder der manuscripten.

Van de veiling Royer gehouden te 's-Gravenhage, 1 april 1816 en volgende dagen, is de complete administratie bewaard gebleven.³⁷ Bij de geveilde boeken en manuscripten waren ongetwijfeld delen uit de Huygensbibliotheek. Ik noem slechts nr. 581 'Leenboek der heerlijkheid Zeelhem. 1644'. Bijzondere aandacht vraag ik voor nummer 252: 'Verzameling van gezigten in Braband 197 stuks, zeer proper opgezet'. Dit zouden weleens tekeningen van Constantijn II kunnen zijn. Ze werden voor f 2.10.- gekocht door de gebroeders Van Cleef, boekhandelaren te 's-Gravenhage.

De vermoedelijke lijn van vererving der tekeningen van Constantijn II zoals weergegeven in de fraaie catalogus *Met Huygens op reis* is mogelijk voor wijziging vatbaar.³⁸ In plaats van langs de lijn Hoeufft zouden de tekeningen langs de lijn Royer vererfd kunnen zijn. In de veiling Royer kwamen ook schilderijen onder de hamer. Onderzoek moet nog uitwijzen of er stukken uit de Huygenscollectie onder zijn. Overigens is het gehele bezit der erven Royer een nader onderzoek waard.³⁹

Schilderijen zijn er met zekerheid via de familie Hoeufft overgeleverd: Het beroemde Hannemanportret en een portret door Bourguignon van Christiaan.⁴⁰

Het lijkt mij weinig zinvol om hier de verdere lotgevallen van na 1789 van delen uit de Huygenscollectie te geven. Met de namen Hoeufft, Royer en Van der Mieden (Schonk) heb ik de sleutelfiguren gegeven. Ik hoop aldus te bereiken dat herkomstgegevens betreffende de verspreide stukken gemakkelijk kunnen worden ingepast.

In het volgende hoofdstukje bespreek ik de aankoop van de grote verzameling handschriften, in 1823 door 'de Heer Hoeft' ter veiling aangeboden.

3. Voor Nederland behouden

Afb. 43

Op maandag 17 februari 1823 komt in Amsterdam onder de hamer 'Eene hoogstbelangrijke verzameling van Handschriften van den beroemden Constantijn Huygens'. Over de aankoop van deze handschriften zijn wij zeer goed ingelicht dankzij het bewaard gebleven persoonlijke archief van Mr. S.Iz. Wiselius.⁴¹

Samuel Iperuszoon Wiselius (1769-1845) promoveert te Leiden in de rechten en maakt carrière als revolutionair patriot. Hij is lid van belangrijke comités (Comité van Algemeene Waakzaamheid 1795; Comité tot de Oost-Indische Handel 1796). Vanaf 1804 is hij ambteloos burger. Door koning Willem I wordt hij in 1813 benoemd tot hoofd-directeur van politie te Amsterdam. Wiselius is ook een actief letterkundige. Hij houdt zich bezig met de klassieke filologie en dicht zelf. De letterkunde uit het eigen vaderlandse verleden ligt hem na aan het hart. Hij werkt mee aan het *Uitleggkundig woordenboek op de werken van P.C. Hooft*. Van hem zijn aantekeningen in handschrift bewaard gebleven bij de *Palamedes* van Vondel en bij diens *Gijsbrecht van Aemstel*, die hij vergelijkt met Vergilius' *Aeneis*.⁴² In 1815 wordt



Afb. 43 Hofwijck na de restauratie in 1955. (Foto coll. Huygensmuseum Hofwijck)

Wiselius gekozen tot lid van de Tweede Klasse [de afdeling letterkunde] van het *Nederlandsche Instituut*, door Lodewijk Napoleon in 1808 opgericht en tegenwoordig bekend als de *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*. Na het vertrek van Bilderdijk uit Amsterdam wordt hij in 1817 aangesteld tot vaste secretaris van deze klasse. Het is in deze functie dat Wiselius zich heeft beijverd voor de aankoop der Huygenspapieren. Voor wat volgt steun ik op Wiselius' archief.

Subsidie

In de vergadering van 30 januari 1823 wordt de 'kortelijk aanstaanden Verkoop eener allerbelangrijkste Verzameling der H.S.S. van Constantijn en Christiaan Huygens' ter sprake gebracht. Men vraagt zich af of geen pogingen in het werk behoorden te worden gesteld 'ten einde te verhoeden, dat de opgemelde Verzameling niet misschien voor buitenlandse rekening gekocht wierd en alzoo voor Nederland verloren geraakte'. Daar het de klasse aan geld ontbreekt om de handschriften te kunnen kopen wordt Wiselius gemachtigd om de Minister voor het Publiek Onderwijs, A.R. Falck, een persoonlijk vriend van David Jacob van Lennep, de voorzitter der Tweede Klasse, vertrouwelijk te schrijven ten einde door het Gouvernement in staat te worden gesteld de handschriften voor de boekerij van het *Instituut* aan te kopen. Als dit onmogelijk blijkt zou de klasse door dit verzoek in ieder geval meehelpen 'te waken' dat de collectie 'niet naar buiten vervoerd en aan Nederland voor altijd ontnomen worde'. De geleerden van het *Instituut* zijn in ieder geval overtuigd van de nationale waarde van de Huygenscollectie.

Wiselius kwijt zich met voortvarendheid van zijn taak. Reeds de dag na de vergadering schrijft hij de minister. Deze brief zou zelfs vandaag nog subsidie opleveren. Met tact maakt Wiselius duidelijk dat zo'n f 1500,- nodig zal zijn. Het precieze bedrag kan hij niet noemen. De prijs is gedeeltelijk afhankelijk van de

'meerdere of mindere liefhebberij, vooral van de orders, welke van buiten 'sLands verwacht worden.' Ook naar de minister toe gebruikt Wiselius het argument dat de collectie voor Nederland bewaard moet blijven.

Om er helemaal zeker van te zijn dat zijn schrijven het Gouvernement – dat wil zeggen de koning – bereikt, schrijft Wiselius dezelfde dag ook aan zijn oude vriend Van Maanen, de zeer invloedrijke minister van Justitie. De negende februari antwoordt Van Maanen dat Falck nog niet met de koning over de *Hugeniana* gesproken had en dat hij 'verleden Dingsdag' [...] zijne Majesteit 'de ter zake dienende periode' uit Wiselius' brief had voorgelezen. De koning had er 'aantekeningen van genomen'. Deze informele weg heeft waarschijnlijk geholpen.

In een brief ('Brussel den 14 Februarij 1823') verzoekt Falck, Wiselius, daartoe door Zijne Majesteit gemachtigd, f 1300,- voor 'de gehele massa' te bieden. 'Op zoodanige wijze dat niet bekend worde, dat er van wege het Rijk eene kommissie is gegeven.'

Aankoop

In de ochtend van de negentiende februari bericht de makelaar E.M. Engelberts aan Wiselius dat hij de avond daarvoor de *Hugeniana* heeft gekocht. Ook het erbijbehorende portret heeft hij voor f 30,- verworven. Dezelfde dag schrijft Wiselius aan Falck de afloop van de veiling. Het legt verantwoording af voor het feit dat hij niet persoonlijk geboden maar de veilinghouder commissie gegeven had. En passant deelt hij mee in vertrouwen van Engelberts vernomen te hebben 'dat de Heer Hoeft had bepaald, om zoo er geene meerdere Liefhebberij was, de verzameling tot f 1000,- optehouden.'⁴³ De herkomst van de collectie wordt ons aldus duidelijk.

Uit deze brief van Wiselius aan Falck leren wij ook de wijze van veilen kennen:

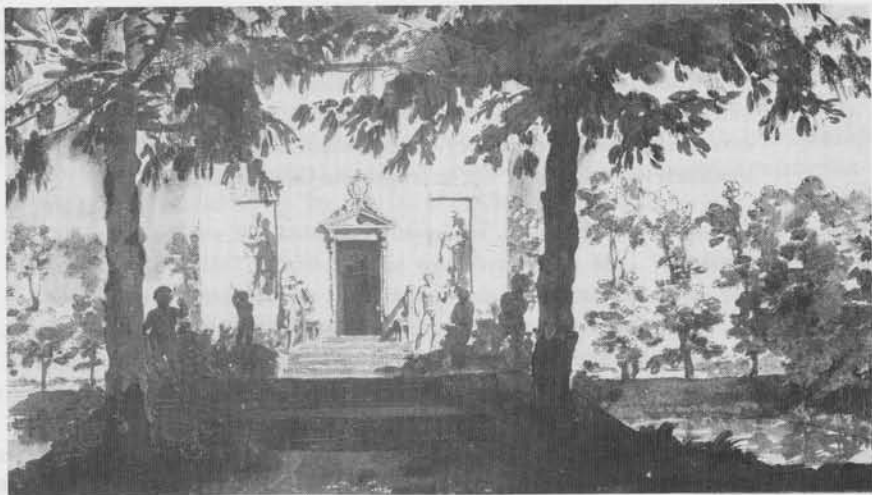
'Bij de stuksgewijze veiling hebben de uitgeloofde prijzen gezamenlijk ruim f 630,- beloopt. Bij de veiling in massa is de plok gegaan op f 900,-. Zij is vervolgens nog f 2000,- daarenboven in slag genomen en toen deze som tot op f 400,- was afgelopen, heeft de Heer Engelberts gemijnd'.

In dezelfde brief vraagt Wiselius vervolgens wat er met de collectie moet gebeuren en of de naam van de koper bekend gemaakt mag worden.

De minister dankt Wiselius in een brief van 21 februari. Hij ziet 'geene zwaarigheid in het bekend worden van het Departement van Onderwijs als kooper der geheele verzameling.' De *Algemeene Konst- en Letterbode* van 28 februari 1823 (p. 134-137) meldt in een verslag van de veiling dat de collectie het eigendom geworden is van Wiselius. Daarop vraagt Wiselius de minister of hij moet reageren. Op 10 maart geeft Falck toestemming bekend te maken dat de aankoop 'voor 's Konings rekening' is gedaan.

Op 13 maart geeft Wiselius in de vergadering van de Tweede Klasse opening van zaken. Ik citeer uit Wiselius' notulen:

'de bedoelde hoogstbelangrijke Handschriften mogten geacht worden, voor altijd voor den Lande te zijn behouden, welke zekerheid nooit alzoo zoude hebben plaats gehad ingevalle hij, of wel eenig ander partikulier persoon, wie dan ook, eigenaar van dezelve geworden was.'



Afb. 44 *Ingangspartij van Hofwijck. Penseeltekening door Jan de Bisschop, circa 1660. (Verblijfplaats onbekend, foto coll. Huygensmuseum Hofwijck)*

De *Algemene Konst- en Letterbode* wordt per brief de dato 14 maart op de hoogte gesteld van de identiteit van de koper.

Verdeling

Falck maakt op 25 maart aan Wiselius de verdeling van de aankoop bekend: 'Zijne Majesteit [heeft] de plaatsing . . . geregeld'. De minister verzoekt te doen toekomen

- aan de 'Curatoren Der Hooge School te Leiden', no. 17 (Brieven van geleerden aan Constantijn Huygens) en de no. 24 t/m 30 (Brieven en geschriften van Christiaan Huygens en zijn broers)
- aan de 'Rijks Archivaris te 's-Gravenhage', no. 14-16 (Correspondentie van Constantijn Huygens met Amalia van Solms en andere vorstelijke personen), no. 18-21 (Brieven van staatslieden en hoge officieren en stukken betreffende het Huis van Oranje) en no. 31-33 (Verbalen van de Ambassades naar Engeland van 1621, 1622 en 1623 en Handvesten).
- aan het 'Koninklijk Nederlandsche Instituut' de no. 1-13 (Gedichten en brieven van Constantijn Huygens), no. 22 (Reisjournaal van Constantijn Huygens van zijn Ambassade naar Italië in 1620 met enige gedichten daarin) en no. 23 (Pakket diverse reisjournalen van Constantijn II)
- Het portret is bestemd voor 'sRijks Museum te Amsterdam'.⁴⁵

Ingevolge dit verzoek verdeelt en verzendt Wiselius op 1 en 2 april de collectie. Sindsdien is dus een zeer belangrijk deel van de nalatenschap der Huygensen uit particulier bezit overgegaan in nationaal bezit.

In 1937 werden de *Hugeniana* van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* in permanente bruikleen afgestaan aan de *Koninklijke Bibliotheek* te 's-Gravenhage.⁴⁶ Door eigen acquisitie heeft deze nationale en wetenschappelijke bibliotheek de Huygenscollectie weten te vergroten. De *Koninklijke Bibliotheek* vormt nu, na het

afgebroken *Huygenshuis* dat de collectie zo'n anderhalve eeuw huisvestte, het tweede Haagse huis voor de belangrijke handschriften. De Universiteit van Leiden is met haar collectie betreffende Christiaan Huygens en correspondentie met geleerden, een tweede centrum voor de Huygensstudie. Tussen beide instellingen ligt *Hofwijck*, een monument dat onze zorg om de nalatenschap van Constantijn Huygens en zijn kinderen levend houdt. Tot in lengte van jaren, hoop ik.

Noten

1. Gegevens van sociaal economische aard laat ik buiten beschouwing. Een studie als C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950. Een sociale benadering*, Amsterdam 1986, is met het overgeleverde bronnenmateriaal ook voor de familie Huygens zeer goed mogelijk.
2. Het testament berust onder de familiepapieren in de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Leiden (afgekort UB Leiden) onder nummer Hug F 46. Ik citeer naar de uitgave A.D. Schinkel, *Nadere bijzonderheden betreffende Constantijn Huygens*, 's-Gravenhage 1851, p.35-44.
3. Elisabeth Keesing, *Constantijn en Christiaan. Verhaal van een vriendschap*, Amsterdam 1983, p. 13-14.
4. Bewaard gebleven bij het testament. Zie noot 2.
5. UB Leiden, Hug F 44.14.
6. Christiaan Huygens, *Oeuvres Complètes*, IX, Den Haag 1901, brief 2500 en 2501.
7. Een overzicht van de literatuur over de geschiedenis van Huygens' bibliotheek geeft B. van Selm, *Een menigtreffelijke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*, Utrecht 1987, p. 130-131 (n. 62 en 65) en p.141 (n. 139). Zie ook: Heinz-Jürgen Hess, 'Bücher aus dem Besitz von Christiaan Huygens (1629-1695) in der Niedersächsischen Landesbibliothek Hannover', in *Studia Leibnitiana*, 12 (1980), p. 1-51.
8. Brief 2522 a.w. (noot 6).
9. In brief 2507 schrijft Christiaan dat hij zich voorstelt een bouwwerkje aan *Hofwijck* toe te voegen ter vergroting van het huis en om de bibliotheek te plaatsen. Zie ook het artikel van Peter de Clercq elders in deze bundel.
10. Brief 2492 a.w. (noot 6).
11. Testament in de UB Leiden (Hug F 46). Ik citeer naar Schinkel a.w. (noot 2).
12. Zie de literatuur in Van Selm a.w. (noot 7).
13. Testament in UB Leiden (Hug F 44.3).
14. Zie: S.G. de Vries, 'De codices Hugeni (Zulichemiani) der 17de-eeuwsche philologen', in: *Handelingen van het tweede Nederlandsche Philologen-Congres*, Leiden 1900, p. 61-62.
15. Zie: J.K. van der Haagen, 'Het Plein, Huygens en Frederik Hendrik' in: *Die Haghe, Jaarboek 1928/29*, 's-Gravenhage 1929, p. 35-36.
16. Lodewijk Huygens en Jacoba Teding van Berkhout hadden een testament op de langstlevende d.d. 16 oktober 1674. Lodewijk maakte op 3 april 1688 een tweede testament. Jacoba liet 'een memorie van uysterste wille' na. Deze testamenten werden in aanwezigheid van de vier zoons op 7 april 1711 geopend (akte in UB Leiden, Hug F 44.5). Het testament van de zoon Christiaan bevindt zich met de begeleidende condoléancebrief van de commandant aan zijn moeder

- tussen de familiepapieren (UB Leiden, Hug F 44.9). Lodewijk, de zoon, stierf op 12 mei 1718 ongehuwd zonder een testament te hebben gemaakt. Zijn goederen werden verdeeld onder de broers Constantijn IV, Paulus en Maurits (UB Leiden, Hug F 44.8). Over Paulus en Maurits zijn mij verder geen gegevens bekend.
17. Zie het testament van Christiaan (a.w. noot 11) en: H.J. Allard, 'De heerlijkheid Zeelhem en de Huygensen', in: *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied*. Nieuwe reeks. Jrg. 29, Dl. 47 (1896), p. 249-2550.
 18. Zie voor *Hofwijk*: Th. Morren, 'Huygenbs' Hofwijck te Voorburg', in *Haagsch Jaarboekje voor 1897*, p. 159-207. Zie voor Zuylichem: M.G. Wildeman, 'Iets over het geslacht Huygens', in: *Haagsch Jaarboekje voor 1897*, p. 13-34, m.n. p. 27-28: 'leenovergangen Zulichem'.
 19. Het huis wordt aan een van haar dochters gelegateerd (zie haar testament, UB Leiden, Hug F 44.6): 'haer huijs op het pleijn, met alle desselfs ap- en dependencien, mitsgaders Schilderijen en vordere meubelen aan haar daar inne toebehoerende sal moeten comen in het aanoff darde deel van een haerer beijder doghteren, Constantia Theodora, oft Philippina Doublet, omme het gene aan haar Vrouw Comp^{te} daar inne eijgen is' (fol. 2v-3r). Philippina heeft het geëerfd.
 20. Constantijn Huygens, *De gedichten naar zijn handschrift uitgegeven* door J.A. Worp, dl. 8, Groningen 1898, p. 305-306. Huygens' gedicht beantwoordt een nieuwjaarswens voor het jaar 1683.
 21. Zie: J.H.W. Unger, 'Dagboek van Constantijn Huygens', in: *Oud-Holland* 3 (1885), thans bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (sign. 134 C 27); J.C.G. Boot, 'De latijnsche brieven van Constantijn Huygens', Amsterdam 1873 (*Letterk. Verh. der Kon. Akad.* VIII) p.2. Voor zijn bemoeienis met de nalatenschap van Christiaan zie diens *Oeuvres Complètes*, VIII p. 165, n. 7; voor de levensbeschrijving: J.A. Worp, 'De jeugd van Christiaan Huygens volgens een handschrift van zijn vader', in: *Oud-Holland* 31 (1913) p. 211; over *Hofwijk*: Morren a.w. (noot 18).
 22. H.P. Fölting, *De Vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795*, 1985, nr. 270-3.
 23. a.w. (Noot 18)
 24. Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief Lambertus Sythoff, inventaris 3250, no. 72, 31 maart 1786. Aan de annotatie van dit belangrijke document wordt gewerkt. H.E. van Gelder, *Ikongrafie van Constantijn Huygens en de zijnen*, Den Haag 1957, p. 10, noemt de familie Van der Burg als 'opkomende erven'. Noch in de inventaris, noch in de akte komen zij voor.
 25. E.W. Moes, 'Een verzameling familieportretten der Huygensen in 1785', in: *Oud-Holland* 14 (1896), p. 176-184.
 26. Rembrandt ontbreekt in de inventaris. H.E. van Gelder geeft een mogelijke reden hiervoor in: 'Constantijn Huygens en Rembrandt' in: *Oud-Holland* 74 (1959), p. 177-178.
 27. Waarschijnlijk wordt hier het planetarium bedoeld dat zich nu in het Museum Boerhaave in Leiden bevindt en ontworpen werd door Christiaan Huygens en in 1682 werd gemaakt door Johannes van Ceulen, klokkenmaker te 's-Gravenhage.
 28. Niet aanwezig in het Gemeentearchief of de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage. Ook niet in de Bibliotheek van de *Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels* te Amsterdam.

29. O. Schulte, *Het archief van de familie Teding van Berkhout*, 1974, no. 416. Ik ben jhr. mr. J.P.E. Teding van Berkhout zeer erkentelijk voor zijn toestemming tot inzage van dit stuk.
30. Gemeentearchief 's-Gravenhage, not. arch. L. Sythoff, inv. 3538 no. 79, 21 april 1789.
31. Zie: H.J. Allard a.w. (noot 17).
32. Frits Lugt, *Répertoire des Catalogues de Ventes publiques*, I (1600-1825), La Haye, 1938, no. 4504.
33. Zie: Van der Haagen z.w. (Noot 15).
34. Het vermoeden van H.E. van Gelder a.w. (noot 24), p. XII-XIII, blijkt dus juist.
35. Een dergelijke lijst is thans in de UB Leiden (Hug F 47-II). Zie: A.D. Schinkel (ed.), *Opgave der handschriften van Constantijn en Christiaan Huygens*, 's-Gravenhage 1840. Zie ook: D.J.H. Ter Horst, *Catalogus van de handschriften der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in bruikleen in de Koninklijke Bibliotheek*, 's-Gravenhage 1938.
36. Zie Theod. Jorissen, *Constantin Huygens. Studiën*, Arnhem 1871, Bijlage A, p. 329-340.
37. Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage. Verzameling Catalogi 5501, 5502 en 5503 (kasboek). De catalogus is ook aanwezig in de bibliotheek van de *Vereeniging* (zie noot 27).
38. J.F. Heijbroek (red.), *Met Huygens op reis*, 1982, bijlage B, p. 197.
39. Een belangrijk gedeelte van de (voormalige) verzameling 'curiosités' in het *Koninklijk Kabinet (Mauritshuis)* is door de heer Royer nagelaten aan 'hem die uit het Oranjehuis het eerst weder den Nederl. grond betreden zoude', aldus een geannoteerd exemplaar van de *Guide du Cabinet Royal de Curiosités* door R.P. van de Kastele, La Haye 1825, in het Gemeentearchief te 's-Gravenhage (Hm 5). De copieën van de geslachtswapens van Constantijn Huygens, onder de familiepapieren in de UB Leiden, zijn naar de originele diploma's vervaardigd door J.Th. Royer, A.J. Royer legateerde in 1809 aan de UB Leiden papieren betreffende Christiaan. Ook portretten zijn via Royer in de Leidse bibliotheek terechtgekomen. Zie Van Gelder a.w. (Noot 24) p. 46, 47 en 53. Wij hebben kortom reden genoeg om in de kinderloos gestorven erven Royer (zie Jorissen a.w. (noot 35)) belangrijke schakels te zien in de overlevering van de Huygenscollectie.
40. Zie: H.E. van Gelder a.w. (noot 24) nr. 12 (Constantijn I) en nr. 7 (Christiaan II).
41. Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage, KA XXXVIII*. Zie ook: Ter Horst a.w. (noot 34) en C.W. de Kruyter, *Constantijn Huygens' Oogentroost*. Meppel 1971, p. 57, n. 1. Over Wiselius raadpleegde ik: P. van Limburg Brouwer, *Het leven van Mr. Samuel Iperuszoon Wiselius*, Groningen 1846.
42. Zie: Ter Horst a.w. (noot 34) KA CLXXXIII en KA CLXXXI.
43. Deze 'Heer Hoeft' is naar alle waarschijnlijkheid mr. Leonard Pauw geboren Hoeufft (1715-1824), erfgenaam van een dochter van Mattheus Theodorus Hoeufft, een der erven van Susanna Louisa Huygens. Zie: Heijbroek (a.w. noot 37).
44. De nummers komen overeen met de lijst genoemd in noot 34. De collectie van het Rijksarchief is overgebracht naar het Kon. Huisarchief. Zie Worp, a.w. deel I, Groningen 1892, p. X-XI.
45. Dit is het portret dat Caspar Netscher in 1672 van Constantijn Huygens schilderde. *Alle de schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam*, 1976, no. A 292. De daar

gegeven provenance-gegevens kunnen dus aangevuld worden.

46. Zie: Ter Horst a.w. (noot 34).
47. Bron: - J.H.W. Unger, 'Het Dagboek van Constantijn Huygens' in: *Oud-Holland* 3 (1885), bijlage D.
- Theod. Jorissen, *Constantijn Huygens. Studiën*, Arnhem 1871, Bijlage A.
- Familiepapieren Universiteitsbibliotheek Leiden, (Hug F 44 en F 4
- M.G. Wildeman, 'Iets over het geslacht Huygens' in: *Haagsch Jaarboekje voor 1897*, p. 13-34.
48. Bron: - zie Bijlage I.
- Jhr.Mr. W.M. Hoeufft, *Genealogie van het geslacht Hoeufft*, Middelburg 1905.
- Inventaris en scheidingsakte Susanna Louisa Huygens (GA. Den Haag).
49. Bron: - C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950*, Amsterdam 1986.
- In de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Leiden worden onder de *Hugeniana* een blad papier bewaard dat de familierelatie Teding van Berkhout-Huygens schetst (Hug. F 46 no. 9 fol. 61). Dit blad is waarschijnlijk beschreven bij de verdeling van de erfenis van Susanna Louisa Huygens.



Afb. 45 Constantijn Huygens. Olieverschilderij door M.J. Mierevelt, 1641. (Coll. Huygensmuseum, Hofwijck)

De lotgevallen van een handschrift

Elisabeth Keesing

1. 1910-1914

In 1913 publiceerde de Huygens-kenner Worp de op Christiaan betrekking hebbende gedeelten uit Huygens' aantekeningen over de jeugd van zijn kinderen.¹ Hij deelde mee dat het manuscript eigendom was van Freule Justine de Glinka te St Petersburg 'en nu toevallig in ons land'. Freule de Glinka stond 'met de meeste bereidwilligheid' gedeeltelijke publikatie toe.

Wie dit leest ziet onwillekeurig Worp voor zich in gesprek met de Russische freule, die hem het manuscript ter hand stelt en minzaam zegt, dat hij het wel even mag lenen.

Maar Worp heeft Justine de Glinka nooit ontmoet en het document zwierf al sinds 1910 in ons land. Het was ontdekt door niemand anders dan een verhuizer in Wiesbaden. Die had in zijn opslagplaats een stel koffers staan, waar al jaren nooit voor betaald was. Derhalve voelde hij zich gerechtigd ze open te maken en eventuele waardevolle inhoud publiekelijk te verkopen. Hij vond een aantal oude papieren en dank zij een Nederlander in Wiesbaden ('de heer Nolte, Kaiser Friedrichring 47) werden die paperassen naar Den Haag gestuurd. De toenmalige rijksarchivaris Van der Meulen constateerde dat de papieren afkomstig waren van de Russische familie Glinka, die in vrouwelijke lijn afstamde van de familie Bangeman Huygens.

Via de Russische legatie in Den Haag wendde de archivaris zich tot freule de Glinka met het voorstel de verzameling ondershands aan te kopen, voor zover voor Nederland van belang en op voorwaarde dat geen ander lid van de familie de Glinka er later aanspraken op zou maken.²

Dit alles vertelt de nieuwe rijksarchivaris R. Fruin Th. Azn. op 24 december 1912 aan de conservator van de Westerse handschriften van de Leidse Universiteitsbibliotheek; hij stuurt 'een kopie-schrijven van de freule de Glinka' mee en ook 'een brief van dr. Worp, wien de Huyghens (sic-) papieren ter beoordeling werden gegeven.'³

Worp, de uitgever van Huygens' gedichten en briefwisseling, had al op 10 april 1911 geantwoord, dat hij de aantekeningen van 'Christiaan Huygens père' niet belangrijk vond en dat ook de aantekeningen van Constantijn Huygens zelf 'zijns inziens niet den aankoop der beide bundels zouden wettigen, wanneer zij niet voor een deel Christiaan betroffen.'⁴

De brief van Justine de Glinka dateerde van 9 mei 1911 en was gericht tot de Russische gezant in Den Haag, graaf Pahlen. Ze vertelt van alles over haar moeder, Christine Justine Catharine Bangeman Huygens⁵, over de dood van haar vader en broers, en deelt mee dat zij de erfgename is. 'Ma mère avait déposé des malles et des caisses en Hollande, contenant des effets et objets personnelles.' Na haar dood - Justine schrijft dat zij zelf 'trop affligée' was om zaken te regelen - kwamen die in andere handen. De gevonden manuscripten wil ze wel cadeau geven.

Omdat Worp de stukken voornamelijk zag als een bron voor de kennis van Christiaan Huygens, waren ze naar de afdeling Westerse handschriften van de Leidse Universiteitsbibliotheek gestuurd.⁶ De toenmalige conservator van die verzameling schreef op 7 juni 1913 aan freule Justine en deelt haar mee, dat alleen de Huygens-papieren van belang zijn, de rest krijgt ze terug. Hij verzoekt haar te schrijven dat ze de bundels schenkt.

Hij had reden dat zwart op wit te vragen, want de verhuizer die zijn kosten vergoed wilde zien, was er ook nog. Aan de Leidse brief van juni was een en ander voorafgegaan. De keurige freule de Glinka, dame d'honneur aan het hof te St Petersburg, wilde geen proces met de Wiesbadenaars en ze wilde geen geld. 'Veuillez donc disposer absolument pour les copier, de tout ce que vous trouverez intéressant,' had ze al in april geschreven. Op 31 mei vroeg de verhuizer geld voor het bewaren en verzenden van de stukken, te weten honderachtenveertig Mark dertig Pfennig.

Een jaar later, op 2 mei 1914, had hij dit bedrag nog niet ontvangen. Of Leiden alles nu maar terug wilde sturen: 'Wir haben andere Reflectanten.'

Dit epistel⁷ had de conservator in Leiden op 5 mei in handen en hij krabbelde achterop dat hij met een juridisch probleem zat: hij mocht alleen in openbare verkopen iets aanschaffen en kon Jacobi, de verhuizer, niet ondershands betalen. 'Alleen als deze van zijn rechten afziet, is er geen probleem.'

Drie maanden later begon de Eerste Wereldoorlog en het doek valt over dit hoekje van het toneel.

Toen op 17 maart 1988 de tegenwoordige conservator van de westerse handschriften, Dr P.F.J. Obbema tot hier gelezen had, sprak hij: 'Het doek moet nog even op' en vertelde dat er met het archief van Christiaan Huygens nog iets aan de hand was. Van 1885 tot 1928 had Leiden alles wat Christiaan betrof toevertrouwd aan de commissie voor de uitgave van de werken van Christiaan Huygens in Haarlem. In januari 1928 kwam dit archief chaotisch terug, de dossiers lagen door elkaar, de nummers klopten niet meer, stukken waren van de ene map in de andere verdwaald of zwierven helemaal los. Los lag ook het Glinka-handschrift te wachten op zijn plaats in dit geheel. Bij de moeizame herordening is het tussen Varia en Epistolae terechtgekomen, totdat . . . Maar nu loop ik op de goede afloop vooruit.

II. 1981-1987

Zomer 1981; ondergetekende verzamelt gegevens over de broers Constantijn en Christiaan Huygens en noteert ook wat ze over zeventiende-eeuwse vrouwen vindt.⁸ Bij het lezen van Worps relaas in *Oud-Holland* denk ik met gefronste wenkbrauwen: waarom heeft die man alleen de aantekeningen over Christiaan uitgegeven? Hoe reageerde Constantijn op de dood van zijn moeder? Hoe werd het dochttertje Suzanne grootgebracht? Hier was een kans geweest iets van een zeventiende-eeuws meisje te weten te komen. 'Toch eens in Leiden gaan kijken, misschien zijn er sporen van het manuscript.'

Ik trof het. De heer Obbema had juist de correspondentie betreffende het Glinka-manuscript gevonden, 'dat', zo schreef hij⁹, 'sinds 1915 (!) hier van bureaula naar bureaula gegleden is, als betrof het een zaak die nooit afgesloten is.'

Ik mocht het dossier komen inzien, wat ik gretig gedaan heb; ik mocht ook de hier afgebeelde brieven van R. Fruin Th. Azn en van de Wiesbadense verhuizer kopiëren. Maar het Huygens-handschrift stond in geen aanwinstenlijst, het leek nooit te zijn

ingeschreven of geregistreerd. Gezien Jacobi's dreigementen dat hij andere gegadigden wist, dachten we aan Duitse archieven: Hannover misschien, waar ze in Christiaan geïnteresseerd zijn; Wiesbaden zelf; of Berlijn 'dat in die jaren zijn aankopen niet tot typisch Duitse stukken beperkte.'⁹

Aangezien er twee wereldoorlogen overheen waren gegaan, had ik er niet veel hoop op, al ben ik eens aan een Duitse brief voor Hannover begonnen. En toen werd het 1986, Drs A.R.E. de Heer keek alle Huygens-stukken door met het oog op de herdenkingstentoonstelling, en opeens hield hij het Glinka-manuscript in handen.¹⁰ Net op tijd kon het worden opgenomen in de catalogus *Huygens herdacht* en net op het nippertje kon ik in de drukproeven van *Het volk met lange rokken* de treffende beschrijving van Sterres sterfbed en de opvoeding van de parmantige en pientere 'Zus' nog toevoegen.

Christiaan Huygens zei eens dat sterrenkundigen de gelukkigste mensen zijn; 'het is het zoeken zelf, zowel naar de voornaamste onderwerpen als naar de meer verborgen dingen, die er de grootste charme van vormt.'¹¹ Dat geluk geldt ook voor speurders in archieven: wat een vreugde is het, iets te vinden waar je jaren naar gezocht hebt.

Of overigens de verhuizer zijn honderdenachtenveertig Markt dertig Pfennig ooit heeft gekregen, blijft een vraag.

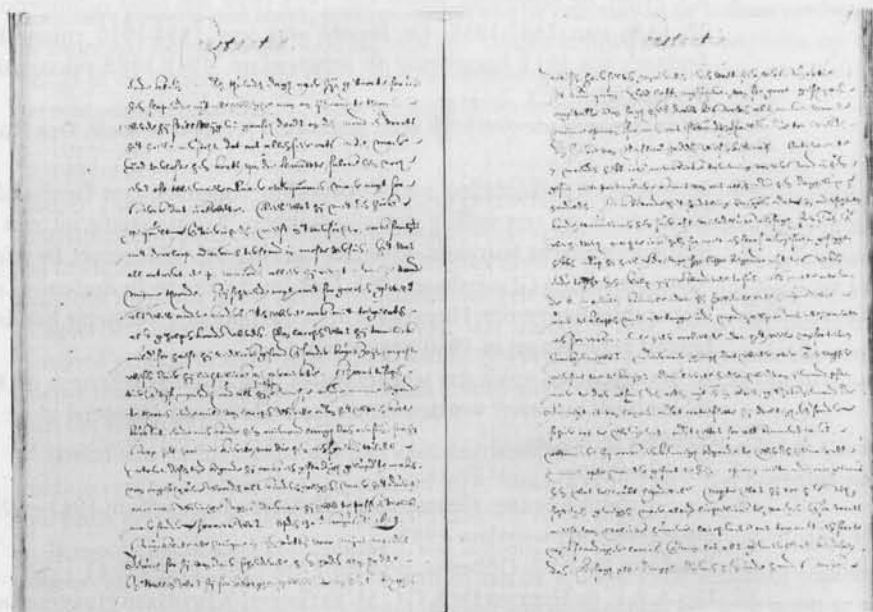
Noten

1. J.A. Worp, 'De jeugd van Christiaan Huygens, volgens een handschrift van zijn vader', *Oud-Holland* 1913, p. 212
2. De correspondentie 1911-1914 is nu in het archief van de Leidse Universiteitsbibliotheek.
3. R.J. Fruin, de historicus, leefde van 1823-1899, zijn bijna-naamgenoot R. Fruin Th. Azn van 1857-1935. De laatste was van 1894-1910 rijksarchivaris van Zeeland, tot 1912 hoogleraar te Amsterdam, 1912-1932 rijksarchivaris in 's-Gravenhage.
4. Dit bijna vermade geschrift is nu gedrukt in *Huygens herdacht*, Den Haag 1987, p. 79.
5. Ze was geen nakomeling van Constantijn Huygens, een familielid moet het handschrift op een veiling gekocht hebben. Justine stamt uit een voornaam Brabants geslacht Huygens. Kwartierstaat in M.G. Wildeman, *De ridderschap van Noord-Brabant*, 's-Gravenhage 1903. Ook besproken in *De Brabantse Leeuw*, 1968. Het archief Bangeman Huygens is in de verzameling Westerse handschriften te Leiden gebleven en in 1960 geordend.
6. In het algemeen geldt dat stukken van Constantijn Huygens in de Koninklijke Bibliotheek bewaard worden en die van Christiaan Huygens in de genoemde collectie te Leiden.
7. Zie afbeelding.
8. Zie Elisabeth Keesing, *Constantijn en Christiaan*, Amsterdam 1983 en *Het Volk met lange rokken*, Amsterdam 1987
9. Brief van Dr P.F.J. Obbema, de dato 2 juli 1981, 14901/L 41
10. Drs A.R.E. de Heer en Dr A.C.G.M. Eyffinger, 'Christiaan Huygens beschrijft de

jeugd van zijn kinderen'; 'Constantijn Huygens beschrijft de jeugd van zijn kinderen.' in *Huygens herdacht*, pp. 79-152.

11. *Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens*, La Haye 1888-1950, deel XXI, p. 688 en 738.

*Een blad van het in 1986 teruggevonden manuscript waarin Constantijn Huygens de jeugdja-
ren van zijn kinderen beschrijft. (Coll. Universiteitsbibliotheek, Leiden)*

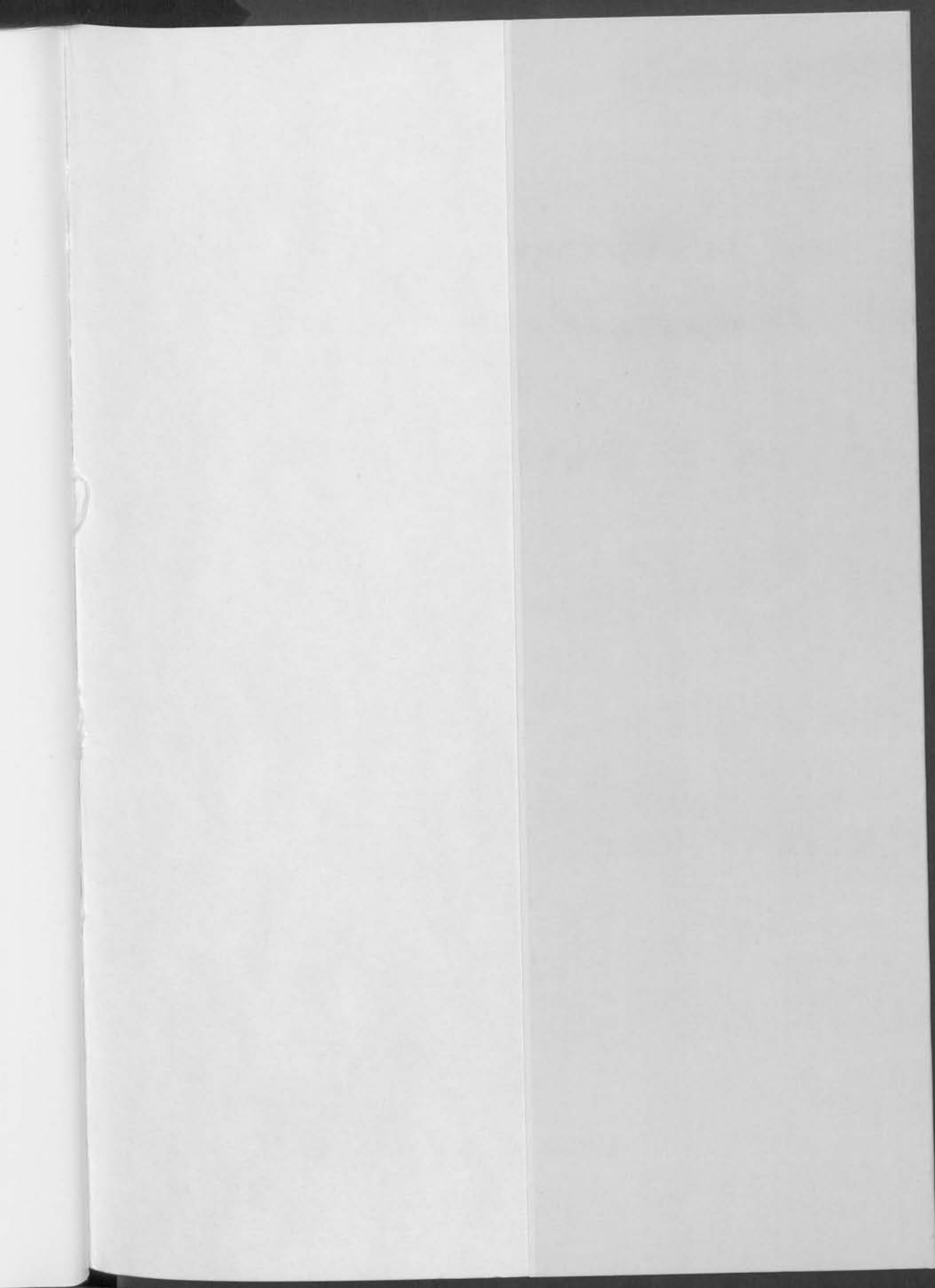


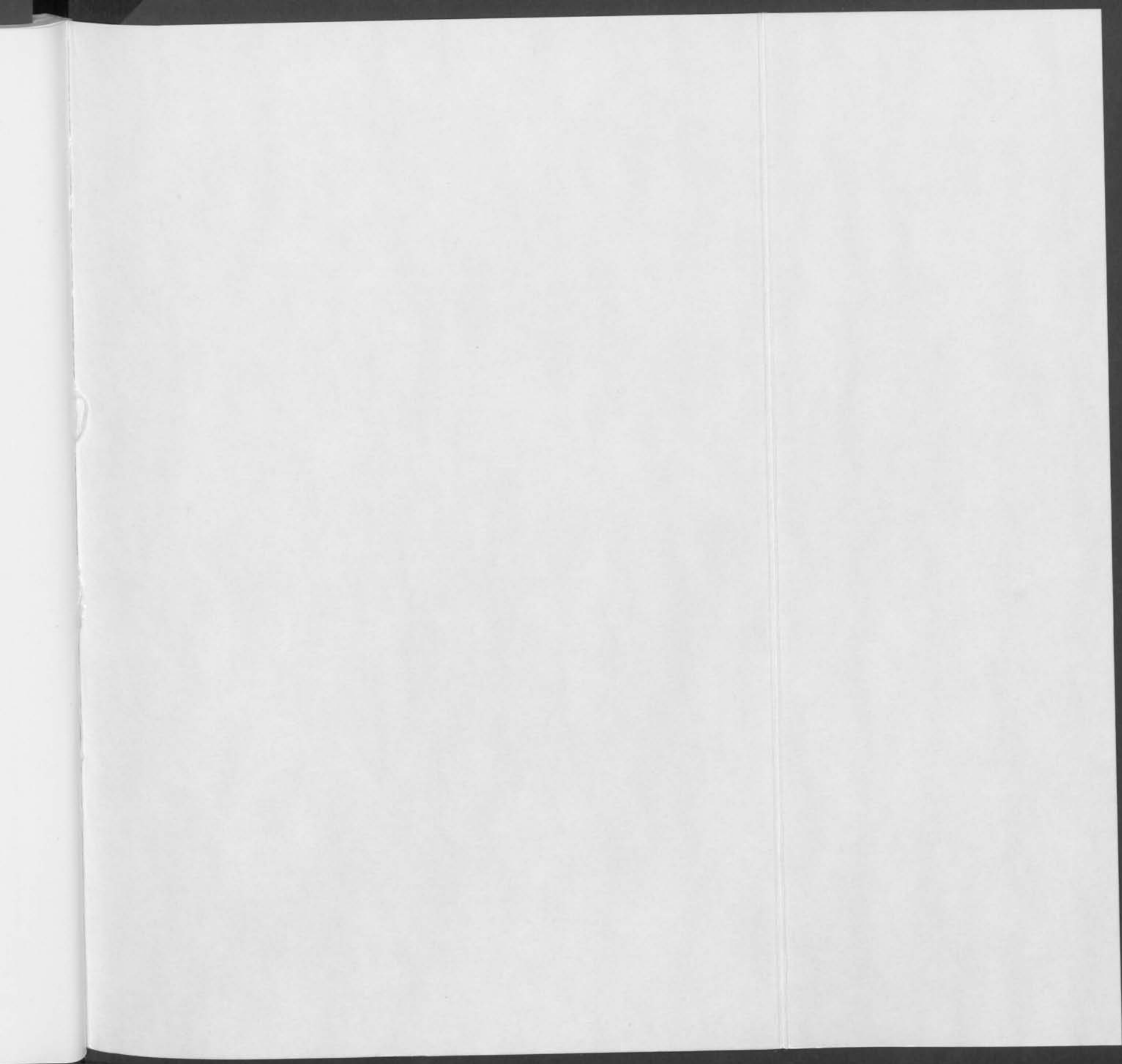
Inhoud

Voorwoord <i>K. van Tuil</i>	5
Biografie en autobiografie. Christiaan en Constantijn Huygens over hun kinderen en Constantijn over zichzelf <i>C.L. Heesakkers</i>	7
De dichter Hendrick Bruno, gouverneur van Huygens' kinderen <i>L. Strengholt</i>	17
'Voor haar doel Poeets genoegh' De klassieke vorming van Constantijn Huygens en zijn kinderen <i>A.C.G.M. Eyffinger</i>	29
Het tekenonderwijs van Constantijn Huygens en zijn kinderen <i>A.R.E. de Heer</i>	43
'Instructie over t bereyden vande verfkens' <i>Anonym tractaat, verzorgd door A.R.E. de Heer</i>	53
De kinderen onderling: een hechte familietrouw <i>E. Keesing</i>	65
Christiaan Huygens op Hofwijck; de laatste jaren van een befaamd geleerde <i>P. de Clercq</i>	83
'Ter goeder memorie van mynen naem' De nalatenschap van Constantijn Huygens <i>A.M.Th. Leerintveld</i>	97
De lotgevallen van een handschrift <i>E. Keesing</i>	117









De geschriften van Constantijn Huygens hebben veel van het leven in de zeventiende eeuw weten te verduidelijken. Huygens' belangstelling was veelzijdig, zijn visie en inzicht breed en diep tegelijk. In *Leven en leren op Hofwijck* staan opvoeding, onderwijs en het familieleven van Huygens en zijn kinderen centraal. Dankzij de bijdragen van een zevental Huygens-specialisten maakt de lezer kennis met een aantal alledaagse aspecten van deze onalledaagse zeventiende eeuwse familie.



De geschriften van Constantijn Huygens hebben veel van het leven in de zeventiende eeuw weten te verduidelijken. Huygens' belangstelling was veelzijdig, zijn visie en inzicht breed en diep tegelijk. In *Leven en leren op Hofwijck* staan opvoeding, onderwijs en het familieleven van Huygens en zijn kinderen centraal. Dankzij de bijdragen van een zevental Huygens-specialisten maakt de lezer kennis met een aantal alledaagse aspecten van deze onalledaagse zeventiende eeuwse familie.

